

प्राचीन नेपाल

पुरातत्त्व विभागको मुखपत्र

ANCIENT NEPAL

Journal of the Department of Archaeology

संख्या १६०

वैशाख २०६३

Number 160

May 2006

सम्पादक मण्डल

प्रधान सम्पादक

कोशप्रसाद आचार्य

सम्पादकहरू

शुक्रसागर श्रेष्ठ

विष्णुराज कार्की

Editorial Board

Chief Editor

Kosh Prasad Acharya

Editors

Sukra Sagar Shrestha

Bishnu Raj Karki

प्रकाशक

नेपाल सरकार

संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय

पुरातत्त्व विभाग

काठमाडौं, नेपाल

Published by

Government of Nepal

Ministry of Culture, Tourism & Civil Aviation

The Department of Archaeology

Kathmandu, Nepal

प्रार्प्ति स्थान :
साभ्ग प्रकाशन
पुलुओक, ललितपुर

To be had of :
Sajha Prakashan
Pulchok, Lalitpur

मूल्य रू. ॡ०/-

Price Rs. 50/-

प्राचीन नेपाल ANCIENT NEPAL

संख्या १६०
वैशाख २०६३

Number 160
May 2006

सम्पादक मण्डल
प्रधान सम्पादक
कोशप्रसाद आचार्य
सम्पादक
शुक्रसागर श्रेष्ठ
विष्णुराज कार्की

Editorial Board
Chief Editor
Kosh Prasad Acharya
Editor
Sukra Sagar Shrestha
Bishnu Raj Karki

विषय-सूची
Contents

अंग्रेजी खण्ड
English Section

The points of milestones to the west of Kathmandu

Sukra Sagar Shrestha 1-8

नेपाली खण्ड
Nepali Section

थिमि बालकुमारी मन्दिरसम्बन्धी केही कागजात

योगेश राज..... ९-१८

पाल्पाका रणदल पाँडे र भारतीय डाँका गिरफ्तारी सन्दर्भ

डा. भवेश्वर पंगेनी..... १९-३९

प्रधानमन्त्रि जंगबहादुर राणाका समयको नेपाल-भोट युद्धको ऐतिहासिक सामग्री..... ४०-६०

The points of milestones to the west of Kathmandu

- Sukra Sagar Shrestha

There are 106 boxes of Hodgson's Collection at British Library in London, among which box no 44 contains an interesting folio no 12 mentioning all names and points where each milestone stands and distance from Kathmandu Hanumandhoka is mentioned and these stones extend well up to western end of the country near Jhulaghat in Mahakali river. The author copied the same and presented here in the hope of sharing the information among the academic circles and interested groups.¹

The record starts from Hanumandhoka (0 *Kosh*-Mile) and ends at Ghoryagodo in Mahakali river bank. Where the last point lies is not exactly known. But it seems some distance south from present Jhulaghat. If we make a small reconnoissance, it could be pointed out.

It is mentioned in the manuscript that eight thousand *hat* makes one *Kosh*.² If we take one *Hat* equal to 18 inches it becomes 12000 ft to a *kosh* (i.e. 3650 m to a *Kosh*). Then the total length will be 712 kms. It is generally taken at present 3.2 km to a *kosh*. From this account, the total distance from Kathmandu to Mahakali would be to 624 kms only. But the manuscript records the total distance between Hanumandhoka and Mahakali river to 195 *kosh*.

All the distance in Nepal is measured from the exact point in front of Kasthamandapa. The shrine is called Bhutisah (भुतिस) in vernacular.³ But they are mentioned in the milestones as this much *kosh* from Hanumandhoka.

The milestones are still standing in some places in-situ. Some are carved on big boulders also. Among them the milestone in Dharamsthali (2 *kosh*) in Kathmandu, *Koshedhunga* in Salyantar (20 *kosh*) and

milestone in Hanuman Bhanjyang Gorkha (26 *kosh*) are clearly readable.⁴ There are milestones in Battar, Jumla and Borlang which are illegible to read the number of *kosh*. There are many places where the whereabouts of milestones are totally impossible to locate. Till few years back, there was a milestone in Baneshwar also mentioning one *kosh* from Hanumandhoka which has now been lost for ever.

The milestones mentioned above tally to the distance mentioned in the manuscript of Hodgson. The milestone in Gorkha mentions 26 *kosh* where as from Dharamsthali 2 *kosh*. If we can follow the highway between Kathmandu and Mahakali there must be many other milestones. They should be preserved as far as possible in-situ for the future generation as a part of tangible history.

Actually the name of the capital city of Kathmandu is also derived from the monuments of Nepal valley, but in different context than the one extolled by the traditional historians like Kasthamandapa became Kathmandu. There is a straight answer. It was the western people of Jumla Kingdom who named the Nepal valley as Kathmandu. Only Jumla kingdoms and Nepal valley states were flourished with developed form of architecture in medieval period. The Jumla kingdom was full of stone architecture and Nepal valley states were embellished with the majority of wooden monuments. Jumla people, when they pronounce the Nepal valley and explain as the place full of wooden temples becomes, in their language, *Kathkomandu* or Kathmandu. The temples in west Nepal even today is called simply as Mandu or Mandou.

To name some are Dehimandu, Debimandou, Jogni mandu, Musemandou, Saipalmandu and

Munamandou, Durgamandou, Dhanamandou and so on. The valley full of wooden temples, for them, became Kathmandu.

Unfortunately we could not retrieve any travel accounts of Jitari, Ashoka and Aditya Mallas of Jumla who arrived in Nepal valley in one or other reasons. If we could get some travel accounts of them it would have been much clear how they addressed Nepal valley then. However in my opinion it became:

Kath - The wood or timber

Mandu or mandou - The temples

Thus Kathmandu and Kathmandou = The place full of temples made from wooden timbers.

Same word was later copied and recopied and it hung ultimately in the tongue of the outside people. Kathmandu became the name of the capital city of Nepal.

The account of the (place names, milestone points and) distance upto Satarudrayajina river from Hanumandhoka. Eight thousand hat makes one Kosh

- * Hanumandhoka to Balajyu - 1 (one *kosh*)
- * (From there) the Khari tree of Dharamsthal - 2 (*kosh*)
- * (To) the big stone of Mulu river beyond Panchmane - 3 (*kosh*)
- * (Then) up to the steep trail west of Kharigaon - 4 (*kosh*)
- * (From there to) the big boulder above the trail in Barmandi - 5 (*kosh*)
- * (up to the) fig tree above the village of Jagat - 6 (*kosh*)
- * (Then down) to the bed of Sindure river - 7 (*kosh*)
- * (From there to) Bhulantar - 8 (*kosh*)
- * (Then to) Bartar (Presently known as Batar only and is now the headquarter of Nuwakot district) - 9 (*kosh*)
- * (Then onwards to) Khynchyat (mango grove) - 10 (*kosh*)
- * (From there to) the Lamikhet in Samarikhola (Valley) - 11 (*kosh*)
- * (Then to the) Simalvas (*bombax tree*) of the same valley - 12 (*kosh*)
- * (onwards to) Dhakryavas of Thapal khola - 13 (*kosh*)

- * (From there to) the uptrail to the river known as Bhanyan Bharyang river - 14 (*kosh*)
- * (and again to) the pass of Syelele - 15 (*kosh*)
- * Katunjya pauwa - 16 (*kosh*)
- * (Then down to) the sal (*Shorea robusta*) tree below Charangya (village) - 17 (*kosh*)
- * (From Charangya village to the Bel (*aegle marmelos*) tree of Ankhu river - 18 *kosh*)
- * (From there upto) the large rock of *Thulibyasi* - 19 (*kosh*)
- * Then to the Ranipokhari of Salyan (tar) - 20 *kosh* (The locality is called, now a days, as *Kosedhunga tole*)
- * (From there to) Borlang *phedi* - 21 (*kosh*)
- * (From Borlang *Phedi* to) The village (of same name) - 22 (*kosh*)
- * (From Borlang village) to Asrang village - 23 (*kosh*)
- * (Then to) Tapalya village - 24 (*kosh*)
- * (Then on to) Gorkha *upallakot* (upper fort) - distance not mentioned may be because it is less than a *Kosh*
- * Up to *Mehal Bisaunyatak* (to the point of stopage) - 25 *Kosh*
- * (From there to) Hanumanthan of Gorkha Durbar - 26 *kosh*
- * (From there) to the *Bangya Chilaunyakorukh* (*Schima Wallichii*) tree in Paslang - 27 (*kosh*)
- * Then down to the plains of river Daraudi - 28 (*kosh*)
- * (Up again to) Bhirkot Pipal Tar (not mentioned of distance may be because of less than a *kosh*)
- * (Then to the) top of Naubisya - 29 (*kosh*)
- * (From that top) to Chukdi top - 30 (*kosh*)
- * (Then down to) *Goikhurtar* where Jamdar Pandey's water channel runs - 31 *kosh*
- * (*From there onwards to*) *Satighat* - 32 (*kosh*)
- * Further on to Mahival Bhudatar - 33 (*kosh*)
- * (Upwards from there to) Gayarkot pass - 34 (*kosh*)
- * (From there to) the hut in Sisakhola fort - 35 (*kosh*)
- * (Then down to) Karlung plain in Beltari near the tip of Naubisya Farm - 36 (*kosh*)
- * (From there onwards to) Madi Vairyanighat - 37 *kosh*
- * (Then to) the resting hut of Mahlung river - 38 (*kosh*)
- * (Again straight to) Umachowk Myakdi Biruwatar - 39 (*kosh*)
- * (Onwards to) Chhokowa Tandhi - 40 (*kosh*)
- * (Then upto the) hill of Majhuwa ficus tree - 41 (*kosh*)
- * (From there to) the mango hill of Risimichhurlung - 42 (*kosh*)
- * (On to the resting platform of) Sunakot - 43 (*kosh*)

- * (Then to) Bitama - 44 (*kosh*)
- * (Again to the) resting place of Ghiringhiski - 45 (*kosh*)
- * (Then to) Deuralichhap (lower pass) - 46 (*kosh*)
- * (Further on to) Gajarkot Kata harya - 47 (*kosh*)
- * (Then to) Keladighat (bank of a river) - 48 (*kosh*)
- * (Further on to) the market of Rampur - 49 (*kosh*)
- * (Again to) Dumri village - 50 (*kosh*)
- * (Upto the) rest house of Khalivana (area) - 51 (*kosh*)
- * (Further on from there to) Piluwa Kawakadi - 52 (*kosh*)
- * (Then down to) Syaphat pass - 53 (*kosh*)
- * (From there to) the dry pond of Bhirkot - 54 (*kosh*)
- * (From Bhirkot upto) Tahun Jhyakurdi pass - 55 (*kosh*)
- * (Then down to) Humanidhobadi - 56 (*kosh*)
- * (Again upto) Dharampani hill - 57 (*kosh*)
- * (Then down to) the bottom of Thigunya - 58 (*kosh*)
- * (After that again onwards to) Madimusurikhok - 59 (*kosh*)
- * (Then to) Suktiyakoneto - 60 (*kosh*)
- * (Then onwards to) Tundikhel (of Palpa) - 61 (*kosh*)
- * (From there to) Baughapass - 62 (*kosh*)
- * From Baughapass to Kurungkholajhulkyapani - 63 (*kosh*)
- * (Then next one near) the Argali (village) - 64 (*kosh*)
- * From Argali to Risheswor temple - 65 (*kosh*)
- * (Down to) the end of Thordha - 66 (*kosh*)
- * (Then on to) Darsivas - 67 (*kosh*)
- * (From Darsivas to) Somdi(?) of Dharampani - 68 (*kosh*)
- * (Then up to) Dhakryapani of varadanda - 69 (*kosh*)
- * (Further on from there to) Chidigha Jhotahachaur - 70 (*kosh*)
- * (Again to) Khaniyavas Dharampani - 71 (*kosh*)
- * (Then upto) the fort of Balakot - 72 (*kosh*)
- * (From the fort to) Balatimilathum - 73 (*kosh*)
- * (Then to) Aitapur of same place - 74 (*kosh*)
- * (Again in) Bolagodasal - 75 (*kosh*)
- * (Then to the top of) the Mordi river - 76 (*kosh*)
- * (Further upto) Nayakot pass - 77 (*kosh*)
- * (Again in) Khanikhavas of same place (Nayakot) - 78 (*kosh*)
- * (Then on to) Khilajidhaita - 79 (*kosh*)
- * (From there to) Budhanmara of Asurkot fort - 80 (*kosh*)
- * (Then from that fort next comes) Ranjyakhet - 81 (*kosh*)
- * (From Ranjyakhet to) Chujathanti of Chhapyakhola - 82 (*kosh*)

- * (Then on to) Bechnya Thanti - 83 (*kosh*)
- * (From that Thanti) to the resting place of Jogmal - 84 (*kosh*)
- * (Then to) Dharampani of Sikuwa hill - 85 (*kosh*)
- * (From Sikuwa hill to) Bijuwarlinka Shrine - 86 (*kosh*)
- * (Then onwards to) Chisapani of Chidi river - 87 (*kosh*)
- * (Further on to) the bottom of Agnineti - 88 (*kosh*)
- * (Then to) the shrine of Vajiwang kitaram - 89 (*kosh*)
- * (From there to) Belawasatarbanyam - 90 (*kosh*)
- * (From Am to) Bhingarilama chaur - 91 (*kosh*)
- * (Then on to) Madanpur - 92 (*kosh*)
- * (Again further on to) Ghoryagaon Kujawar 93 (*kosh*)
- * (Then upto) Ghoryako siran - 94 (*kosh*)
- * (Further onto) Jamyahapokhari of Gejarikl Tham - 95
- * (From there) Goruneta 96 (*kosh*)
- * (Again up from there to) the hilltop of Sulihatya 97 (*kosh*)
- * (On and on to) Sakhigaon - 98 (*kosh*)
- * (Again uphill from there to) Sakhidanda Lekha daha - 99 (*kosh*)
- * (Now in) Ghoryanta - 100 (*kosh*)
- * (From there in) Dharapani of Roulyahill - 101 (*kosh*)
- * (Then to the) rest house of Nigalapan - 102 (*kosh*)
- * (Again next) rest house (Pauwa) to Rayalya Chautariya - 103 (*kosh*)
- * (Then to) Jamunako Than - 104 (*kosh*)
- * (Down from there to) Jamunyaphedi - 105 (*kosh*)
- * (Then on to) Luvaggiula - 106 (*kosh*)
- * (From Lwaggiula to) the confluence of Korwang river - 107 (*kosh*)
- * (Then again to) Chhayachhatra Gadijiula - 108 (*kosh*)
- * (Then to) Chaibojiula - 109 (*kosh*)
- * (From there to) the inscribed stone of Salyana - 110 (*kosh*)
- * (Again in the) Sowar Bhuwatakura of same place (Salyana) - 111 (*kosh*)
- * (Then upwards to) Simkhark (of same name) - 112 (*kosh*)
- * (Again at Jayantapani of) Salyana - 113 (*kosh*)
- * (Then to the end of) Shorgaon - 114 (*kosh*)
- * (From Shoragaon to) the Simalkhet of Chhohara river - 115 (*kosh*)
- * (Then up, again to) Lekhpani of Maidu - 116 (*kosh*)
- * (Again in the) Medu of Bangaon - 117 (*kosh*)
- * (Then down to) Bagdulatar of Banagaon - 118

- (kosh)
- * (Further on from there to) Jyamiretar of Bheri river (bank) - 119 (kosh)
  - * (Then on to the river of) Simtanadi - 120 (kosh)
  - * (Then up to) Simtha village - 121 (kosh)
  - * (Further on to Tuhurya Watertap of Durvalo village) 122 (kosh)
  - * (From there down to) the confluence of Kukura dulo - 123 (kosh)
  - * (Then up to) Gajarapauwa - 124 (kosh)
  - * (Again down from there to) Patherchauda river - 125 (kosh)
  - * (Further on to) steep cave (Thado odar) - 126 (kosh)
  - * (Then on to) the rest house of Thala - 127 (kosh)
  - * (Again down to) Janaphedi - 128 (kosh)
  - * (From Phedi upto) alpine area of Kachali - 129 (kosh)
  - * (Further on to) Karilekh - 130 (kosh)
(From 123 to 130 are mistakenly written as 223 to 230 in the manuscript)
  - * (Then down to) the hill of Katigaon - 131 (kosh)
  - * (Further on to) the meadow of Babiyan Tala - 132 (kosh)
  - * (Again further on to) Ghodapuchha-meadow - 133 (kosh)
  - * (Then down to) Nauli river - 134 (kosh)
  - * (Further onto) Lohoraghat - 135 (kosh)
  - * (From the ghat to) Hadsaini, the bottom of Dailekh - 136 (kosh)
  - * (Then on to) Mudforya Post office - 137 (kosh)
  - * (From the post office to) Jwalanabhistan - 138 (kosh)
  - * (Then on to) Hadyachaur - 139 (kosh)
  - * (From Hadyachaur to) Dusbu fort Tinduchaku - 140 (kosh)
  - * (Then on to) Dhomigaon - 141 (kosh)
  - * (From Dhomigaon to) the shrine of Jwala (Paduka) - 142 (kosh)
  - * (Then to) Nayakot Neta - 143 (kosh)
  - * (From Neta to) Uliyanapost office - 144 (kosh)
  - * (From the post office to) the end of Sattalla - 145 (kosh)
  - * (From Sattalla to) the Adhikari Pass - 146
  - * (From that pass to) Sigodi - 147 (kosh)
  - * (From Sigodi to) Wadakheth - 148 (kosh)
  - * (From there on to) Walakheth of Kuika river - 149 (kosh)
  - * (Then on to) Guhyanalakheth - 150 (kosh)

- * (Again to the end of) Jamasikheth of Kuika - 151 (kosh)
- * (Then up to) Bitalu Lekh of same place - 152 (kosh)
- * (Then to) Kalapokhari of (again) same place - 153 (kosh)
- * (Again upto) the top of Rolagaon - 154 (kosh)
- * (From (the Rolagaon up to) Akurali fort - 155 (kosh)
- * (Then to the hill of) Bajhkot Brikham - 156 (kosh)
- * (Then down to) Sukhibang river - 157 (kosh)
- * (Further down to) Badhnya fort - 158 (kosh)
- * (From there) Ridifort - 159 (kosh)
- * (Then to) the mouth of the bridge in Budhiganga (river - 160 (kosh)
- * (From there upto) Sirkot rest house - 161 (kosh)
- * (Then to the village of) Margu - 162 (kosh)
- * (From the village upto) Jaumala Belodi highland - 163 (kosh)
- * (Then to) Chaukhutya post office - 164 (kosh)
- * (From the post office to) Shyalkatyal - 165 (kosh)
- * (Then upto) the hill of Kumaldhura - 166 (kosh)
- * (Then to Sri Moharatimati - 167 (kosh)
- * (From there down to) Budhavas of Gadikhola - 168 (kosh)
- * (Then upto) Silgadhi - 169 (kosh)
- * (From there down to) DipayalShera - 170 (kosh)
- * (From Shera to) Tikhakhayertaula - 171 (kosh)
- * (No 172 is missing)
- * (Then onto) the mouth of the fort below Gaunibadh (Shrine) in the bank of river Seti 173 (kosh)
- * (Then to the) queen's rock of Sevi ganga (Setiganga?) - 174 (kosh)
(But written 774 in the manuscript)
- * (Then on to) Mayan (?) of Baryadungara - 175 (kosh)
- * (Further onto) Kalal village - 176 (kosh)
- * (Then to) the pass of dandavankhaladi - 177 (kosh)
- * (From there down to) Biduyani gagatyaghat - 178 (kosh)
- * (Then upto) Jognimandou of Litari village - 179 (kosh)
- * (From the temple Jognimandou to) Kokilakikhali - 180 (kosh)
- * (Then upto) Maurado village of Bhuntarya Lekh - 181 (kosh)
- * (From the Lekh to) Jhurkal village - 182 (kosh)
- * (Then on to the devine temple of) Mudainavillage - 183 (kosh)
- * (From there upto) Golpadhik - 184 (kosh)
- * (Then upto) Shaukyalekh - 185 (kosh)

- * (From there down to) the hill of Khetada - 186 (kosh)
- * (Then onto) Shilango village - 187 (kosh)
- * (From there on the) way in Shorau dada - 188 (kosh)
- * (Then from there (also) to) the steep trail to Dodhara river - 189 (kosh)
- * (Then upto) Bhutya Chhiraunu - 190 (kosh)
- * (From there up again to) Palhivillage - 191 (kosh)
- * (From Palhi to) Devmandou (temple) - 192 (kosh)
- * (Then onto) Damhead - 193 (kosh)
- * (Then again to) Karyal Shrine of Vaisa village - 194 (kosh)
- * (Finally to) the bank of river Mahakali at Ghoryagodo - 195 (kosh)

1. The author of this chapter was one among other members in cataloguing the Hodgson's collection of British Library in London. He did catalogue the Newari portion of the collection during the months of June and July 2005. The whole work on documentation is still underway on the leadership of Dr. Ramesh Dhungel under whom Mr. Chandra Prasad Tripathi and Bairagi Kainla also did work in the same nature. but their field was different. Bairagi Kainla documented all Rai and Limbu manuscripts and Chandra Prasad Tripathi did work on Kaithi and Maithili collections.

I should thank Prof. Dr. Michael Hutt and Dr. Ramesh Dhungel for their kind cooperation and consideration, and also for ever smiling and very cooperative staff members of the British Library in London.

Getting facmille copies of the manuscript from London proved to be very expensive for the writer. Therefore, despite the time pressure on him he copied with hand in utmost care and presented herewith. Any short comigs is therefore regreted.

2. श्री हनुमानढोकादेधि श्रीसतरुद्रायजिनाषोलाको दोभानतक जगाजगाकोसको हिसाव आठ हजार हातको कोस यक

- श्री हनुमानढोका देधि वालाज्यु - १
- घरमथली षरिकोरुष - २
- जितपुर मुलुषुको ठूला ढंगा - ३
- षानिगाउँ पश्चिम तेछ्रो बाटो - ४
- वर्मन्डीभन्ज्यां वाटामाधि ठूलो ढुंगा - ५
- जगातमाधि पिपलको रुष - ६
- सिंदुच्याफेडि - ७
- भुलंटार - ८
- बर्तार - ९
- षिंच्याट - १०
- सामरिषोला लामिषेत - ११

- एजं सिमलवास - १२
- थोपलषोला ढाक्रयावास - १३
- भन्ज्यां भन्ज्यां षोलाको उकालो - १४
- स्यलेलेको देउरालि - १५
- कटुंज्या पौवा - १६
- चरांग्यामुनि सालको फेद - १७
- आंषु वेलघारी - १८
- ठूलि व्यासिको ठूलो ढुंगा - १९
- सल्यानको रानी पोषरी - २०
- वोर्ला फेदि - २१
- वोर्ला गाउँ - २२
- अश्रां गाउँ - २३
- तापल्या गाउँ - २४
- गोर्षा उपल्ला कोट (Not mentioned)
- मेहल विसाउना तक - २५
- गोर्षा दरवार हनुमानको थान - २६
- पशलांको वांग्या चिलाउन्ज्याको रुष - २७
- दरम्दीको तीर - २८
- भिकोर्ट पिपलटार (Not mentioned)
- नौविस्याको सिहान - २९
- चुक्दी सिहान - ३०
- गोइपुर तार पांडे जिंदारको षोल्सी - ३१
- सतीघाट - ३२
- महिवल भुडाटार - ३३
- गयकोट भञ्ज्यांङ्ग - ३४
- सिसा षालाकोट टहन्ज्या - ३५
- कर्लुफाट वेलटारि नौविस्या षेतका सिहान - ३६
- मादि बैन्ज्यानी घाट - ३७
- माल्हुंग नादि ठाँटी - ३८
- उमाचोक म्याग्दी विरुवाटार - ३९
- छोकोव टांडी - ४०
- पिपलघांको मभुवा डाँडा - ४१
- रिसिंभिछुर्लुको आपडाडा - ४२
- सुनाकोटको चौतारा - ४३
- षिलामा - ४४
- घिरिहिस्किको चौतारा विलामा - ४५
- देउराली छाप - ४६
- गजकोट कटहन्ज्या - ४७

केलादिं घाट - ४८
 रामपुरको हटिया - ४९
 दुम्रिगाउ - ५०
 पालिवनको पौवामाथि - ५१
 पिलुवा कवकादि - ५२
 स्वाफाट देउरालि - ५३
 विक्रोँट सुषापोषरि - ५४
 ताहुंभ्याकुर्दि भञ्ज्यांग - ५५
 हुमनिधो वादि - ५६
 धरमपानी डाडा - ५७
 ठिगुन्या फेदि - ५८
 मादि मुसुरि षोक् - ५९
 सुकृटियाको नेटो - ६०
 टुँडिखेल - ६१
 बौधा भञ्ज्याङ्ग - ६२
 कुरुं खोला भुल्क्यापानि - ६३
 अर्गालि छेउ - ६४
 रिडि रिषेश्वरको थान - ६५
 थोर्धाको पुछ्छर - ६६
 थोर्धाको दर्सिवास - ६७
 धरमपानीको सोम्दी - ६८
 वरडाँडा धाक्र्या पानी - ६९
 चिदिघा भोलाहा चौर - ७०
 षनीया वास धरमपानी - ७१
 केरुंगा वलकोट - ७२
 बोला तिमिलाथुम - ७३
 ऐजं ऐतपुर - ७४
 बोला गोडा साल - ७५
 मोर्दिषोलाको सिहान - ७६
 नयाँकोट भञ्ज्यांग - ७७
 नयाँकोट षनियावास - ७८
 षिलजिघाइटा चौर - ७९
 असुरकोट वुधनमारा - ८०
 रांज्याषेत - ८१
 छाप्या षोला चुजा ठाँटी - ८२
 वेचन्या ठाँटी - ८३
 जोगमलको चौतारा - ८४

सिकुवा डाँडा धरमपानी - ८५
 विजुवारका लिंकाको थान - ८६
 चिडिषोला चिसापानी - ८७
 अग्नि नेटामुनि - ८८
 वजिवां किलारामको थान - ८९
 वेलवा सतर्वाच्या आम् - ९०
 भांगरि लामा चौर - ९१
 मादि षोला मदनपुर - ९२
 घोच्यागाउँ कुजावर - ९३
 घोच्या सिहान - ९४
 गेजरिको थाम जमल्याहा पोषरि - ९५
 गोरु नेटा - ९६
 सुलि हाल्या डाँडा - ९७
 सषि गाउँ - ९८
 सषि डाँडा लेष दह - ९९
 घोच्या नेटा - १००
 राउल्या डाँडा छारपानी - १०१
 निगालपानीको पौवा - १०२
 रयाल्या चौतरिया पौवा - १०३
 जामुन्याको थान - १०४
 जामन्या फेदी - १०५
 ल्वागजिउल्या - १०६
 कोरवाड षोला दोभान - १०७
 छ्याया छत्र गदि जिउला - १०८
 चैवो जिउला - १०९
 सल्याना लेष्या हुंगो - ११०
 सल्यान सोवार भुवाटा कुरा - १११
 सल्याना सिमषर्क - ११२
 सल्याना जयन्त पानि - ११३
 सोरगाउँको पुछ्छर - ११४
 छोहरा षोला सिमलषेत - ११५
 मैदुको लेष पानी - ११६
 वनगाउ मेदु - ११७
 वनगाउँ वगदुला टार - ११८
 भेरीको तिर ज्यामिटार - ११९
 सिमटानद् षोली - १२०
 सिमूठा गाउँ - १२१
 दुर्वालोगाउँ दुहुच्या धारा - १२२

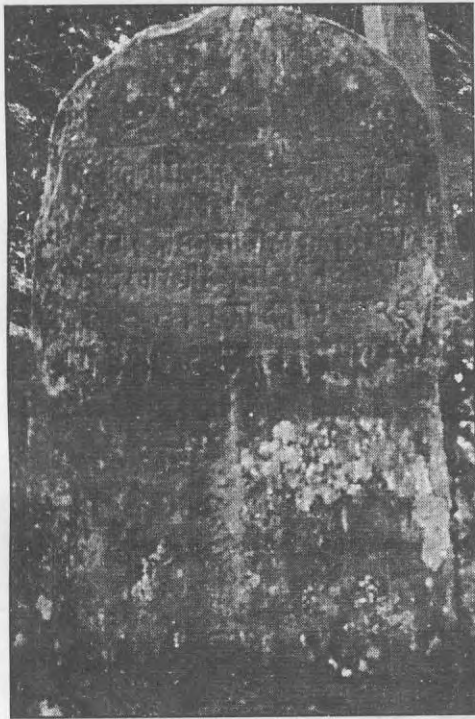

कुकुरादुलोदोभान - १२३
गाजराको पौवा - १२४
पाथर चौडा षोला - १२५
ठाडो वडार - १२६
थलाको पौवा - १२७
जाना फेदि - १२८
कचालि लेष - १२९
करिलेष - १३०

This much is numbered mistakenly
as 223, 224 to 230

कटिगाउँको डाडा - १३१
वावियाँ तलाको चौर - १३२
घोडपुछ्र चौर - १३३
नाउलि गाड - १३४
लोहो-या घाट - १३५
दैलेष फेदि हाडसैनी - १३६
मुडफो-या हुलाक - १३७
श्रीज्वालानाभि स्थान - १३८
हाड्या चौर - १३९
दुस्वुगढि तिंदुचाकु - १४०
धामिगाउ - १४१
श्रीज्वालाका पादुका - १४२
नयाँकोट नेता - १४३
उल्ल्याना हुलाक - १४४
सात तलाको पुछ्रार - १४५
अधिकारि देउरालि - १४६
सिगोडि - १४७
वडापेत - १४८
कुइका षोला वलपेत - १४९
कुइका गुह्यांला पेत - १५०
कुइका पुछ्रार जमासि पेत - १५१
कुइका लेष वितालु - १५२
कुइका काला पोषरि - १५३
रोल गाउको सिन्हान - १५४
रोल गाउको अकुरालि कोट - १५५
बाभकोट व्रीषं डाँडो - १५६
सुषिवाड् षोला - १५७
बाघन्या गढि मुनि - १५८
रिडीकोट - १५९
बुढी गंगा सांघुकामुख - १६०

सिकोर्ट पौवा - १६१
मार्गुगाउँ - १६२
जौमाला लेष वेलोडि - १६३
चौषुट्या हुलाक - १६४
स्याल कट्याल - १६५
कुम्हाल धुराको डाडा - १६६
श्रीमोहराति माटि - १६७
गढिषोला बुढावास - १६८
सीलगढी - १६९
दिपायल सेरा - १७०
तिषा पयतौला - १७१
सेतीगंगाको तीर गौनिवाध थान तल कोट मुहान - १७३
सेभी गंगाका रानिदुंगो - १७४ (But written ७७४)
बन्या डुंगराको मयन - १७५
कलाल गाउँ - १७६
डाडावन षलादि भञ्ज्यांग - १७७
गगट्याघाट विदुयानि - १७८
लीटरि गाउँ जोगनीमाडौं - १७९
कोकिलकि षालि - १८०
भौतन्या लेष मोराडो गाउँ - १८१
भुर्काल गाउ - १८२
मुडैना गाउ समर्जित - १८३
(देवताको देवालय तक)
गोल्पाढिक - १८४
सौक्या लेष - १८५
षेतडा डाडो - १८६
सिलंगो गाउँ - १८७
सोराउ डोडा वाटो - १८८
डोधारा षोला तेछ्छो बाटो - १८९
भुन्या छिराउनु तक - १९०
पाल्हि गाउँ - १९१
देवमाण्डौ - १९२
दमहेड - १९३
वैसगाउँ कर्यालको थान - १९४
महाकालीको तीर घो-या गोडो - १९५

Mile-stone Inscription of Hanumanthan in Gorkha Darbar

(Photo I)

स्वस्तिश्री सम्बत् १८६९ साल मिति
 मार्गशिर शुदि ६ दिन २ काठमाडौं
 दरवार श्री हनुमान ढोका देषि गो
 र्णा दरवार श्री हनुमानजीका था
 न सम्म पक्का कोष - २६

१८७१ - ...
 १८७२ - ...
 १८७३ - ...
 १८७४ - ...
 १८७५ - ...
 १८७६ - ...
 १८७७ - ...
 १८७८ - ...
 १८७९ - ...
 १८८० - ...

Milestone Inscription of Mulu river (Mulukhu) beyond Panchamane Carved on a big boulder.

हनुमानढोका

देखि कोस - ३ (Photo II)

थिमि बालकुमारी मन्दिरसम्बन्धी केही कागजात

- योगेश राज

थिमि शहरको बालकुमारी मन्दिर विषयक इतिहासका बारेमा हालै प्रकाशमा आएको एक स्थानीय अनुसन्धाताको भनाई यस्तो रहेको छः

बालकुमारी मन्दिर ... को सम्बन्धमा थप प्रकाश पार्ने कुनै प्रकारको सामग्री प्राप्त हुन नसक्नु आश्चर्यको विषय भएको छ ।

(तूबन्जा: श्रेष्ठ २०६१:११)

यस लेखको मुख्य प्रयोजन त्यस्ता केही अप्रकाशित सामग्रीलाई प्रस्तुत गर्नु हो । यी सामग्री श्री ५ सरकारको गुठी अदामा थिमि बालकुमारी गुथिका चार खलक गुथियारले सो गुठी दर्ता गर्न दिएको वि.सं. १९९६ को दर्खास्तसँगै प्रस्तुत भएका हुन् भन्ने कुरा संलग्न कागतबाट थाहा हुन्छ ।^१ सो दर्खास्तबारे कार्यवाही गर्दा गुठीले सो गुथिसँग सम्बन्धित मोठ उपलब्ध नभएकोले गुथि दर्ता गर्ने नगर्नेबारे केहि निर्णय गर्न नमिल्ने र त्यसैले दर्खास्तलाई तामेलीमा राख्ने भनी पर्चा खडा गरेको देखिन्छ । सो गुथिवरो अहिलेको स्थिति थाहा हुन सकेन । अव अभिलेख संख्या १ प्रस्तुत गरिन्छः

अभिलेख संख्या १

नेपालजर्मनहस्तलिखितग्रन्थसंरक्षणपरियोजनाको मा.फि.

नम्बर K१६७/५४

वि.सं. १४१४ ताडपत्रको नक्ल भनिएको यो नक्कल पुस्तकखानाबाट तयार गरिएको हो । यसमा BIR

LIBRARY=NEPAL र सरकारीपुस्तकखाना=नेपाल^२ भनी लेखिएका छाप छन् । यो तरपत्रको मूलप्रति ठीमी बाहाननी बस्ने बुधीनरसिंहदेवले पुस्तक खाना ल्याएका हुन् भन्ने कुरा कागतको फड्के किनारामा यो बमोजिको स्कल गी ..... बुभी सहिछाप गर्ने ठीमी बाहाननी बस्न्या बुधीनरसिंहदेव भनी लेखिएबाट थाहा पाइन्छ । यसको पाठ र अनुवाद चित्तहर्ष बज्रचार्यले गरेका हुन् भन्ने कुरो यसै कागतमा परेको बज्र चिन्ह सहितको चित्तहर्ष=१९२८ भन्ने छाप र सिरानको फड्के किनारामा तेर्सो पारी तारपत्र मोजिम उल्था गरेको दुरुस्त छ भनी सहिछाप गर्ने पं. चित्तहर्ष बज्राचार्य भनी लेखिएको पाइएबाट स्पष्ट हुन्छ । यहाँ लेखिएको सम्वत् अशुद्ध हो । नेवारी भाषामा लेखिएको यो ताडपत्रमा सम्वत् भनी उल्लेख भएको यो संख्या नेपाल सम्वत् हुनुपर्छ । साथै अहिले नेपाल सम्वत् ११२६ भएको हुनाले संख्या पनि १४१४ हुन सक्दैन भन्ने स्पष्ट छ ।^३ पहिलो अंक प्रायः उठानमा लेखिने शुभचिन्हको साटो १ पढिएको र तेश्रो अंक नेपालाक्षर ७ अंक जनाउने यस्तो चिन्हको साटो १ पढिएको हुनुपर्छ भन्ने ठाउँ छ । यसरी यो तारपत्रको सक्कलमा नेपाल सम्वत् ४७४ हुनुपर्छ भन्ने अनुमान लाउँदा अनर्थ हुन जाने देखिदैन । चित्तहर्षको मूलपाठको उतार पनि भाषा संरचनाका हिसावले समकालिक देखिँदैन । यसका दुइ कारण हुनसक्छन्ः पहिलो चित्तहर्षको लिपिज्ञान प्रशंसायोग्य छँदै थिएन । अथवा, अर्को, पुस्तकखाना ल्याइको मूल ताडपत्र नै मूल नभई मूलको भ्रष्ट प्रति थियो । तल दिइएका अरु अभिलेखका आधारमा चित्तहर्षको लिपिविषयक ज्ञान सामान्यभन्दा त बेसी नै थियो भन्ने देखिन्छ ।

चित्तहर्षकहाँ प्रतिलिपि प्रमाणित गर्न र अनुवाद गराउन ल्याइएको यो तारपत्रको गुरुप्रति थिएन । बरु मूलको कुनै पश्चवर्ती भ्रष्ट उतार थियो भन्ने धेरै भाषावैज्ञानिक आधार छन् । उदाहरणका लागि पाठमा परेका पारी, पोता, आरोपारोजस्ता गैरनेवारी शब्दले पाठको पुनर्रचना शाहकालिक समयमा हुन सक्नेतिर इंगित गर्दछन् । त्यसबाहेक नेवारी भाषाको ऐतिहासिक स्वरूपबारे सामान्य जानकारी राख्ने जोसुकैले पनि पाठमा देखापरेका नेवारी शब्दका कारक, चान्हे<चान्हस, देगरे<देगलस, दिने<दिनस आदिले गर्दा पाठको पुनर्रचना शास्त्रीय नेपालभाषा भनिने स्वरूपको अन्तिम अवधिमा भएको हुनुपर्छ भनेर भन्न सक्छ । विशेषतः उत्तरमध्यकालमा व्यापक भेटिने असमापिका क्रियाका याडाव, वियाव, तयाव, सलतावका साटो यहाँ देखिएका याना, विया, तयाव, र सता जस्ता रूपले हाम्रो निष्कर्षको समर्थनै गर्दछ ।

ताडपत्रको उतार गर्दा कागतको बायाँ आधामा मूलपाठ र दायाँ आधामा मूलपाठको अविकल नेपाली अनुवाद प्रस्तुत गर्ने चित्तहर्षको जमर्को रहेको देखिन्छ । हामीले भने यहाँ उनको मूलपाठलाई अभिलेख १क को रूपमा र उनको अनुवादलाई अभिलेख १ख को रूपमा राखेका छौं । उनको मूलपाठ र अनुवादसम्बन्धी आफ्नो टिप्पणीलाई भने यहाँ वेग्लै राखेका छौं ।

अभिलेख १क

१. सम्वत् १४१४ सार महाज जयधितिमहाराजया पारी
२. गंगामहाराणी ब्रम्हसिया धिति नं धिमिदेशया श्री
३. बालकुमारी माईया देगरे दुने बेसाग संगरातिया दिने
४. श्री बालकुमारी माईया थापना पूजा सातिपुनु दुगु स्या
५. ड. चान्हे नत्रर्प^४ पूजा याना नीपु दुगुया कपा २ डाकु सी
६. २ न्हेपं सी १ थुडा १ मेय् पु १ पुपुसी श्रीवारकुमारी
७. यात विया तापमा सता देया न्हेने तयाव कस
८. १० हिम्हाया तया डंडीनं दुगु कीसि ५ म्ह मेस्या ५ म्ह थुस
९. ली ५ स्यावजि इहात - व देयात छाये धुडका हक
१०. नं. हेम्व १३ पात्र तया देवयात छाये धुनका देवरं पिं
११. हा वया थास देवदिभा तयी रथस न्हायवरका
१२. स तरे वाहा १० ही पाक विस्ये समे निपा ल्हाहातितं वको
१३. स्यावजि विये मार ला विये मार हामुथो तोके मार जव

१४. पव चोपिंता स्यावजि दान विये मार सिधका [ ]^५ क्षरीहा
१५. वा थास थास चोपिं देवयाता छाये माक्षवाडा दाजु
१६. किजा गुठीहार गुरि दत उमता भोज नके माल भोज
१७. ययाता रा धाव ३ दान याता व भोजणयता व स्या
१८. बजि मुरी २ मा जुरो. थ्व ज्यायात नरको बु १ । छपि
१९. करछि दयकंया बछि विनेड चासिडने विसका मेता
२०. ३ सोरा ड्य माघ संगराति यडन पुनु सा पय मार, सिको
२१. तेया उपासं चोने मार माया संगराति पुनु श्री (बाल) कुमारीया
२२. के पूजा वने मा पूजा धुंका जाकि १५ फं हिडाफा ह्येमुथो
२३. थ्वयेया थ्वतेया गुठिजन बासिदे परक काचि परक क
२४. रमी परक तोखा परक ४ न्हास्ये अरोपारो याडाव
२५. पा फये मार थ्व बुया पोता गुवेरसं पुरे मुमार-काव जी
२६. जयधिति मर राजा व गंगारानी नीम्हेस्ये प्रीति या
२७. डाव विया जुरो धाकीयातस लछिमी १ जुरो मया
२८. तसा पंच माहापात जुरो रिपित कायष जवर ॥शुभ

दायाँ माथि किनारामा

यो बमोजिमको सकल गी

-- बुभी सहीछाप गर्ने ठी

मी बाहाननी बस्न्या बुधी -बसिदेव

(परिशिष्ट हेनुस्)

अभिलेख १ख

सम्वत् १४१४ सालमा राजा जयधितिमहाराजका पालामा गंगा महाराणी भनेका धितिबाट धिमिदेशका श्रीवालकुमारी माईका देवलभित्र वैशाख संक्रान्तिका दिन श्रीवालकुमारी माईका थापना भने पूजामा निपुर बोका बलि दी राति पूजा गरी निपुर बोकाको कपाल २ सिंडिसि भने २ न्हेपं बसि भने कान १ थुडा भने मुख १ मे भने जित्रो १ गोटा ६ सि भने श्रीवालकुमारीलाई दी तापमा भने वोलाई देवताको अगाडि राखि कस १० हिम्हातया दि १^६ विनं दगुकिसि भने पाँच ५ (हानेखा भने)^६ ५ स्याव जी मासु राखि देवतालाई चढाई सकेपछि फेरी हेमथ्वं भन्ने जाँड १३ पात्रमा राखि देवतालाई चढाई सकेपछि फेरी हेमथ्वं भने जाँड १३ पात्रमा राखि देवतालाई चढाई सकेपछि देवलबाट निस्क देवताका ठाउमा देवता अडिरहेका रथमा न्हावनकासता (पारी भने)^७ १० हिपाक दी समे भने दुई हातले आएसम्म स्यावजि दिनुपर्छ । [ ]^८ मासु दिनुपर्छ ह्येमुथो भने

खुवाउनुपछे दाजाबाजा बस्नेलाई स्याबजि दान दिनुपछे सिध्याई घरमा फकीं ठाउठाउमा रहेको देवतालाई चढाउनुपछे घर गै दाज्यूभाई गुठिहार जति भयो तिनिहरूलाई भोज खुवाउनुपछे भोजनलाई मासु धार्नि ३ दान गर्नलाई र भोजनलाई स्याबजि भन्ने मुरी २ चाहिने भयो यो कामलाई नरकोबु भन्ने खेत रोपनी १ । एक रोपनि [ ] एकणा १ एक भएका बछिविनडन विसका येता ३ सोराघ भन्ने, माघ संक्रान्तिको अधिलो दिन कपाल खौरनु सिकोते भन्ने गर्नुपछे उपवास भने बस्नुपछे माघ संक्रान्तिका दिन श्रीबालकुमारीलाई पूजा गर्न जानुपछे पुजा सिध्याई चावल १५ - पंद्र पाठि हेमुथो भन्ने बनाउनुपछे यस्को गुठिहार देषरक, काचिपरह, करमीपरक, तोखा परक ४ जनाहरूले आलोपालो गरी पालो लिनुपछे यो खेतको पोता कहिले पनि तिर्नु पर्दैन -- गरी म जयथितिमहाराज र गंगारानी दुइ जनाले प्रीति गरी दियेका भयो, भनेका जति गरे लक्ष्मीवृद्धि भयो नगरे पंचमहापाप भयो लेषक का यख जवर ॥ शुभम् ..

फड्के किनारामा तेस्रो

तारपत्र बमोजम उल्था गरेको दुरुस्त छ भनि सहिछाप गर्ने पं. चित्तहर्ष बज्राचार्य १

टिप्पणी

माथि भनि सकिए भैं पाठको यहाँ परेको भाषिक स्वरूपले गर्दा हामीलाई तात्कालिक अभिलेखको रूपमा यस ताडपत्रको प्रामाणिकताबारे सन्देह गर्नु परेको छ । त्यस बाहेक जयस्थितिमल्लको नाम र तिनको रानीको रूपमा गंगा रानीको उल्लेखले ऐतिहासिक प्रमाणको रूपमा यो ताडपत्रको मूल्य पनि सन्देहास्पद हुन गएको छ । तर पुस्तकखाना जस्तो सरकारी अड्डाले प्रमाणित गरेको र त्यसरी प्रमाणित गर्नुपर्ने परिस्थितिका सम्बन्धमा विचार गर्दा (माथिको पाट्टिप्पणी संख्या १ हेर्नुस्) प्रस्तुत ताडपत्रको मूल्यवत्तालाई पनि सजिलैसँग खारेज गर्नु ठीक होइन ।

ताडपत्रको पाठ र पं. चित्तहर्षले गरेका त्यसको अनुवाद दुवै अन्तर्सम्बन्धीत र समकालिक भएकाले हामीले एक अर्कोको आधारमा दुवैलाई बुझ्नुपर्ने हुन्छ । यो पाठको पुनःनिर्माणमा हामीलाई बालकुमारी मन्दिरमा विस्केत जात्राका बेला हिजोआज गरीने विधिविधानको व्यहोराले पनि मद्दत गरेको छ ।^{११} ताडपत्रको मैले खुट्याएको अर्थ अब दिइन्छ ।^{१२}

सम्बत् ४७४ मा महाराजा जयस्थिति मल्ल र (पछि)^{१३} गंगामहारानी (यी) दुइजनाले बाँधेका विधान अनुसार थिमि देशका श्रीबालकुमारीदेवीका मन्दिरमा वैशाख संक्रान्तिका दिन राती हुने स्थापनापूजा^{१४} गर्दा (तलेजुसामु ढकीमा देवीलाई विराजमान गराई त्रिकारद्वारा दृष्टि खुलाए पछि) निखुर (कालो) बोको बलि दिई पूजा गरी त्यस निखुर बोकोका मस्तक दुइ भाग, सिडसहितको कन्चट दुइ भाग, कान एक भाग, थुतुनो एक भाग र जिब्रो एक भाग गरी जम्मा ६ भाग^{१५} श्रीबालकुमारीलाई दिने, (त्यतिबेला) सघाउने जतिलाई दुवै हातले १० अञ्जुली स्याबजि दिनु पछे, मासु दिनुपछे, रातोजाँड पिलाउनु पछे, दायँ बायाँबस्नेहरूलाई (पनि) स्याबजि दान दिनुपछे । यति सिध्याई घर फकिने, ठाउँ ठाउँका देवदेवीलाई ढोग्दै आउने, घर फिरेर दाजुभाई गुथियार जे जति छन् सवैलाई भोज खुवाउने, भोज खुवाउनका लागि तीन धार्नी मासु र दुइ मुरी स्याबजि दिने । यस कामको लागि नरको (मा रहेको) खेत एक रोपनि चार आनाको (उब्जनी राखिएको छ त्यसको आधी यतिबेला खर्चने) बाँकी चाहिं तीन महिना अधि (आउने) माघ संक्रान्ति एक दिनपूर्व कपाल खौरिनु पछे । दाउरा राख्ने कोठामा^{१६} उपावास बस्नुपछे, माघ संक्रान्तिका दिन श्रीबालकुमारीकहाँ पूजा गर्न जानुपछे पूजा सिध्याएर १५ पाथी चामलको रातोजाँड पार्नुपछे यति कामको लागि गुथियारहरू बा:देखलक, काजिखलक, कर्मिखलक र तोखाखलक^{१७} गरी चार खलकले आलोपालो गरी पालो लिनुपछे यो खेतको पोता कहिल्यै तिर्नु पर्दैन भनेर श्री जयस्थितिमल्ल राजा र (पछि) गंगारानी दुवैले (देवीको) प्रीति गरी चढाउनु भयो यति (लेखिए बमोजिम) गरे लक्ष्मी (प्रसन्न हुनेछिन) नगरे पञ्चमहापाप लाग्नेछ । (यो ताडपत्रका) लेखक कायष्ठ जवर हुन् ॥ शुभ होस् ॥

अभिलेख संख्या २

नेपालजर्मनहस्तलिखितग्रन्थसंरक्षणपरियोजनाको मा.फि.

नम्बर K४६०/५१

यो नक्कल पनि माथि प्रस्तुत अभिलेख संख्या १ भैं पुस्तकखानाबाट तयार गरिएको हो । यसका लिप्यन्तरण तथा अनुवाद गर्ने काम पनि पं. चित्तहर्ष बज्राचार्यले नै गरेका हुन् भन्ने कुरा मूलपाठको अन्त्यमा परेको उनको वि.सं. १९२८

को लाहाछापबाट स्पष्ट हुन्छ। माथि भैं त्यो लाहाछापमा वज्र चिन्ह पनि देखिन्छ। साथै पत्रको फड्के किनारामा तारपत्र बमोजिम उल्था गरेको दुरुस्त छ भनी सहि छाप गर्ने भनेर तिनको नाम आएबाट पनि यो कुरोको पुष्टि हुन्छ। चित्तहर्ष काठमाडौं असन निवासी थिए भन्ने पनि यहि किनाराको व्यहोराबाट थाहा हुन्छ। यी चित्तहर्ष सिल्वां लेभिका समय यहिं पुस्तकखानामा काम गर्ने सिद्धिहर्षका बाबु हुन् कि भन्ने लाग्छ। सिद्धिहर्षका बारे द्रष्टव्यः पन्त (२०६२:१-१०)।

यो ताडपत्र चाहिं ठीमी दथुतोलका वीष्णुगोपाल कायेष्टमार्फत पुस्तकखाना आईपुगेको थियो। फड्के किनार सिरानमा श्री विष्णुगोपाल लेखिएको लाहाछाप परेबाट यो कुरो हामीलाई थाहा हुन्छ।

यहाँ सम्बत् ५९७ दिइएको छ। तर ताडपत्रमा प्रयुक्त भाषाका सम्बन्धमा माथि हामीले अभिलेख संख्या १ को सन्दर्भमा भनेका कुरा यहाँ पनि उत्तिकै जायज हुन्छन्। अव ताडपत्रको लिप्यन्तरण अभिलेख २क र अनुवाद अभिलेख २खको रूपमा क्रमशः दिइन्छ। माथि गरिसकिए भैं उनको लिप्यन्तरण र अनुवादबारे आफ्ना टिप्पणी चाहिं वेग्लै प्रस्तुत गरेका छौं:

अभिलेख २क

१. शुभा॥ अचे बालाहश्रीवसुनमदरे किलिजुग्य भरतगते जंबुदिपे
२. हेमवदपादे श्रीनेपालदेपुमेवमे^{१९} वासुखीक्षेत्रे श्रीश्रीश्रीगंगा
३. रानिस्वभूमे सनिधानेन बागमतिपुर्वकुले श्रीश्रीश्रीक्वलापु
४. कोमारीयाता नकदेशलुबुल्व^{२१} च्यापि ऽदुता जुरो थ्वतेया आ
५. यनं श्रीविसकाया खर्च याय मालग्व जुरो, थ्वतेया भूमी दान
६. जथा सगति सद्तप्रदतवाजो हरति मा १ थ्वतेया पिस त
७. यापनिव प्रमान दुवारकुल समुचरयन अछिद्र याय मा
८. ल यातसा लक्ष्मीवृद्धि जुयमाल मयातसा ग्वलहथ्या
९. ब्रम्हथ्या त्रिहथ्या बालहथ्या पंचमाहापाद लाक निसपं
१०. यंकारे रछिमि विधिवस्तुमनं थ्वते श्रीवाअस्तु थ्वतेया दृष्ट सा
११. छि पंचपद ददपानि वज्रचार्य्य जयमांसि दुवाल ग्वछिरा
१२. म दुवाल लिखिष्ट काष्ट विराज सम्बत् ५९७ माग
१३. शिर शुदि ११ शुभ

दायाँमाथि किनारामा यो बमोजिम सकल तारपत्र बुझी ली स्ही छाप गर्ने ठीमी दथुतोलको वीष्णुगोपाल कायेष्ट

अभिलेख २ख

शुभ ॥अचवराहश्रीवैवस्वतमन्वन्तरे कलियुगे भरतखंडे जम्बुद्वीपे हिमवतपादे श्रीनेपालदेसे वासुकिक्षेत्रे श्रीश्रीश्री (१)^{२०} गंगारानी भक्तपुर सनिधानेन वागमत्यापूर्वकुले श्रीश्रीश्रीक्वलापुकुमारीलाई नकदेश लुवु भंने खेत रोपनि आठ ऽ अर्पना गरे काम येस्को आयस्ताले श्रीविसकेतको खर्च गर्नुपर्ने भयो, यसको भूमीदान जस्तो शास्त्रमा भयो आफ्नो दत्त अर्को को दत्त हरन गर्छ जस्तो, लाई हुँछ, यो गर्नेमा राखेकाहरू र प्रमाण दुवाल समुचयले अखण्ड गरी गर्नु गरे लक्ष्मीवृद्धि हुनेछ नगरे गोहथ्या, ब्रम्हहथ्या, स्त्रीहथ्या, बालहथ्या, पंचमहापाप लाग्ने भयो चलाये लक्ष्मी वृद्धि होस यति श्रीको कल्याण होस, दृष्टसाछि, पंचपद दंदपानि वज्रचार्य्य जयमांसि दुवाल दुवाल ग्वलछि राम दुवाल, लिखित कायष्ट विराज नेपालि सम्बत् ४९७ मार्गशिर शुदि १० शुभ

फड्के किनारामा

तारपत्र बमोजीम् ऊल्था गरेको दुरुस्त छ भनि सहिछाप गर्ने पं. चित्तहर्ष वज्रचार्य असन्

टिप्पणी

यो ताडपत्रमा विस्केत जात्राका अवसरमा गर्नुपर्ने कामका लागि भनेर नगदेशस्थित लुवु भन्ने खेत आठ रोपनि चढाइएको कुरो परेको छ। निर्दिष्ट कामका लागि प्रमाण दुवारको जिम्मा दिइएको देखिन्छ। विस्केतजात्राका बेला दुवारहरूको भूमिकाबारे स्पष्ट जानकारी नभए तापनि प्रकाशित स्रोतका आधारमा केहि सूचना यहाँ उल्लेख गर्नु वाञ्छनिय हुनेछ। वैशाख १ गते साँझ अवेला बालकुमारीदेवीको तल सवारी हुने विधान “क्वहाँ विज्याकेगु” गर्दा कायष्ट र दुवारखलकका सदस्यले लाय्कू अधिलितर रहेको खाल्डोको देउता र दिगु टोलस्थित भैरवलाई एउटा कोठा विशेषभित्र लैजाने काम गर्दछन्। त्यो कोठालाई भार्लिकोठा भनिने गरिन्छ। यस कोठामा पहिल्यैदेखि बालकुमारीदेवी विराजमान रहेकी हुन्छन्।

रमाइलो कुरा यस ताडपत्रमा के रहेको छ भने यहाँ देखि जान्ने साक्षीका रूपमा दंदपानि वज्रचार्यको नाम आएको छ।

बालकुमारीदेवीको मन्दिर र वज्रचार्यखलकबीच सम्बन्ध जनाउने एउटा जनश्रुति यहाँ उल्लेख गर्नुपरेको छ। यहाँका वज्राचार्यहरू मूलतः हिरण्यवर्ण महाविहार, पाटनका संघसदस्य हुन्। तिनलाई पाटनबाट त्यहाँ बालकुमारीदेवीको मन्दिर बनाउन भनेर थिमि बोलाइएको थियो। त्यसबाहेक थिमिबाट प्राप्त वज्राचार्यहरूसँग सम्बन्धित ने.सं. ६४१ को एउटा ताडपत्रमा विसकजा गुथि भाड भुमेन दपिन भन्ने व्यहोरा परेकोले यो जनश्रुतिको लागि केहि आधार त मिल्छ।^{२३} त्यस्तै ने.सं. ६७३ को अर्को एउटा ताडपत्रमा कलंपुपुर्खारस्थिति एउटा घर एकजना जकेराजभारोसँग रुखदेव वज्रचार्यले किनी लिएको देखिएबाट बालकुमारीदेवी मन्दिरवरिपरी वज्राचार्यहरू आई बस्न थालेको बोध हुन्छ (राजवंशी २०४४:३)। तर यस विषयमा थप प्रकाश पार्ने स्रोतको अहिलेसम्म अभाव रही आएको देखिन्छ। अब ताडपत्रको मैले खुट्याएको अर्थ यहाँ दिइन्छ:

शुभ होस् ॥ (श्वेत) वराह (कल्पमा) वैवस्वतमन्वन्तरमा कलियुगमा भरतखण्डमा जंबुद्विपमा हिमालयको पाउमा श्रीनेपालदे (शको पुण्यभूमिमा) वासुकीक्षेत्रमा श्रीश्रीश्रीगंगारानीको आफ्नो भूमिभित्र^{२३} पर्ने वाग्मतीको पूर्वतर्फ श्रीश्रीश्रीक्वलापुकी कौमारीलाई नगदेशका लुवुल्वव भन्ने खेत आठ रोपनि चढाउने काम गरियो। यस (खेत) को आयले विस्केत (जात्रा) को खर्च गर्नु पर्ने भयो। यस भूमिदानलाई यथाशक्ति दान गरिएको (ले त्यसको) हरण गर्नेले (साठी हजार बर्ष विष्टामा किरा भएर रहनु परोस)^{२४}। यतिको पहरा दिन राखिएकाहरू प्रमाण दुवारको कुल सबैले अखण्ड (हेर विचार) गर्नुप्यो। (तिनले त्यसो) गरे भने तिनको लक्ष्मी बढोस् नगरे गौहत्या ब्रम्हहत्या स्त्रीहत्या बालहत्या (जस्ता) पञ्चमहापाप लागोस्। (यी कुराको) निस्तार गर्दै लैजानेको धन बढोस्। (यति श्रीको कल्याण होस्)^{२५}। यतिका देखिजान्ने पंचपद्, दंदपाणि वज्रचार्य, जयमासिं दुवाल र ग्वछिराम दुवाल। लेखक कायष्ठ विराज (हुन्)। सम्बत् ५९७ मार्गशिर शुक्ल एकादशी। शुभ होस्।

अभिलेख संख्या ३

नेपालजर्मनहस्तलिखितग्रन्थसंरक्षणपरियोजनाको मा.फि.

नम्बर K४६०/४५

यो ताडपत्र लगायतका तल परेका सबै अभिलेखको उतार पनि चित्तहर्ष वज्राचार्यले गरेका हुन्। यिनमा चित्तहर्षको

वि.सं १९२८ को लाहाछाप परेकाले यिनको लिप्यन्तरण गर्ने काम पनि माथि प्रस्तुत उतार भैं एकै समयमा भएको हो भन्ने सकिन्छ। तर अधिल्ला पत्रमा भैं यहाँ भने अनुवाद प्रस्तुत गरिएको छैन। संभवतः तात्कालिक प्रयोजनका हिसावले यो र यसपछि प्रस्तुत अभिलेखको उति सारो महत्व नभएको ठानेर यहाँ पुस्तकखानाबाट अनुवाद नगरिएका हुन्। तर हाम्रो प्रयोजन भने थिमि बालकुमारीको ऐतिहासिकताबारे केहि कुरा प्रकाशमा ल्याउनु रहेको हुनाले यहाँ लिप्यन्तरणको उतार पछि अनुवाद पनि दिइएको छ। अब अभिलेख ३ दिइन्छ:

अभिलेख ३

१. स्वस्ति श्रीश्रीश्रीकोलपुकौमाली परमेश्वरलीस्त श्रीश्रीश्रीजय
२. गंगादेवी थकुरीनी श्रीश्रीजयत्रैरोकमलदेवथाकुरस श्री श्री
३. जयत्रिभुवनमरसदेवथाकुलस विदेमाम याड चीकृतिदुवाल
४. नं दुता तथा. देशया कावन सो वो ने वो देवस तिलहि नं दयके जु
५. रो. समुभोप स्ववो जुकोया दुवालपनिस्यं चिकुटिता रि मासंखा
६. र सख दतले छे दो मुयके माल जुरो थो चोस्ये तथा थें मयादसा
७. पंचमहापातक लाक जुरो पादमोड सोम्ह कस्त सोम्ह स्यवाल
८. नं पाल अक्षद्र नं निस्तरपे माल जुरो. थो चोस्ये तको निस्तरपसा
९. परमेश्वलीस सुदिस्ति जुयमार थ्वतेया सादि भागीजु प्रभु
१०. पनं दुवाल समुच्चय आयलं हरि ॥ सम्बत् ६९७ मार्गसि
११. ल सुदि १३ सुभं पुनभाष दोलखा नं. वव हेलप्रीति तथा ज
१२. यंसर सो वोस छि वो याड व्व जुजुपनिस्यं प्रसंन जुस्य तथा
१३. स थोतेया परमेश्वरीस्त दुता तथा जुरो सुभ भूय चिकृति
१४. ता दुता दुवालनं दुता नायगालबु लोव्वपि ४ चोलेस
१५. म्हं १ थोतेयात कोतगन याय दुगु वाला छले गुंदु व्व थ्व
१६. जुलोप्ररमेसोरस्त पूजा जो १ दुगुम्हं १ पंजीर धली पा
१७. त १ जीवथ्व फाम् २ दाम तीनं दाय जुरो ॥ शुभ सम्बत् ७००
१८. मार्गसिर सुदि १५ ॥ शुभ

टिप्पणी

यो ताडपत्रको चित्तहर्ष वज्राचार्यले यहाँ गरेका उतार माथि प्रस्तुत अभिलेख संख्या १ र २ का अभिलेखभन्दा बढी

विश्वसनीय देखिन्छ । यहाँ प्रयुक्त भाषा पनि समकालिक भएकोले त्यसो भन्न सकिएको हो । यताबाट चित्तहर्षको लिपिज्ञान त्यति अल्प थिएन भन्ने थाहा हुन्छ । यद्यपि यस अभिलेखमा पनि केहि शब्दका उनको उतार भ्रष्ट भएर नबुझिने भएका छन् ।^{२६}

यो ताडपत्रमा दुईवटा सम्बत् प्रयोग भएका छन् । मूलप्रति हेर्न नसकीएको हुनाले यहाँ यो अभिलेखको मिति उल्लेख भएकामध्ये पछिल्लो ने.सं. ७०० दिनु उपयुक्त हुनेछ । यहाँ दुईवटा व्यहोरा परेका छन् । मिति ने.सं. ६९७ मा परेको व्यहोरामा चिकुति दुवालले श्रीवालकुमारीकहाँ^{२७} तिलहरी चढाएको र सो गहनासमेत लगाएर देवीलाई चिकुति दुवालका खलकले घर देश घुमाई जात्रा चलाउनु पर्ने कुरा गरेको देखिन्छ । त्यस कामको लागि तीनजना पःमा^{२८}, तीनजना कसहरूले पालैपालो गरेर नटुटाईकन सघाउनु भन्ने व्यवस्था यहाँ गरिएको छ । मिति ने.सं. ७०० मा परेको व्यहोरामा भने दोलखाबाट आएको आम्दानीको एक तिहाईलाई श्रीवालकुमारीदेवीकहाँ चढाइएको कुरा परेको छ । साथै उनै चिकुति दुवालले राखेका नायगालका चार रोपनिको आम्दानी र बाखी एउटासमेतले देवीको पूजा गर्नु पर्ने कुरा पनि यो अभिलेखबाट स्पष्ट हुन्छ । पूजाका बेला एक भाग पूजासामग्री, एउटा बोको, एउटा कटारो अमिलो दही र जीवध्वं भनिने जाँड एक भाँडोको बन्दोवस्त गरी देवीलाई चढाउनु पर्ने कुरा यहाँ टिपिएको छ ।

अव ताडपत्रको अनुवाद तल दिइन्छः

शुभ होस् । श्रीश्रीश्रीकोलपुका कौमारी परमेश्वरीकहाँ श्रीश्रीश्री जयगंगादेवीठाकुरनी, श्रीश्रीजयत्रैलोक्यमल्लदेवठाकुर, श्रीश्रीजयत्रिभुवनमल्लदेवठाकुरका विजयराज्यमा चीकुति दुवालले चढाएको भूमिको आम्दानीमध्ये दुइतिहाईबाट देवीकहाँ तिलहरी वनाइएको भयो । बाँकी एकतिहाई (को आम्दानी) ले दुवालहरूले देवीलाई देश परिक्रमा गराउनु पन्थो^{२९} । यहाँ लेखिए जति गरेन भने पञ्चमहापाप लाने भयो । पाद पखाले पःमाँहरू तीनजना र कसःहरू तीनजनाले आपसमा पालैपालो (यो जिम्मेवारी थापेर)^{३०} अखण्ड यो काम सकाउनु पर्ने भयो । यहाँ लेखिए जति गरे भने परमेश्वरीको सुदृष्टि पर्ने भयो । यस कुराका साक्षी प्रमुख भागीजु, दुवाल खलक सवै, र अधिकारी^{३१} हरि । सम्बत् ६९७ मंसिर शुक्ल त्रयोदशी । शुभ

होस् ॥ पुनः (अर्को) कुरा । दोलखाबाट भित्रिएको आयमध्ये तीन खण्ड गरेर त्यसको एक खण्ड राजाहरूले प्रसन्न भई यति परमेश्वरीकहाँ चढाएका भए । शुभ होस् ॥ चिकुतिले चढाएका नायगालको चार रोपनि खेत र बाखी एउटा कोतगन^{३२} गर्नु ।^{३३} परमेश्वरकहाँ पूजा एक भाग, बोको एउटा, अमिलो दही एक कटारो, दुइ भाँडो जीवध्वं र तीन दाम चढाउनु पर्ने भयो ॥ शुभ (होस् ॥) सम्बत् ७०० मंसिर शुक्ल पूर्णिमा ॥ शुभ (होस्) ।

अभिलेख संख्या ४

नेपालजर्मनहस्तलिखितग्रन्थसंरक्षणपरियोजनाको मा.फि.
नम्बर K४६०/४६

यस अभिलेख पनि माथि प्रस्तुत गरिएका अभिलेखसँगै नै भेटिएको हो । यो ताडपत्रको विवरण माथि अभिलेख संख्या ३ को विवरणसँग मिल्छ । अव अभिलेख ४ को लिप्यन्तरणको उतार दिइन्छ :

अभिलेख ४

१. शुभ सम्बत् ८ (?) ०१ ज्येष्ठ सुदि ५ श्रीश्रीजयतैरोकमलदेवथा
२. कुलसंथी श्रीश्रीजयत्रिभुवनमलदेवथाकुलस विदेनं
३. श्री ३ वालकोमारीयाता प्रिति याडा थाल्हावु लव १ छ पिव प्रि
४. ति याडा जुरो थ्वते बुया वय कायाव श्री ३ या जात्राय पाल ला
५. कम्हा थाकालियात विय माल थाकालिया विसकात जोछि
६. यात श्री ३ बाकोमारी^{३४} या देवलस कुम्हभोज नकेत, देवभो
७. ग. विता जाकि फं ३ बजि फं ४ देवखला वयागु माल, मति कर
८. सु भुति प्रमास धलि नु. अयला जिध्व, अयिध्व, मध्व, कताध्व
९. शुव चिल्हुकं देग्वल याय माल.ध्व धुनकाव देग्वलस पिहा व
१०. याव देव दान यायाता हाकु जाकि फं ४ मालक्व धाक्व यातसा श्री ३
११. कौमारी स्वदिस्ति जुयिव धाक्व मयातसा.वालथ्या.ग्वलहथ्या ति
१२. हथ्या ब्रम्हहथ्या पंचमाहापातक लाक जुरो शुभ

टिप्पणी

यहाँ सम्वत् ८०१ छ । तर यो अभिलेखमा त्रैलोक्यमल्ल र त्रिभुवनमल्लहरूको नाम आएकोले चित्तहर्षद्वारा पढिएको सम्वत् अशुद्ध हो भनेर ठम्याउन सकिन्छ । यस अभिलेखमा गंगारानीदेवीको नाम उल्लेख छैन । तर यो संयोग मात्र हो । किनभने भक्तपुरको सुकुलढोकास्थित गुरुवहाल भनिने भीमसेन मन्दिरपरिसरको दलानमा रहेको ने.सं. ७२३ को अभिलेखसम्म पनि गंगारानी र उनका दुइ छोराहरू त्रैलोक्यमल्ल र त्रिभुवनमल्लको नाम त्रिभयाकुलस् भन्ने पदावलीका साथ उल्लेख भएको छ ।^{३४} यताबाट गंगारानी ने.सं. ७२३ सम्म जीवितै थिइन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।^{३५} तर भक्तपुरको लोक-ऐतिहासिक स्मृतिमा गंगारानी अरु सबै शासकभन्दा बढी महत्वपूर्ण देखिन्छन् । संभवतः बालकुमारीमन्दिरको प्राचीनतामा गंगारानीको अस्तित्व अभिन्न रूपले गाँसिनुको कारण पनि त्यहि हो ।^{३६}

यस ताडपत्रमा त्रैलोक्यमल्ल र त्रिभुवनमल्लहरूका पालोमा श्रीबालकुमारीदेवीकहाँ विस्केतजात्राभरी देवीमा भोग चढाउन र कुमारी भोजनका निमित्त व्यवस्था गरेको व्यहोरा परेको छ । त्यसका लागि थान्हाबु भन्ने खेत एक रोपनि चढाइएको र सो खेतको आयले तौकीएको भोजन सामग्रीको व्यवस्था गर्नुपर्ने विधान यहाँ निश्चित गरीएको छ । देवीलाई मन्दिरबाट बाहिर ल्याउँदा देवदान गरीनु पर्ने र सोको लागि जो चाहिने सामग्री समेत सोहि खेतको आयस्ताबाट चलाउने निर्देश पनि यहाँ दिइएको देखिन्छ । तर यो सबै विधान कसले र किन राखेका हुन् भन्ने यो ताडपत्रबाट अनुवाद दिइन्छः

शुभ होस् । सम्वत् ७०१ ज्येष्ठ शुक्ल पञ्चमी (का दिन) । श्रीश्रीत्रैलोक्यमल्लदेवठाकुर र श्रीश्रीत्रिभुवनमल्लठाकुरको वेलामा श्रीबालकुमारीदेवीको प्रीति गरीयो । थान्हाबु खेत एक रोपनि (चढाएर देवीलाई) खुशी तुल्याइयो । यति खेतको आयस्ता^{३७}ले श्री ३ बालकुमारीको जात्रामा पालो पर्ने थकालिलाई दिनुपर्ने सरसामान (को व्यहोरा अव दिइन्छ) । विस्केतजात्राभरी श्री ३ बालकुमारीको मन्दिरमा कुम्हभोज^{३८} खाउनका निमित्त र देवीलाई भोग चढाउनका निमित्त तीन पाथी चामल चचार पाथी चिउरा । देवखला (?) बाट आउने जिन्सी (यति:) मतिकेराऊ बोडी, हरीयो माष^{३९}, दही, रक्सी, जिध्व, आयिध्व, मध्व, कताध्व^{४०} । मन्दिरमा नै नुन राखी पकाउनु पच्यो । यति

सकेपछि मन्दिरबाट बाहिर आई देवदान दिनका लागि चार पाथी रातोचामल^{४१} । चाहिने जति भनिए जति गच्यो भने (गर्नेमाथि) श्री ३ बालकुमारीको सुदृष्टि होस् । भनिए जति गरेन भने (नगर्नेलाई) बालहत्या, गौहत्या, स्त्रीहत्या, ब्रम्हहत्या (जस्ता) पञ्चमहापाप लागोस् । शुभ होस् ।

अभिलेख संख्या ५

नेपालजर्मनहस्तलिखितग्रन्थसंरक्षणपरियोजना मा.फि.

नम्वर K४६०/५०

यो ताडपत्रको व्यहोरा पनि माथि अभिलेख संख्या ३ को नै भएकोले यहाँ दोहोऱ्याई रहनु परेन । यो ताडपत्रको चित्तहर्षले गरेको लिप्यन्तरण अति नै दुर्वोध छ । सामान्यजनद्वारा श्रद्धावश श्रीबालकुमारीदेवीकहाँ खेत चढाएको कुरा परेको यो ताडपत्रको लेखौट लौकिक भएकाले यहाँ प्रयुक्त भाषा हाम्रो निमित्त दुर्वोध हुन गएको हो । यसमा पत्रलेखकको नाम पनि उल्लेख गरिएको छैन । त्यतिले नपुगे यहाँ पनि सम्भवतः चित्तहर्षकहाँ मूलप्रति नल्याइएको र मूलको कुनै भ्रष्ट उतारमात्र ल्याइएको थियो कि भन्ने हामीलाई सन्देह हुन्छ । यस्तो सन्देह गर्नुको कारण चाहिं यहाँ आएको अति अशुद्ध संकल्पवाक्य हो । माथि अभिलेख २कमा आएको यस्तै अशुद्ध संकल्पवाक्यलाई आफ्नो अनुवादमा चित्तहर्षले शुद्ध गरी लेखेको कुरा माथि अभिलेख २खमा हामीले देखिसक्यौं । त्यताबाट उनी संकल्पवाक्य राम्ररी नै जान्दथे भन्ने स्पष्ट हुन्छ । अव ताडपत्रको लिप्यन्तरण अभिलेख ५ को रूपमा तल दिइन्छ । माथि प्रस्तुत तरिकामै हामीले यस अभिलेखका बारे आफ्नो कुरा चाहिं टिप्पणीमा पारेका छौंः

अभिलेख ५

१. शुभ ॥ ॐ अद्य बाराह ॥ श्रीवशुतमण्ड कलिजुगे भूतपडे जा
२. बोदिपा हेमवदपाडे श्रीनेपादे भुवने वाशुकिक्षेत्र श्रीश्रीश्री
३. भुके संनिधानेन वारामतियां पूर्वकुरे श्रीषपोया पुरवाहा
४. दुरया कृष्णजु ॥ बोराछे तोरया भागीजु उभयस्य नामन गादो र वु रो वच्या ८ दुता जुरो श्रीश्रीक्वरापुकुम्हलि प्रमेश्वरसके दु
६. ता जुरो थ्वतेया आयनं श्री विष्किसंगरातिकुन्हु दान याये घलि
७. दम १ बजी दम १ रा दम १ थ्वतेया भूमीदान जथा शास्त्र शद

८. त प्रद वाजो दरतिकं श्वतेया निम्त पाएनिव दुवार समुच्चय
 ९. मार कसत समुच्चयस्यं निस्त्रपं यनिव जुरो पुत्रपुत्रादधिजा
 १०. वंत चन्द्राकर अमिगनी जरं (धत्रात्रावतजतं थिरोभसंति)^{४३}
 श्वते दि
 ११. न पाटनम निस्त्रपं कारे गोहथ्या ब्रम्हहथ्या तीलिहथ्या
 वार
 १२. हथ्या पञ्चमाहापादु राक निमिस्त्रपं यंकारे लछिमि विधिर
 स्तुम
 १३. त् थुते श्रीयोस्तु सम्बत् ७०१ माघ वदिस पुतवारकुन्हु ॥
 शुभ ॥

टिप्पणी

यस ताडपत्र अनुसार भक्तपुरका कोहि कृष्ण र भागी नाम गरेका दुइजना श्रद्धालुहरूले विस्केत संक्रान्तिका दिन शास्त्रोक्त विधिले भूमिदान गर्न गराउनका लागि गादोर भन्ने ठाउँको आठ रोपनि खेत श्रीबालकुमारीदेवीको नाममा संकल्प गरी चढाएका थिए। ताडपत्रमा त्यसरी गर्नुपर्ने भूमिदानका लागि चाहिने सामग्रीको सूची पनि दिइएको छ। यो दान विशेष सञ्चालन गर्न थिमिका समस्त दुवार र कसः समुदायमाथि जिम्मेवारी बोइएको देखिन्छ। दाताहरूमध्ये कृष्ण चाहिं पुवाहार (?) का भागी चाहिं बोलाछें टोलका वासिन्दा हुन्।

यहाँ विस्केतजात्राको बेला गरिनुपर्ने कामको चर्चा परेको छ। लोकप्रिय आख्यानमा विस्केत शब्दलाई विस्क्रयात (< बि सिक यात) भन्ने व्युत्पत्ति मानेर यो जात्राको मूलमा नागनागिनीसँग सम्बन्धित एउटा रुचिप्रद कथा रहेको देखिन्छ। तर यो कथाले विस्केतजात्राको प्रचलनका बारे हामीलाई रमाइलो तर अविश्वसनीय जानकारी दिदै आएको छ। विस्केत शब्दको सबैभन्दा पुरानो प्रयोग विश्वजात्रा (ने.सं. ५६१) देखिन्छ ॥ योगेश राज २०५७:१०)। यसै शब्दलाई लिएर यो जात्राको शुरुवात विश्वमल्लसम्म पुऱ्याउने र यी विश्वमल्ललाई उपरोक्त नागनागिनीको कथासँग जोड्ने जमर्कोले पनि लोकप्रियता पाएको देखिन्छ ॥४४॥ विस्केत यो शब्दलाई विपुवकेतु यात्रासित जोड्नेहरू पनि छन् (शर्मा २०५४:७)। तर यहाँ आएको केतु पदको कुनै अभिप्राय भन्ने सान्दर्भिक देखिदैन। माथि प्रस्तुत अभिलेखैमा पनि विस्केत शब्दको साटो बेसाग संगराति (अभिलेख संख्या १मा), बिसका (अभिलेख संख्या २मा) र बिसकात (अभिलेख संख्या ४मा) आएकोले

शब्दस्वरूपका आधारमा केहि तथ्य निक्यौल गर्नु जोखिमपूर्ण काम हुनेछ भन्ने स्पष्ट छ। विस्केत भन्ने हाम्रो शब्द पनि एउटा सुविधाजनक प्रयोगबाहेक केहि होइन। स्थानीयवासीहरूले यहि जात्रालाई बिस्कःवा बिस्का भन्दछन्।^{४४} जे होस्, यस अभिलेखमा आएको विष्कि शब्द चाहिं वैशाखसँग बढी नजिक देखिन्छ। यस शब्दले विस्केत शब्दको पूर्वरूप दिन्छ कि दिदैन भन्ने यहाँ बहस गर्नु विषयान्तर हुन जाने भएकोले त्यसबारेमा पछि छुट्टै विचार गरिनेछ।

अब यो अभिलेखको अनुवाद तल दिइन्छः

शुभ होस् ॥ ॐ अद्य (श्वेत) वराह ॥ श्रीवैवस्वतमन्वन्तरमा कलियुगमा भरतखण्डमा जाम्बुद्विपमा हिमालयको पाउमा श्रीश्रीश्रीपशुपति^{४५} को सन्निकट वाग्मतीको पूर्वतिर रहेको श्रीभक्तपुरको पुरबाहारका श्रीकृष्णज्यू ॥ बोलाछें टोलका भागीज्यू यी दुवैको नाउँमा रहेको गादोरखेतको आठ रोपनि श्रीश्री क्वरापुकुमारी परमेश्वरकहाँ चढाएका छौं। यतिको आयले श्री वैशाखसंक्रान्तिका दिन दान गर्नेः एक दामको दही, एक दामको चिउरा, एक दामको मासु। यतिको भूमिदान शास्त्रमा लेखिएजस्तो स्वदत्तां परदत्त वा योहरन्ति (आदि पढेर गर्नु)। यसको जिम्मा समस्त दुवारखलक र कसः खलकले लिनु। (—)^{४६}। यति जिम्मेवारी निर्वाह गरिएन भने (नगर्नेलाई) गौहत्या, ब्रम्हहत्या, स्त्रीहत्या, बालहत्या जस्ता पञ्चमहापाप लागोस्। जिम्मेवारी बहन गऱ्यो भने (गर्नेको) धन वृद्धि होस्। शुभ होस्। सम्बत् ७०१ माघ कृष्णको बुधवार^{४७} ॥ शुभ होस् ॥

अभिलेख संख्या ६

नेपालजर्मनहस्तलिखितग्रन्थसंरक्षणपरियोजनकाको मा.फि.

नम्बर K४६०/५२

यो ताडपत्रको लिप्यन्तरणको व्यहोरा माथि प्रस्तुत अभिलेख संख्या ३ भैं रहेकोले यहाँ दोहोऱ्याई रहनु परेन। यसको उतार पनि भ्रष्ट रहेको छ। तैपनि पत्रको पाठ हेर्दा यो कुनै सुक्रीविक्रीको कागजजस्तो देखिन्छ। तथापि पत्रको अन्तिम अंशमा आएर किनवेचको जग्गाको आयस्ताले श्रीबालकुमारीदेवीको जात्रा चलाउनु पर्ने थिति पनि बाँधिएको छ। यो अलिक नौलो कुरो हो। यसरी एउटै पत्रमा किनवेच र कुनै जात्रा पर्व चलाउन सोहि किनवेचको जग्गा आयस्ता ठेकी दिनुको कारण बुझ्न सजिलो छैन। हिजोआजको व्यवस्थामा त्यस्तै एउटा

व्यवहारको नमूना चाहिं महंगो छल्पन भनेर किनवेच गरेको नदेखाई घरजग्गा फाँट्ने गरेर लेनदेन गर्ने चलन हो । संभवतः यो ताडपत्र पनि कुनै त्यस्तै अप्ठ्यारो कानूनी अड्चन सप्ट्यारो पार्न लेखिएको थियो । अब अभिलेखको उतार यहाँ दिइन्छ :

अभिलेख ६

१. स्वस्ति श्रीश्रीश्रीजयनरजितमलदेवप्रभु थाकुलसनया ।स)
२. दानया)^{११} थानस्ये (नैदिजेदिस)^{१०} प्रदेश्येः श्रीजयनरजितमलदे
३. वप्रभुथाकुलकस्य. छत्रपछिम.व्येपसिंकस्य क्षेत्रदुतुर
४. तं. पुर्वतं निमलराजाल दछिनस्वभयमध्य व्वदे क्षेत्र नम
५. सग्यकं तक्षेत्रे त्रेकं बोदेलापनि ल्वव खुपि ६ पुर्वदीक्षण^{११}चा
६. तलनंवाकनं सही तत्र क्षेत्र जथा देशकाल परवतयानस
७. तथा संचाराधेन.सुवर्नपुषमालाधरत्ररधेष्ठितमादा
८. य कृत्यविक्रिय स्वधिनिर कृत्यविक्रय भवति श्रीमध्यपुरिथा
९. ने श्रीबाक्मारि प्रिति ध्वते बुया वय कयाव श्रीया जात्राया देवपा
१०. लस लाकुलि खर्च यायगु धुमेस ज्यायमाल जुरो धाक्व या
११. तसा धन वृद्धि जुयिव मयातसा ब्रम्हहथ्या बालहथ्या त्रिहथ्या
१२. ग्वलहथ्या पंचमहापाप लाक जुरो श्री ३ कोमारिया क्वदि जुरो
१३. लिखित कायष्ट जिवनंद सम्वत् ७७५ ज्यष्ट शुदि १५ । शुभ

टिप्पणी

यहाँ सम्वत् ७७५ परेको छ । माथि भनी सकिए भैं यो सुक्रीविक्रीको व्यहोरामा लेखिएको कागतपत्र हो । यसका लेखक चाहिं जिवनंद नाम गरेका कायष्ट हुन् । तर यहाँ किन्ने र बेच्नेको नाम भने उल्लेख भएको देखिदैन । बरु यस अभिलेखमा नरजितमल्लदेवप्रभु ठाकुरको नाम दुइपल्ट आएको देखिन्छ । यी नरजितमल्लदेवको अहिलेसम्म योभन्दा अघि कुनै उल्लेख कतै भएको थाहा पाइएको छैन । यहाँ पहिलो पल्ट उनको नाम अगाडि देवताहरूलाई प्रायः व्यवहृत हुने तीनवटा श्रीको प्रयोग गरिएको छ भने दोश्रोपल्ट चाहिं जनसामान्यका नाम अधिलिटर आदरपूर्वक राखिने एउटामात्र श्री राखिएको छ । तर तात्कालिक राजपरिवारको सदस्यका निमित्त सुरक्षित मल्लदेवप्रभुठाकुर भन्ने पदावलिले यी नरजित पनि मल्ल राजघरानाभिन्न कै कोहि हुन् भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । यस ताडपत्र अनुसार यिनको दरवार थिमि मै

थियो । अब ताडपत्रको भावानुवाद तल दिइन्छः

भलो होस् । श्रीश्रीश्रीजयनरजितमल्लदेवप्रभुठाकुरको (आफ्नो दरवार रहेको स्थानदेखि नैऋत्यदिशाको प्रदेशको) श्रीजयनरजितमल्लदेवप्रभुठाकुरको क्षेत्रदेखि पश्चिम, व्यपासिंहको क्षेत्रदेखि उत्तर र पूर्व, निमराजको क्षेत्रदेखि दक्षिण यतिले घेरिएको व्वदे क्षेत्र नाउँले जानिने ६ रोपनि खेत र त्यसको पूर्वदीषामा पर्ने ठाउँ पनि अहिलेको देश र कालमा चलेको मूल्यमा फेरी खरीदविक्री गर्ने अधिकारसहित बेचियो किनियो । यति खेतजग्गाको आमदानीले श्रीमध्यपूरस्थित श्रीबालकुमारीको प्रीति गरी श्रीदेवीको जात्राका बेला देवपालो पर्नेले राजकुलमा खर्च गर्ने । यसरी भनिए जति गऱ्यो भने गर्नेको धन वृद्धि हुनेछ, गरेन भने नगर्नेलाई ब्रम्हहथ्या, बालहथ्या, स्त्रीहथ्या र गौहथ्या (जस्ता) पञ्चमहापाप लागोस् । श्री ३ कुमारीको कुदृष्टि लाग्ने भयो । यसका लेखक कायष्ट जीवनन्द हुन् । सम्वत् ७७५ जेठ शुक्ल पूर्णिमाका दिन । शुभ होस् ।

अभिलेख संख्या ७

नेपालजर्मनहस्तलिखितग्रन्थसंक्षणपरियोजनाको मा.फि.

नम्बर K४६०/४७

यो ताडपत्रको लिप्यन्तरण पनि माथि दिइएका अरु अभिलेखसरह भएकोले यसको छुट्टै विवरण यहाँ दिनु परेन । यसको भाषा त्यतिसारो नबुझिने छैन । माथि गरिए भैं यहाँ पनि पहिले चित्तहर्षको लिप्यन्तरणको उतार र पछिबाट त्यसको अनुवाद दिइन्छः

अभिलेख ७

१. सम्वत् ७९३ चैत्र शुदि २ श्रीश्रीश्रीगंगादेवीथाक्रनं श्रीश्री
२. श्री (३)^{१२} थिमिदेशया बालकोमालिदेवयात कासाकोबुरोव ६
३. पुपि प्रिति याडा जुरो थ्व बुया वे कयाव श्रीया देगुपूजा राकुरी
४. देवया (रवेकचामीता)^{१३} पलच याय मालव गुथीजन
५. कस्त म्हं १० म्हं ४ प्रमान दुव्वरसमेतं थाकुलि म्हं ३ प्रोहितस
६. मेतं जुरो ध्वते धाको गुथिज चोडाव, अछिद्र याय मार जु
७. रो यातसा लछिमि बूध जुइ चोको मयातसा बालहथ्या
८. गोहथ्या त्रीहथ्या पंचमहापाप लाक जु ध्वते बु हले या

९. येमदु, ख्वते बुया वय मयीडम्हयाता देवदोष श्रीकोमाली
 १०. या क्वदिसती ख्वतेया अछिद्र या देव थाकुली स्वम्ह थव
 थव
 ११. पाल लाकपनिस्येनं अछिद्रं याय मार जुरो पाल ला
 १२. कस पाल लाक दुवाल पाल लाकजुम थव थव पालस अ
 १३. छिद्र याय माल चोको चोपिता श्रीया जात्रा याय पाल ला
 १४. कम्हं थाकालिया खरच याय धुनकाव बकी बोपिंता म्हतीं
 १५. पच याडा बाकि दुगु पार लाकम्हं थाकुरी पाल लाकम्हं जु
 मं.
 १६. थुलियाता बोकाबो जेया विय माल ख्वतेया सादि बजा
 १७. चाजे दंदपानी लीपिट कायष्ट जीवनन्द थव बु हेल याय
 १८. मदु जुलो शुभम्

टिप्पणी

यहाँ सम्बत् ७९३ दिइएको छ । यहाँ पुनः गंगादेवीठाकुरनीले श्रीबालकुमारीदेवीको मानमा राखेकी कासाको बुले गर्नुपर्ने विधानका बारेमा केहि कुरा उल्लेख गरिएको छ । हामीलाई गंगादेवीठाकुरनी सम्बत् ७९३ सम्म जीवित थिइनन् भन्ने कुरा थाहा भैसकेको छ (माथि पादटिप्पणी संख्या ३५ हेर्नुस्) । यसरी कि यो सम्बत् गलत पढिएको कि नभए परवर्तीकालमा लेखिएको ताडपत्रमा पुरानो कुरा भनेर गंगादेवीले राखेकी गुथिको बारेमा यहाँ लेखिएको हुनु पर्‍यो । यहाँ देखापरेका साक्षी दंदपाणि वज्राचार्यलाई हामीले माथी प्रस्तुत अभिलेख संख्या २ मा पनि साक्षीकै रूपमा भेटिसकेका छौं । अभिलेख संख्या २ मा मिति ने.सं. ५९७ दिइए पनि त्यहाँ पनि गंगारानीको कुरा परेकोले त्यो मिति सही रहन गाह्रो भएको कुरा हामीले माथि लेखिसक्यौं (पादटिप्पणी संख्या २३ हेर्नुस्) । यस पत्रका लेखक कायष्ट जीवनन्द अधिल्लो अभिलेख संख्या ६ का पनि लेखक रहेकाले यी तीनवटै तथ्यमद्देनजर अव हामीले केहि विचार गर्नुपरेको छ । अभिलेख संख्या २ को सम्बत्मा दोष रहेको र यो ने.सं. ७९३ को अभिलेख चाहिं बालकुमारीको कुनै पुरानो विधानबारे पछि आएर लिपिबद्ध गरिएको कागतपत्र भएको मान्दा केहि हदसम्म विसंगति हट्न सक्छ । यो अभिलेखको सम्बत् दोषयुक्त होइन भन्नका लागि यहाँ पत्रलेखक जीवनन्दको परिचयले हामीलाई मद्दत गर्दछ । यहाँ साक्षी रहेका दंदपाणि वज्राचार्यको नाम तल दिइएको अभिलेख संख्या ८, ९, ११ र १२ मा फेरी देखापर्छन् । यताबाट यी दंदपाणि एउटै प्रख्यात व्यक्ति रहेको

कुरा स्पष्ट हुन्छ ।^{१४} अव यस अभिलेखको अनुवाद तल दिइन्छः
 सम्बत् ७९३ चैत्र शुक्ल द्वितीया । श्रीश्रीश्रीगंगादेवीठाकुरनीले श्रीश्रीश्री ३ थिमिदेशका बालकुमारीदेवीलाई प्रीति गरी कासाको नाउँको खेत ६ रोपनि चढाएकी भयो । यो खेतको आयस्ताले श्रीदेवीको राजकुलस्थित बाह्यपीठको खट्ट घुमाउन (जो चाहिने) खर्च गर्नु पर्ने भयो । यतिको (जिम्मेवारी लिने) गुथियारहरू १० जना कसः, ४-४ जना प्रमाण र दुवारसमेत ३ जना थकाली नायकहरू र पुरोहितसमेत हुन् । यति भनिएका जतिका गुथियार^{१५} बसी (गर्नु पर्ने कर्म) अटुट रूपले गर्नु पर्ने भयो । यति गच्यो भने गर्नेको लक्ष्मी बढोस् । यहाँ लेखिए जति नगरे नगर्नेलाई बालहत्या, गौहत्या, स्त्रीहत्या आदि पञ्चमहापाप लागोस् । यो खेत कसैले हरण गरी लिनु हुँदैन । यो खेतको आम्रदानी नल्याउनेलाई देवदोष लागोस् ।^{१६} श्रीकुमारीको कुदृष्टि परोस् । यति कुरा देवीका तीनजना थकाली नायकहरूले आ-आफ्नो पालो पर्दा अखण्ड गर्नु । त्यस्तै पालो थाप्ने दुवालहरूले पनि आ-आफ्नो पालोमा यति अखण्ड गर्नुपर्‍यो । यहाँ लेखिए जति श्रीको जात्रा गर्ने पालो लिने थकाली नायकको निम्ति जो चाहिने खर्च गरी सकेपछि बाँकी तिनको व्यक्तिगत तजविजमा खर्च गर्ने । त्यसबाट बाँकी बचेको पालो पर्ने अरु थकालिनायकहरू, पालो थाप्ने प्रमाणहरू, पालो थाप्ने कसःहरू, पालो थाप्ने दुवालहरू र पालो थाप्ने ब्राम्हण यतिलाई बरोबर बाँडी दिने । यस कुराको साक्षी वज्राचार्य दण्डपाणि हुन् । यस पत्रका लेखक कायष्ट जीवनन्द हुन् । यो खेत हरण गरेर लिनु बन्देजी भयो^{१७} । शुभ होस् ।

अभिलेख संख्या ८

नेपालजर्मनहस्तलिखितग्रन्थसंरक्षणपरियोजनाको मा.फि
 नम्बर K४६०/५३

यस अभिलेखको विवरण पनि माथि प्रस्तुत अभिलेखसरह भएकाले यहाँ दोहोर्‍याई रहन परेन । अव ताडपत्रको चित्तहर्षले गरेको लिप्यन्तरण तल दिइन्छः

अभिलेख ८

१. शुभ ॥ सम्बत् ८२५ चैत्र वदि १२ श्रीश्रीश्रीबालकोमारीदे
२. वसके रोभस्य^{१८} २ पे दुलबु प्रीति ओ ख्वते बुया.वरसान काया

३. व नीपु मे नीपु दुगु ( )५९ डी दुगु कानी दुगु.थाता दुगु.तु दुगु वा
४. मुर पुरे मार पुर लाव क्वोरापु देवया कोदिष्टि ल्हाको यात
५. सा श्रीलोकापुदेवया शुदिस्ति, थ्वतेया दिष्टसाछि दंदपा
६. णि क्रसिंह देवीसहा हा दुवार कस्त प्रमुख समुचय जुरो.
७. रिपि मल कायष्ट, धर्मसिंह ॥ सुभं दामुन्ये तोलया भाजु
८. नासनारायनं प्रीति जुरो ॥ ॥ शुभ

टिप्पणी

यहाँ सम्वत् ८२५ दिइएको छ। यस ताडपत्रका लेखक धर्मसिंह कायष्ट हुन्। यसमा श्रीश्रीश्रीबालकुमारीदेवीका लागि बिस्केत जात्राका बेला (?) दिइने पशुबलिको व्यवस्था गरिएको छ। त्यसका लागि दुल क्षेत्रको दुइ रोपनि खेतको आयस्ता ठेकिएको छ। सो खेत दामुन्य टोलका रासनारायणले देवीको निमित्त चढाएका हुन् भन्ने कुरा अभिलेको अन्त्यमा खोलिएको छ। यो व्यवस्थाबारे देखिजान्ने व्यक्तिका रूपमा यहाँ फेरी दण्डपाणि (बज्राचार्य)^{६०} देखापरेका छन्। यहाँ पशुबलिका निमित्त निपुर राँगो र निपुर बोकोका साथै अरु कतिपय विशेषता भएका केहि थप बोकाको पनि बलि दिनुपर्ने विधान गरिएको पाइन्छ। भक्तपुर राजदरवार परिसरभित्र जहंकोकमा फेला परेको अभिलेखयुक्त काष्ठफलकमा पनि यस्तै विविध विशेषतायुक्त बलिको नाम आएको छ। यी बलिका विविध नाम र विशेषताबारे द्रष्टव्यः श्रेष्ठ (२०५५) हेर्नुस्। तर त्यहाँ राँगो विशेषका प्रकार मात्र आएको छ। यहाँ भने विविध प्रकारका बोकाका पनि नाम आएका छन्। अब यस ताडपत्रको अनुवाद दिइन्छः

शुभ होस् ॥ सम्वत् ८२५ चैत्र कृष्ण द्वादशीका दिन। श्रीश्रीश्रीबालकुमारीदेवीकहाँ दुल क्षेत्रको दुइ रोपनि खेत प्रीतिपूर्वक चढायौं। यति खेतको आयस्ता लिएर निक्खुर राँगो निक्खुर बोको, -डी बोको, कानी बोको, थाता बोको र तु बोको पनि ल्याउने। यति किन्न मूल्य बरोबरको धान नै तिर्ने^{६१}। खर्त भएको बलि पन्यो भने त्यसो गर्नेमाथि क्वलापुदेवीको कुदृष्टि परोस्। यहाँ भने जति गन्यो भने गर्नेमाथि क्वलापुदेवीका सुदृष्टि परोस्। यति कुराको देखिजान्ने दण्डपाणि, क्रसिंह, देवी सहा, दुवार र कस्त प्रमुखसमते जम्मै भए। यस पत्रका लेखक कायष्ट धर्मसिंह हुन्। शुभ होस्। दामुन्य टोलको नासनारायणले यस्तो प्रीति गरी खेत चढाएका हुन् ॥ शुभ होस् ॥

अभिलेख संख्या ९

नेपालजर्मनहस्तलिखितग्रन्थसंरक्षणपरियोजनाको मा.फि.
नम्बर K४६०/४४

यस अभिलेखको विवरण पनि माथि भनी सकिए भैं रहेकोले यहाँ त्यसलाई छोडिएको छ। अभिलेखको चित्तहर्षको लिप्यन्तरण पहिले दिएर पछि त्यसको अनुवाद र टिप्पणी तल प्रस्तुत छः

अभिलेख ९

१. शुभ ॥ सम्वत् ८२५ मार्गशिर भ वदि ५ श्रीश्रीश्रीक्वलापु प्र
२. मेश्वलस्के वंमिने टोलया भागिलाम नासोलन, विसिंजो
३. लवु स्व पेक निस्थान वछि छपेक त्या १ x दुताव तया
४. जुरो नाय दुवाल गुथिस.थ्वतेया दुल्टसाछि प्रमान द
५. दण्डपाणि.पद्मसिंह.छत्रसिंह.देविन्द्रसिंह.दुवाल.कस्त
६. पं सकन्यं जुरो.रिखित.कायस्त ॥ धर्मसिंह कस्त ॥

टिप्पणी

यस ताडपत्रमा श्रीबालकुमारीदेवीकहाँ^{६२}वंमिने टोल बस्ने भागिलाम नासोलले विसिंजोलको तीन रोपनि खेतमध्ये डेढ रोपनि चढाएको कुरो परेको छ। यो खेतको आयस्ता नाइकेदुवालको गुथिका प्रयोजनका निमित्त खर्च गर्ने व्यवस्था यहाँ गरिएको छ। यहाँ देखिजान्नेहरूमा प्रमान दण्डपाणिलगायतका तीनजना दुवालहरू रहेका छन्। यस पत्रका लेखक धर्मसिंह कायष्ट हुन्। यहाँ सम्वत् ८२५ रहेको छ। अब यस ताडपत्रको उतारको अनुवाद तल दिइन्छः

शुभ होस् ॥ सम्वत् ८२५ मडिसर कृष्ण पञ्चमीका दिन। श्रीश्रीश्रीक्वलापुपरमेश्वरीकहाँ वंमिने^{६३} टोलका भागिराम नासोलले विसिंजोल खेत तीन रोपनिको आधा डेढ रोपनि चढाएँ। नायक दुवाल गुथिमा (भित्रियोस)। यतिका देखिजान्ने प्रमाण दण्डपाणि, पद्मसिंह, छत्रसिंह, देविन्द्रसिंह दुवाल र कसःहरू सबै पनि भए। (यस पत्रका) लेखक कायष्ट ॥ धर्मसिंह कसः ॥

अभिलेख संख्या १०

नेपालजर्मनहस्तलिखितग्रन्थसंरक्षणपरियोजनाको मा.फि.
नम्बर K४६०/४९

यस ताडपत्रका उतारको विवरण पनि माथि दिइएका अभिलेखकै

भैँ भएकोले यहाँ दोहोऱ्याई रहनु परेन । यस उतारको पाठ पनि तुलनात्मक रूपले भ्रष्ट छ । यसमा श्रीभूपतिमल्ल राजाको नाम आएको छ । यिनी भक्तपुरका राजा भूपतीन्द्रमल्ल हुन् भनेर सजिलै ठम्याउन सकिन्छ । आजपर्यन्त यिनलाई जनजिब्रोले भूपतिजुजु भन्ने गरिएको तथ्य यहाँ सान्दर्भिक हुन सक्छ । अब यहाँ चित्तहर्षको उतार दिइन्छः

अभिलेख १०

१. शुभ ॥ सम्वत् ८३६ मगशिर शुदि ११ रोज १ श्रीश्रीश्रीभूपति
२. देमलराजया थिति थिमिदेश श्रीबालकुमारीयाता सिति
३. पु^५ ल्वव नेपित्या २ ॥ जि भूपतिमोलनं प्रिति याडा जुरो थ्वते बुया
४. वय कायाव पच लाकुलिस प्येक्व व्याक्व अमलाभु याता पच
५. याय माल जुरो गुठिजन प्रमान दुवाल थाकाल कस्त पंचपनि
६. चोडाव अछिद्र याय माल थ्वनेमं देवया लाहाजनं वबो ये
७. वो नं. पिक्खु कु ४६ धल येताखेया बु रामदेवया बु नं. छेछि
८. नं योवो नं न्हयडा कु ७५ योथ्वक्षया कपे वाये योड डयडा कु
९. ५५ यताक्षेया अंतसि दुवालया लनं वंबो यवो नं गुयन्हा ९७
१०. प्येदार रखर श्रीश्रीश्रीबालकोमारीदेवयात प्रिति जुरो थ्व
११. तेया दृष्टसाछि स्वमोलया^५ दुवाल समुच्चयनं स्वगोलया म्ह
१२. पचि समुच्चयनं वुंभंद्री सिक्कसिह कायपठ नरमुनि ॥

टिप्पणी

यस अभिलेखमा श्रीभूपतिन्द्रमल्लद्वारा सिति भनिने ठाउँको एक खला खेत श्रीबालकुमारीदेवीकहाँ चढाएको कुरो परेको छ । सो खेतको परिमिति समेत यहाँ दिइएको छ । यसरी लेखे चलन घरपातालका खरिदविक्रीका कागत फाँट्टेमा सामान्य भए पनि खेतका हकमा अलि अनौठो देखिन्छ । यसका केहि आर्थिक कारण अवश्य हुनसक्छन् । जस्तो, यो पत्र लेखिदासम्म जग्गाको मोल बढेको र जग्गा खिचोलाका मुद्दा पनि धेरै बढेका हुनसक्छन् ।

यस पत्रमा त्यस खेतको आयस्ताले विस्केत बेला थिमिको राजकुल परिसरमा गरिने एएटा खास विधानका निमित्त खर्च गरिनु पर्ने व्यहोरा परेको छ । त्यस विधानलाई यहाँ प्येक्व व्याक्व अमलाभु भनिएको छ । यो नाउँ यहाँ दुर्वोध देखिन्छ । यस विधानका बारेमा खास जानकारी छैन । अब यस पत्रको अनुवाद दिइन्छः

शुभ होस् ॥ सम्वत् ८३६ मांसिर शुक्ल ११ आइतवारका दिन ॥ श्रीश्रीश्रीभूपतीन्द्रमल्लदेव^५ राजाले बाँधेको थिति (अनुसार) थिमिदेश (की) श्रीबालकुमारीकहाँ सिति खेतमा पर्ने अढाई रोपनि भूपतीन्द्रमल्लले प्रीति गरी चढाए ।^५ यति खेतको आयस्ता लिएर राजकुलको प्येक्व व्याक्व अमलाभु विधानमा^५ खर्च गर्ने । (यसका) गुथियारहरू प्रमान दुवाल, थकालि कसः र टोलका पञ्च समेत मिलेर यो विधि अखण्ड चलाउनु पर्ने भयो । यसरी देवलाई चढाइएको खेतको हात परिमिति^५ (यस्तो छः) कूलोको दक्षिणतिर पर्ने उत्तर दक्षिण ४६ हात, रामदेवको खेतदेखि पश्चिम ७५ हात, पूर्वतिर ( )^५ ५५ हात, पश्चिमतिर, अंतसि दुवालको खेततिर उत्तर दक्षिण ९७ हात यति चारकिल्लाभिन्नको खेत । श्रीश्रीश्रीबालकुमारीदेवीकहाँ प्रीतिपूर्वक चढाइयो । यति कुराको देखिजान्ने उहि टोलका दुवाल जति, उहि टोलका न्हापचि^५ जति, सिक्कसिह वुंभडेल र नरमुनि कायपठ ।

अभिलेख संख्या ११

नेपालजर्मनहस्तलिखितसंरक्षणपरियोजनाको मा.फि. नम्बर K४६०/४३

यस अभिलेखको व्यहोरा पनि माथि दिइएका अन्य अभिलेख भैँ भएकोले यहाँ दोहोऱ्याई रहनु परेन ।

अभिलेख ११

१. शुभ ॥ सम्वत् ८४० मार्गशिर शुदि ११ रोज श्रीश्रीजयधितिमे
२. लराजाया थितियात श्रीश्रीभुपतिन्द्रमललराजाया थिति थिमि
३. देश श्रीश्रीबालकोमारिया थानस चोनाव विसकाजात्रा
४. या छोक्वछाक्व खुन्हु निपुरी मेस स्यानाव श्रीबालकुमारीया
५. खवखे चोनाओ.प्रमानपनि नायो दुवाल कस्तपनि चोना
६. व नायपनि चोनाव याय मालगु विधि कर्म धुनकाओ ना
७. योम्ह कस्त पिथुगामरमिया जयमासि कस्तनं थव क्षे ह

८. याव दे (वता)^{१२} जोनाव श्रीबालकोमारिया थानस कस्तपनि
९. फेकतुना चोनिव वज्रोनायपनिसया मालगु विधि कर्म धुं
१०. काव कस्त थकालि सलतिवकम्ह थकालि दुना वनाव
११. देव जवस लातकाव बक स्व ३ धक लानाव लिहा वयाव
१२. (वे) या तलस चोनम्हया .... त बियाव पिहा
१३. वे माल जुरो थ्वलि याडा धुदोलबु लोव स्वपि ३ थ्वते बुया
१४. पुनर्भाष जुरो धक छि १ पाला जुमयाता वि वे धक छि देव
१५. पालसं विय धक छि लिहा वनाव नाययान विय थ्वते बु
१६. या दासं दासं छु पुत्ये मुम्वाल जुरो थ्वतेया दृष्टिसाछि
१७. पंचप्रमान दंदपानि वज्रचारज्य जयसिंह .....
१८. ढुवाल.ग्वलछिराम ढुवाल.ग्वलानारां ढुवाल देवीदास
१९. बुंभंद्री पंचप्रमान जुरो थ्वते पत्र साहि जुरो लिखित काय
२०. प्ट जिवनंद थ्वते बु हरे याय मद्दु. बु हरे यातसा ब्रम्हहथ्या
२१. बालहथ्या.ग्वलहथ्या.स्त्रीहथ्या पंचमापातक लाक
२२. जुरो श्रीक्वमारिया क्वदिष्टि जुयिव जुरो ॥ शुभ

टिप्पणी

यस ताडपत्रमा श्रीबालकुमारीदेवीकहाँ विस्केत जात्राका बेला गरिनु पर्ने तःगमरी तनेगु विधानका लागि गुधि राखिएको व्यहोरा परेको छ। यो विधान पहिले जयस्थितिमल्लले र पछि जयभूपतिन्द्रमल्लले गरेको थिति भएको कुरा यहाँ वर्णित छ। यो विधान जात्राको छोकवछाक्वका दिन गर्नु पर्ने भनिएको छ। यो छोकवछाक्व भन्ने शब्द अहिले प्रचलित देखिदैन। भक्तपुर का विस्केतजात्राका बेला दुमाजुदेवीको जात्रा गरिने दिन विशेषलाई स्याक्वत्याक्व भनिने चलन रहेको (श्रेष्ठ :२०६१:१७) मा उल्लेखित छ। यहाँ नाममा मात्र समान सुनिएको होइन, यहाँ वर्णित विधानको प्रक्रिया र दुमाजुजात्राका बेला गरिने विधानमा केहि समानता पनि छ। त्यो विधानलाई शास्त्रोक्त स्वरूपमा फलाभिषेक^{१३} भनिन्छ।

यहाँ भने श्रीबालकुमारीदेवीकहाँ छोकवछाक्वका दिन एउटा निखुर राँगो बलि दिनु पर्ने भनिएको छ। त्यतिबेला देवीको बायाँतिर प्रमानहरू, दुवाल नाइके, कसः र नायहरू बसेर गर्नु पर्ने विधान गर्ने, त्यसपछि कसः नाइके पिथुगांका जयमांसिले देवतालाई आफ्नो घर लग्ने, त्यतिञ्जेल देवीको मन्दिरमै अरु कसःहरू बसिरहने, बज्राचार्य नाइकेले^{१४} गर्नु पर्ने विधि गर्ने,

त्यसपछि कसः थकालिमध्ये नजिकका थकालीदेवीकहाँ भित्र गई (रोटी) थापेर लिने समेतका विधानबारे यहाँ चर्चा गरिएको छ। त्यसरी थापेर लिँदा वकस्व^{१५} भनेर तीन पल्ट भन्नु पर्ने कुरा पनि यहाँ परेको छ। यस कामका लागि धुदोलमा रहेको खेत तीन रोपनि चढाइएको कुरा पनि यस पत्रमा उल्लेख छ। सो खेतको परन्तुसम्म कुनै पोता तिर्नु नपर्ने गरी मिनाहा छ। अब यो पत्रको अनुवाद तल दिइन्छः

शुभ होस ॥ सम्वत् ८४० शुक्ल ११ रोज ( )^{१६} का दिन । श्रीश्रीजयस्थितिमल्लराजाको थितिलाई श्रीश्रीभूपतीन्द्रमल्लराजाका थिति (समेतले बाँधिएको व्यहोरा) । थिमिदेश श्रीश्रीबालकुमारीदेवीका स्थानमा बसेर विस्केतजात्राका (बेला) छोकवछाक्वका दिन निखुर राँगो मारेर श्रीबालकुमारीका बायाँतिर प्रमानहरू दुवाल नाइके कसःहरू र खड्गीहरू (समेत) बसेर गर्नु पर्ने विधि कर्म सकाएर कसःका नाइके पिथुगामरका वासिन्दा जयमांसि कस्तले देवता आफ्नो घर ल्याउने । (त्यतिखेर) श्रीबालकुमारीका स्थानमा (बाँकी) कसःहरू बसिरहने । बज्राचार्य नाइकेले गर्नु पर्ने विधि कर्म सकाउने । कसःका थकालिमध्ये नजिक बसेका थकालि उठेरभित्र गएर देवीका दायाँतिर बसी (रोटी) थापेर बक स्व तीनपल्ट भनेर लिने । फर्केर आई ( )का^{१७} मुन्तिर बसेका .... लाई दिने । (त्यसपछि) बाहिर आउनु पर्ने भयो । यति गर्न धुदोलको खेत ३ रोपनि यति खेत (तढाइया) । पुनः भाषा (अब भनिन्छ । एक ढक पालो लिनेलाई दिने । एक ढक देवीका रखवारेलाई दिने । एक ढक फर्केर गई खड्गीलाई दिने । यति खेतको (पोता) वर्षासम्म केहि तिर्नु पर्दैन । यतिको देखिजान्ने पञ्चप्रमानहरू (क्रमशः) दण्डपाणि बज्राचार्य, जयसिंह दुवाल, ग्वलछिराम दुवाल, ग्वलानारां दुवाल, देवीनार बुंभंडेल । यति पञ्चप्रमान भए । यति यस पत्रका साक्षि भए । यस पत्रका लेखक कायष्ठ जीवनन्द हुन् । यति खेत हरेर नलिनू । खेत हरेर लिए (लिनेलाई) ब्रम्हहथ्या, बालहथ्या, गौहथ्या, स्त्रीहथ्या जस्ता पञ्चमहापाप लागोस् । श्रीकुमारीको कुदृष्टि लागोस् ॥ शुभ होस् ।

अभिलेख संख्या १२

नेपालजर्मनहस्तलिखितग्रन्थसंरक्षणपरियोजनाको मा.फि.

नम्बर K४६०/४१

यो ताडपत्रको पं. चित्तहर्षको लिप्यकरण र अनुवाद दुवै भेटिएको

छ। यिनको व्यहोरा पनि माथि प्रस्तुत अभिलेख संख्या १ को भैं भएकोले यहाँ दोहोऱ्याई रहनु परेन। यहाँ अभिलेख १२कको रूपमा लिप्यन्तरण र अभिलेख १२खको रूपमा त्यसको अनुवाद दिइएको छ। यसरी अनुवाद पनि उपलब्ध भएकाले लिप्यन्तरण गर्दाका केहि त्रुटि पनि सच्याउने अवसर मिलेको छ। माथिका केहि अभिलेखमा भन्दा यहाँ ज वर्णको प्रयोग बढ्ता भएको दृष्टिगत हुन्छ। नेपालभाषाका नेकारान्त क्रियापदमा यसरी ने को ठाउँ ने वा जले लिनुलाई त्यस भाषाको पूर्वमध्यकालिक स्वरूपको अवशेष ठानिन्छ। वास्तवमा नेपालभाषाको मौलिक क्रियार्थक प्रत्यय ज नै हो (योगेश राज ई सं. २००५:४५१-४६२)

अभिलेख १२क

१. शुभा॥ सम्बत् ८४ मंगशिर शुदि ११ रोज श्रीश्रीजय
२. थितिमरजुया थितियनं, श्रीश्रीभूपतिन्द्रमलराजाया
३. थिति थिमि देशया श्रीश्रीबालकोमारियाता मी^{५९} पु
४. तिमिये २ जम्हा मिपुति दुगु ५ म्हा थिमिदे(स)^{६०} या पंच
५. प्रमानया मे लहिंजतपिंके मिपुति मे ज्यूम्हा नीम्हा
६. मेर जुरसां पंच प्रमान श्रीभूपतीन्द्रमलराजाया थिति
७. नं मीपुति मेया, मुल धेवा ३॥ कयाव वियेमाल, चो
८. रे लहिंजतपिंसत्र. मिपु दुगु ज्युल. नीपु दुगु पंच
९. प्रमानं विय मार. निपु दुगुया मुल. धेवा. ग्वल १६
१०. तका १ निपुरि दुगु मुल ७ ॥ दिगु दुगुया मुल धेवा
११. ग्वल १६ दिगु दुगुया मुल ६ ॥ काता दुगुया मुल धे
१२. वा मोर^{६१} ५ ॥ धाता दुगुया मुल धेवा गोर १६ तका १ मु
१३. ल ४ ॥ मीपुति मे टम्ह श्रीया मतापुजा. निपुति दुगु
१४. उम्ह प्रमानं श्रीया थास. थोते चोस्यें तबिया दुगुम्हं ५
१५. म्ह मेय २ म्ह देसस दतसा देस काय देसस मतसा प्र
१६. देसं जयाना श्री ३ बालकौमारी पुजा याडाव प्रदे
१७. श मे दुगु खेर १ जं मार जु थोते दुगु मे जले वने पि
१८. कयलजुमपिसं स्वथाव कस्त परियाता केजे मार
१९. थोते दुगु मे म्ह ७ हा थिमि देशया पंचप्रमान विय
२०. मपु धका च्वपोष मज्या मबिलसा श्रीराजाया प्र
२१. मान चोडव पंचप्रमान पंचप्रमानं वियमार मवि
२२. लहायाता ब्रम्हहथ्या बालहथ्या ग्वलहथ्या
२३. स्त्रीहथ्या पंचप्रमहापाप लाक जुरो. श्रीकौमारिया
२४. क्वादिस्ति जुथिव जुरो. थ्वतेया दृष्टसाछि पंचप्रमान
२५. दंदपानि बजाचारजे. थ्वतेया आछिज याय मापि

२६. जयसिं ढुवाल, ग्वलछि नाम ढुवाल, ग्वलनारां दु
२७. वाल. पंचप्रमान कस्त ५ ९.२- पालराक थाकुलीज
२८. नं ३ थ्वते चोस्ये ताके ढुवाल - स्त जुमंप मार या
२९. पय माल जुरो. थ्वते नं सहि जुरो लिखिष्ट कायष्ट
३०. ज्वनंद थ्वते मे दुगु हले या मदु शुभ ॥ -

अभिलेख १२ख

शुभ ॥ नेपाली^{६२} सम्बत् ८४० मार्गशिर शुदि ११ रोज. श्रीश्रीजयस्थितिमल्लराजाका थितिले श्रीभूपतीन्द्रमल्लराजा का थिति थिमिदेशका. श्रीश्रीबालकुमारीलाई निषु ५. रांगो २ दुई निखुर बोका ५ गोटा, थिमिदेशका पंच प्रमा को^{६३} रांगो पालि राखेकासंग. निखुर रांगो हुने^{६४} रांगो भयो भने पंच प्रमान - भूपतिन्द्रमल्लराजाका थितिले निखुर रांगोको मुल पैसा ३ ॥ लिये दिनु पर्छ. बाखी पाली राखेकाहरूले निखुर बोका. हुने निखुर बोका पंच प्रमानले दिनुपर्छ निखुर बोको मोल पैसा गोर^{६५} १६ तका १ निखुर बोकाको मोल ६ ॥ कातां दुगु भने बोकाको मोल पैसा गोदा ५ ॥ धाता दुगु भने बिको मोल पैसा गोटा १६ तका १ मोल ४ ॥ निखुर रांगो एउटा - का गतां पुजा^{६६} भने निखुर बोका भएका प्रमानले श्रीका ठाउँमा यति लेखी राखि दिजा बोका गोटा ५ रांगो गोटा गोटा २ देशमा हुंज्याल देशमा लिनु ॥ देशमा भएन भने प्रदेशमा । श्री बालकुमारी पूजा गरी. परदेशमा रांगो बोका खेप जानु पर्छ. यति बोका र रांगो लवने पिकवलजुन भनेहरूले हेरी कानहरूलाई देखाउछु पर्छ^{६७} यति बोका रांगो गोटा ७ थिमिदेशका पंचप्रमानले दिदैन भनेर वर्षौंसम्म -- नि श्री राजाका प्रमान बसेर पंचप्रमाणहरूले दिनुपर्छ नदिनेलाई ब्रम्हहथ्या. बालहथ्या. गोहथ्या स्त्रीहथ्या पंचमाहापाप लाग्ने भयो. श्रीबालकुमारीको कुदृष्टि हुने भयो. यस्मा देखने साछि. प्रचप्रमाण दंदपानि बजाचार्य. यो आवरा^{६८} गरी चलाउनु पर्नेहरू जयसिं दुवाल. ग्लछिराम दुवाल ग्वछि नारां ढुवा. प्रचप्रमान कस्तुजु. पालो पर्ने थाकालि जवा ३ लेखि राखेका जति ढुवाल कस्तुजु प्रमानहरूले गर्नुपर्ने भयो यति सहि भयो लेखक कायष्ट जवं त हु भने यति रांगो बोका हर्न गर्न नहुने भयो ॥ शुभ

टिप्पणी

ने.सं. ८४० को यस अभिलेखमा मूलतः श्रीबालकुमारीदेवीकहाँ बलि दिइनु पर्ने पशुको व्यवस्थाबारे निर्देश व्यहोरा परेको छ।

निखुर राँगो र निखुर बोकाको खरिद र छनौटका बारे स्पष्ट विधान यहाँ दिइएको देखिन्छ । यहाँ चार प्रकारको बलिको बोकाको नाम उल्लेख भएको देखिन्छ: निखु, दिगु, काता र धाता । यस्तै विविध बोकाका बारे माथि अभिलेख संख्या ८ मा पनि केहि विवरण परेका छन् । त्यहाँ यी नाम नीषु, -डी, कान? थाता र तु गरी पाँच भेदका देखापरेका छन् । यस्ता बोकाका सांस्कारिक विशेषताबारे थाहा पाउने व्यक्ति दुर्लभ हुन पुगेका खुट्टयाएको अर्थ दिइन्छ :

शुभ होस् ॥ सम्वत् ८४० मंसिर शुक्ल एकादशी रोज ( ) (का दिन) । श्रीश्रीजयस्थितिमल्लज्यूको थिति अनुसार श्रीश्रीभूपतिन्द्रमल्लराजाको थिति (समेतले बाँधिएको व्यहोरा) । थिमिदेशका श्रीश्रीबालकुमारीकहाँ निखुर राँगो २ वटा (२) निखुर बोका ५ वटा थिमिदेशका पञ्चप्रमाणले राँगो पाल्नेहरूसित^{९९} हुने र असल राँगो भए श्री भूपतिन्द्रमल्ल राजाले (बाँधेका) नियम अनुसा निखुर राँगोको पौने चार मुल पैसा तिरी लिनुपर्छ । बाखी पाल्नेहरूसित नि निखुर बोका हुनसक्छन् । (तिनीहरूसित) निखुर बोका पञ्चप्रमाणहरूले (किनेर) उपलब्ध गराउनु पर्छ । यसरी किन्दा निखुर बोकोको १६ मुल पैसा मूल्य, निखुरी बोकोको साढे सात मुल, दिगु बोकोको १६ मुल पैसा मूल्य, दिगु बोकोको साढे मुल, काता बोकोको साढे पाँच मोहोर मुल पैसा, धाता बोकोको १६ मुल गोटा पैसा (अथवा) एक तका साढे मुल (यतिमा किनेर लिने)^{१०} । निखुर राँगो एउटा श्रीकहाँ मतापूजा (गर्दा बलि दिने) । निखुर बोको एउटा श्रीकहाँ प्रमाणले (पुजा गरी बलि दिने) । यहाँ लेखिए जतिका ५ वटा बोका र २ वटा राँगा देशभित्रै पाइए देशभित्रबाट लिने । देशभित्र नपाइएको बेलामा परदेशमा (गई लिएर आउने) । त्यसरी जान श्री ३ बालकुमारीको पूजा गरेर परदेशमा राँगा बोका भएतिर^{९९} जानुपर्छ । यसरी राँगा बोका किन्न जानेहरूले स्वस्थानका कसःहरूलाई (ठीक छ छैन भनेर) देखाउनु पर्छ । यति बोका राँगा ७ वटा थिमिदेशका पञ्चप्रमाणलाई (हामी दिदैनौं भनेर कसैले) दिएन भने श्री राजाका प्रमाणहरू बैठक बसेर दिलाउनु पर्छ । त्यसरी नदिनेलाई ब्रम्हहत्या, बालहत्या, गौहत्या र स्त्रीहत्या (जस्ता) पञ्चमहापाप लाग्ने भयो । श्रीकुमारीको कुदृष्टि पर्ने भयो । यस कुराका देखिजान्ने पञ्चप्रमाण दण्डपाणि बज्राचार्य भए । यति कुरा अखण्ड गर्नु पर्नेहरू जयसिं दुवाल, ग्वछिराम दुवाल, ग्वलनारां दुवाल, पञ्चप्रमाण कसः --- पालो गर्ने थकालि ३

जना (हुन्) । यति लेखिए जति कुरा दुवाल, ग्वलनारां दुवाल, पञ्चप्रमाण कसः --- प्रमाणले गर्नु पर्ने भयो । यति कुरा सहि भए^{९९} । (यस पत्रका) लेखक कायष्ठ जीवनन्द हुन् । यति राँगा बोका (कसैले) हरेर लिनु हुँदैन ।

अभिलेख संख्या १३

नेपालजर्मनहस्तलिखितग्रन्थसंरक्षणपरियोजनाको

मा.फि.नम्बर K४६०/४२

हामीले यहाँ प्रस्तुत गर्न गएका अभिलेखमध्ये यो नै अन्तिम हो । माथि प्रस्तुत अरु अभिलेखजस्तै भएकोले यस ताडपत्रको लिप्यन्तरणका बारेमा थप केहि भन्नु परेन । अभिलेखको अधिल्ला चार हरपको लम्बाई र बाँकी हरपका लम्बाय असमान देखिन्छन् । तर मूल पत्रको स्वरूप थाहा नभएकोले यस्तो किन भयो भन्ने थाहा पाउन सक्ने कुरो भएन । यहाँ पत्रको अनुवाद सामेल छैन । तसर्थ लिप्यन्तरणलाई अभिलेख १३ को रूपमा र त्यससम्बन्धी आफ्नो टिप्पणीलाई पछि दिनु परेको छ । अब पाठको उतार तल दिइन्छ:

अभिलेख १३

१. ॐ अद्य स्वर वाराहकल्पे ब्रम्हनोदुतिपराद्धे वैवस्वतमनोतले कलिजुग्ये भर्तखण्डे जाभुदिप श्रीन्येपालेदेसे
२. श्री ३ पशुपतिसनीधान्ये वासुकिक्षेत्र वागमत्यायां पूर्वकुले कौसिक्यांपश्चिमकुले श्री ३ मध्यपुलिस्थाने
३. आर्थावरदेस्य श्रीबालकोमालिलस्वकन्यै अद्य चैत्रमासे शुक्लपपे त्रयोदस्यातिथौ अशुनिनक्षत्र -- मन्त्रे
४. गे जथाकर्ण मुहुत्तके आदित्यरसरे श्रीनरासिगते सूयय मेपरासिगते चन्द्रमसि ----
५. अस्परं जजोमान कासिवगोत्र इनायतोल ब्रा
६. वननीया लख्यानन्द भालोकस्य नाम्नेन श्रीश्रीश्री
७. बालककुमारि प्रीतिनं लोव ४ कोमल्हा बु पेचा तल
८. र^{९९} सापायनंडको श्रीबालकोमारीया प्रिति जुलो
९. थ्वते पेचातलनं बुया वलसानं कायाव आलं
१०. र च्या आकेजाकि श्रीबालकोमारीया ल्हवने शुकं
११. उ याडाव दको दामया सोमोल्या प्रमानं दुवाल कस्त
१२. चोडाव पताक दयके माल जुलो थ्वतेया दुष्टसाछि
१३. पंच भूतानि ॥लिखित कायष्ठ इलाखा ---
१४. --- माल ग्वम्हांस्यं छिद्र यात ब्रम्हहत्या वा

१५. लहत्या त्रिहत्या ग्वलहत्या ब्रम्हाहत्या श्रीबालकुमा
 १६. रीया कुंदृष्टि लाइओ जुरो ॥ सम्वत् ८४५ चैत्र मासे
 १७. शुभ पक्षे त्रयोदसि १३ आदित्यवार ॥ शुभ ॥

टिप्पणी

यो अभिलेखमा सम्वत् ८४५ छ । यो अभिलेखमा थिमि इनाय टोल ब्रम्हननीका काशीव गोत्रज लख्यानन्द भालोले श्रीबालकुमारीदेवीकहाँ कोमल्ला भन्ने खेत चार रोपनि प्रीतिपूर्वक संकल्प गरी चढाएको व्यहोरा परेको छ । त्यस खेतको आयस्ता धानलाई श्रीबालकुमारीदेवीको मन्दिर सामु लीलाम गरी (?) त्यसबाट आएको आम्दानीले श्रीको पताका बनाउनु भन्ने भन्ने निर्देश यहाँ दिइएको छ । यो काम प्रमान दुवाल र कसःहरूले गर्नु पर्ने कुरा पनि यहाँ उल्लेख भएको छ । अब यस पत्रको मैले खुट्याएको अर्थ दिइन्छः

ॐ यो श्वेतबराह कल्पमा ब्रम्हाको द्वितीया परार्द्धमा वैवस्वत मन्वन्तरमा कलियुगमा भरतखण्डमा जाम्बूद्विपमा श्रीनेपालदेशमा श्रीपशुपति निकट बासुकीक्षेत्रमा बाग्मतीको पूर्वतिर कौशिकीको पश्चिमतिर श्री ३ मध्यपूरीस्थानमा आर्यावर्तदेशमा श्रीबालकुमारीको (यस्तो पवित्र स्थानमा) । यो चैत महिनामा शुक्लपक्षमा त्रयोदशी तिथिमा अश्विनी नक्षत्रमा --- योगमा जो करण र मुहूर्त पर्छ त्यसवेला । आइतबारमा सूर्य मीनराशीमा छँदा चन्द्रमा मेषराशीमा छँदा । यसपछि यजमान (हुने) काशिगोत्रका इनायटोल ब्रम्हननीका लख्यानन्द भालोका नाममा श्रीश्रीश्रीबालकुमारीदेवीकहाँ प्रतिपूर्वक कोमल्ला खेत चार रोपनि धानकुथि र हलोगोरुसमेत? देवीकहाँ चढायौं । खेतको आयस्ता ८ मुरी धान भित्र्याउँदा पेटारोसमेत श्रीबालकुमारीदेवी (को मन्दिर) सामु ल्याई लीलाम गर्ने । यसरी भित्रिएको रकमले सबै प्रमान दुवाल र कसःहरू बसी देवीको पताका बनाउनु पर्ने भयो । यस कुराका देखिजान्ने पञ्चभुत ईत्यादि । यस पत्रका लेखक कायष्ठ इलाखा ? ..... पन्थो । जसले यो कर्म खण्डीत गन्थो उसलाई ब्रम्हहत्या, बालहत्या, स्त्रीहत्या, गौहत्या (जस्ता) पञ्चमहापाप लागोस् । श्रीबालकुमारीको कुंदृष्टि पर्ने भयो ॥ सम्वत् ८४५ चैत महिनाको शुक्लपक्षको त्रयोदशी आइतवारका दिन ॥ शुभ होस् ॥

१. नेपालजर्मतहस्तलिखितग्रन्थसंरक्षणपरियोजनाको मा.फि. नम्बर K१६७/५३ को कागतपत्र । त्यस कागतको सान्दर्भिक अंश यहाँ दिइन्छः श्री ५ स गुठीबाट गरेको

पर्चा

१. येस्मा छुट गुठीको लगत् ल्याउनुभ नी येस् अडाबाट तासीयेको म्यादमा ले
२. पाउन देषाउन आउन नसकेको ठीमी बालकुमारीका (घ्याउ?) ल्याउगु
३. ठी १४१४ सालका तारपत्र बमोजी गुठीहार षलक ४ ले कां चलाउँने गरी द
४. र्ता गरीपाउ भन्ने गु बं नं. १०० को दर्खास्तमा (...)
 १६. मोठ बेगर माथी लेपीयाका गुठी भिक्ने थाम्नेबारे रिपोट गर्न नहुने
 १७. हुँदा मोठ पत्ता लगेपछि मात्र रिपोट जाहेर गर्ने गरी तामेल्मा रा
 १८. पी दीनु ईती सम्वत् १९९६ साल आपाढ २७ गते रोज ३ सुभम्
२. यहाँ प्रयोगमा ल्याइएको = चिन्हले अभिलेखमा हरफ फरक पारी लेखिएको कुरो जनाउँछ । तर अभिलेखको मूल पाठमा त्यसरी हरफ फरक पारी लेखिएको व्यहोरा जनाउन भने भिन्न संख्याले उठान गर्ने परम्पराकै निर्वाह गरिएको छ ।
३. तर गुठी संस्थानमा प्राप्त एक ताडपत्रको नक्कलले बालकुमारीको अस्तित्व ठीमीमा वि.सं. १४१४ अगाडि देखाउँछ भने यो नक्कलको प्रामाणिकता ठहर गर्नुपर्ने आवश्यकता पनि देखिन्छ भनेर पन्त (२०५२:४८) ले लेखे तापनि न उनले यो सूचना जहाँबाट लिएका हुन् तिनले न त उनी आफैले, न उनको यो सूचना उपयोग गर्ने पश्चवर्ती लेखकहरूलेताडपत्रको मूलपाठको ढाँचा र व्यहोरा पढ्ने जमर्को गरेका देखिदैनन् । द्रष्टव्यः श्रेष्ठ (२०५१:६२) र तूबन्जाः श्रेष्ठ (२०६१:१०) ।
४. यो शब्दको अर्थ खुट्याउन सकीएन ।
५. यो अक्षर पढ्न नसकिएको ।
६. कागचिन्ह दिई हरपमाथि थपिएको ।
८. पढ्न नसकिएको ।
९. यो अक्षर स्पष्ट पढ्न नसकिएको ।
१०. कागचिन्ह दिई हरप माथि यति थपिएको ।
११. बालकुमारी मन्दिरमा बिस्केत जात्राका बेला गरिने विधि विधानको व्यहोराका लागि यहाँ मालेकुले (२०५५:१८-२९) मा भर परेको छु ।

१२. यहाँ अनुवादमा दिइएको कोष्ठकभित्रकापद मूलमा अभिप्रेत मात्र हुन् । मूलमा विन्दुको प्रयोग भएको ठाउँमा यहाँ पूर्णविराम र मूलमा नभए तापनि वाक्यलाई सहज तुल्याउन अर्धविरामको रूपमा कमाको प्रयोग गरिएको छ ।
१३. तलको अभिलेख संख्या ३ हेर्नुस् ।
१४. यो स्थापनापूजाको विधान हेर्दा पूजापर्वविशेष प्रयोजनका लागि यहाँ तलेजुस्थित शक्तिस्रोतबाट बालकुमारीदेवीको आविर्भाव हुने रुचिपूर्ण तथ्य फेला पर्दछ । यस कुराको पुष्टि विस्केत जात्राको अन्तिम दिन बालकुमारी पुनः तलेजुमै अर्न्तर्धान भएर जानुबाट पनि हुन्छ । यो आविर्भाव र अर्न्तर्धानको विधान अरु कतिपय ठाउँका देवीका जात्रापर्वमा पनि देख्न पाइन्छ । द्रष्टव्यः श्रेष्ठ (२०६०) ।
१५. नेपालभाषा यो विधानलाई सी कार्य भनिन्छ । यसरी सी काये गर्दा बलिको ६ अथवा ८ भाग गर्ने सामान्य परम्परा छ ।
१६. नेपालीमा स्यालचिउरा भन्ने गरिए तापनि यो मूल नेपालभाषाकै भ्रष्ट अनुवाद मात्र भएकोले यहाँ स्याबजि नै राखिएको हो ।
१७. यहाँ प्रयुक्त पाठ सिकोतेया स्पष्ट छैन । मेले यस पाठको पदविच्छेद स कोते या यसरी गर्न उचित ठानेको छु । तर यस्तो पदविच्छेदको आधार भने माघ महिना र दाउरा बाल्ने विधानबीचको सामान्य सम्बन्धबाहेक अरु केहि देखिदैन । यो त्यति चित्तबुझ्दो कुरो होइन ।
१८. यहाँ संलग्न जातिमध्ये कसः <कसत<कायष्ठ, पःमां<पलमां<प्रमान, वादे<वासिदे, काचि-काजि देखिन्छन् भने तोखाखलक चाहि तोखाबाट आएका थिमिलेहरू हुन् कि भन्ने सन्देह हुन्छ । द्रष्टव्यः लाछी (ने.सं. ११२०:८१-८४) ।
१९. देशे इहैव पुण्यभूमौ ?
२०. यहाँ अनुवादकले नै ठाउँ खाली छोडेका छन् ।
२१. यहाँ परेको ल्बव भन्ने पदको अर्थ चित्तहर्ष आफैले गर्न नसकेको देखिन्छ । संभवतः यो कुनै कूलोछेऊको खेत हुनुपर्छ ।
२२. तर बज्राचार्य (२०६०:३३) ले भनेजस्तो यो ताडपत्रमा बज्राचार्य धमकितज्यूले विस्केतजात्राका लागि खेत दान परेको कुरा उल्लेख गरिएको छैन । ताडपत्रको राजवंश (२०४४:२) मा छापेको पाठमा सुक्रीविक्री गर्न लागिएको यिदेव भन्ने खेतको चारकिल्ला खोल्दा त्यस खेतको दक्षिणतिर विस्केतजात्रासित सम्बन्धित गुथिको जग्गा परेको कुरा मात्र उल्लेख छ ।
२३. संकल्पवाक्यमा सामान्यतः यो किसिमको स्थाननिर्देश उतिसारो प्रचलित देखिदैन । गंगारानी भन्ने उल्लेख भएको यो पाठ यदि गंगारानी नामक ऐतिहासिक व्यक्तित्व नै हो भने ताडपत्रमा उल्लेख भएको मितिबीच तालमेल मिलाउन संभव छैन । किनभने गंगारानी ने.सं. ६५० भन्दा अगाडि कदापि आउन सकिदैनन् ।
२४. यो पुनःरचनाको आधार स्वदत्त परदत्तंवा यो हरन्तिः भन्ने अत्यन्त लोकप्रिय श्लोक हो ।
२५. यो अनुवाद सही होइन । तर लिप्यन्तरण अस्पष्ट भएकाले यो भन्दा उचित अनुवाद गर्न सकिएन ।
२६. जस्तोः हरफ ५ मा समुभोष, हरफ ५-६ मा तारिमासंखार मख, हरफ १० मा आयल, हरफ ११ मा जयंसर, हरफ १५ मा तगन आदि ।
२७. थिमि बालकुमारीदेवीको मन्दिर क्वलापुटोलमा रहेको छ । क्वलाखु भन्ने स्थान नामको पहिलो उल्लेख माथि अभिलेख संख्या २ मा भएको छ । तर त्यहाँ दिइएको सम्बन्ध विश्वसनीय छैन भन्ने कुरा माथि हामीले भनी सक्यौं । यद्यपि त्यसलाई ने.सं. ६९७ नै मान्ने हो भने पनि त्यही अभिलेख क्वलाखु स्थाननामका लागि सबैभन्दा पुरानो ठहर्छ । यस अघि ने.सं. ६९८ सम्म यो नाम करपु पुपुरि को रूपमा पाइएको थियो (राजवंशी २०४४:५) ।
२८. पःमां<पादमोड? यसको अर्थ (देवीको) पाद पखाल्ने अधिकारी विशेष भन्ने हुन सक्छ ।
२९. यो संभाव्य अनुवाद मात्र हो । यहाँ नेर पाठको पुनःरचना गर्ने नसकिने गरी नबुझिने भएको छ ।
३०. पालनं पालको अर्थ पालो पछि पालो भन्ने हुन्छ ।
३१. पाठमा आयालं आएको भए तापनि यो पदको अर्थ नखुल्ने भएकोले यहाँ आयशं पढिएको छ । आयिस महातय हास्यं ख ज सेडा भन्ने ने.सं. ६३८ को थ्यासफूमा आएको पाठको अर्थ अधिकारी मन्त्री आदिले अह्राएकाले मैले यो विगारेको हुँ भन्ने हुँदा यहाँ आयशंको अर्थ अधिकारी गरिएको हो ।
३२. यो शब्दको अर्थ थाहा हुन सकेन ।
३३. यहाँ पाठमा परेको बालाछदेगुं दुथ्व भन्ने पदको अर्थ खुट्याउन सकिएको छैन ।

३४. यहाँ बालकोमारीलाई लिपिदोषका कारण बाकोमारी पढिएको देखिन्छ ।
३५. यो अभिलेखको मूल पाठ सुथां अभिलेख प्रकाश, भाग १ मा अभिलेख संख्या ३ को रूपमा छापिएको छ (योगेशराज २०५६) ।
३६. नःघःभनी (२०५५:६) ले तीनजनाको संयुक्त शासनलाई ने.सं. ६७९ देखि ने.सं. ७२३ सम्म मानेका छन् । फेरी त्रैलोक्यमल्लको एकलौटी शासन भने ने.सं. ७३० सम्म रहेको लेखेका छन् । यताबाट ने.सं. ७२३ मा गंगादेवीको दैवीक वा राजनैतिक अवसान भएको कुरोतर्फ इंगित गरेका छन् । स्लसर (१९९८:४००) ले चाहिँ त्रैलोक्यमल्ल वा त्रिभुवनमल्लसँग वा त्रिभुवनमल्ल र गंगादेवीसँगको शासनकाल ने.सं. ७३० सम्म रहेको उल्लेख गरेकी छिन् । यताबाट स्लसरले गंगादेवीको मृत्युबारे केहि अनुमान लाएकी छैनन् ।
३७. स्लसरले एकजना अरु गंगारानीका बारेमा चर्चा गरेकी कुरा यहाँनेर सान्दर्भिक हुन आउँछ । उनीले रेग्मीको भर परेर यिनलाई चाहिँ प्रतापमल्लकी मुमा भनेकी छिन् तर शंका गरेकी छिन् । (स्लसर १९९८:२३० पा.टि.६३) । गंगारानी र उनीका छोराहरूका बारे केहि थप सूचना पाइने दुइवटा ऐतिहासिक टिपोट योगेशराज (२०५६क:३-८) र योगेशराज (२०५६ख:९-११) ।
३८. यहाँ वय शब्दको प्रयोग गरिएको छ । परवर्ती अभिलेखमा सामान्यतः बलसान भन्ने शब्द प्रयोग गरिएको हामी भेट्दाउँदछौं । मल्ल र अरु (२०००:३२०) मा पछिल्लो शब्दको सम्भावित व्युत्पत्ति बलसान<वर्ष+अन्न यसरी गरिएको छ । तर यहाँ देखापरेको शब्दले यस्तो व्युत्पत्ति स्वीकार्न अघि हामीले सचेत हुनुपर्ने देखिन्छ । वय भने शब्द चाहिँ नेपालभाषाको वये - आउनु भन्ने क्रियाबाट व्युत्पादि संज्ञा हुनुपर्छ । यसरी पूर्वमध्यकालको शास्त्रीय नेपालभाषामा - ये कारान्त मानिएको कतिपय क्रियापदको भूतकालिक वा स्थितिबोधक दुवै रूपमा हिजो आज भैं - ल देखा नपरिकन - य नै रहने गरेको कुरा यहाँ स्मरणीय छ । यस दृष्टिकोणबाट वय सा> वल सा यसरी परिवर्तन भएको र यो पदको अर्थ विस्तार हुन गई (खेतबाट हुने) आय वा आम्रदानी बन्न गएको हुनसक्छ ।
३९. हिजोआज यो विधिलाई कुम्मा नकेगु भनिन्छ । यी

- कुम्मा<कुमारहरू जन्मदेखि कपाल नकाटेका पाँचजना बच्चाहरू हुनु पर्ने भनिएको छ (मालेकुले २०५५:२१) ।
४०. प्रमास>पःमाय् ।
४१. यी सबै जाँडका प्रकार विशेष हुन् । श्रेष्ठाचार्य (२०५४) ले कताथ्वलाई कडाजाँड भने तपनि यो उपयुक्त अनुवाद हुन सक्दैन ।
४२. शाब्दिक अनुवाद गर्दा हाकुजाकिको कालोचामल हुने भए तापनि यो चामल कालो होइन बरु रातो रातो हुने भएकोले यहाँ रातोचामल भनी अनुवाद गरिएको हो ।
४३. यति पाठ अत्यन्त दुर्वोध भएकाले यहाँ बुझ्न सकिएन ।
४४. तर नामबाहेक विश्वजात्रा र विश्वमल्लमा अरु केहि सम्बन्ध पनि छन् भन्ने अभिप्राय रहेको विचार मुनंकर्मि (२०४९:१४-१५) मा पाइन्छ । तर विश्वजात्रा यो शब्दको प्रयोग विश्वमल्लभन्दा भण्डै ७० वर्ष अगाडि पाइएकोले उनको यो विचार मिल्दैन भन्ने स्पष्ट छ ।
४५. हिजोआज नेपालीमा लेख्ता यो शब्द बिस्केट हुन गएको देखिन्छ । तर यो नेपालभाषाको शब्द हुनाले र त्यस भाषामा तालव्यध्वनिको कुनै रुढ र मौलिक प्रयोग नपाइएकोले यहाँ बिस्केट भनेर दन्त्यवर्णलाई नै राखिएको हो ।
४६. यहाँ प्रयुक्त पाठ भुकेसनिधानेको अर्थ खुट्याउन गाह्रो भएकोले यो प्रचलित अर्थ राखिएको हे ।
४७. यहाँनेरको एक हरप निकै दुर्वोधय भएकोले पढ्न सकिएन ।
४८. यहाँ तिथिको उल्लेख नहुनु आश्चर्यजनक कुरो भएको छ । वदिपछि आएको पुतबारलेकुन तिथि जनाउला भन्ने अनुमान गर्न गाह्रो छ । लिपिका आधारमा यो बुधवार हुनपर्छ भन्ने यहाँ लख काटिएको हो ।
४९. प्रसादारपा ?
५०. नैऋत्यदिस ?
५१. यहाँ दक्षिण भन्ने पाठमा स्पष्टतः गल्ती भएको छ ।
५२. यो संख्या यहाँ अपरिहार्य थिएन ।
५३. खक चामुयेता ?
५४. थिमि वडा नं. ११ मा रहेको गुणकीर्ति महाविहारबाट प्राप्त ने.सं. ८०० को एउटा अभिलेख बज्राचार्य (२०५५:५७-५८) मा छापिएको छ । यस अभिलेखको पाठको संस्कृत अंश त्यहाँ शुद्ध छापिएको छैन । नेपालभाषामा लेखिएको अंश चाहिँ बुझ्न सकिने छ । त्यहाँ आएको

व्यहोरा अनुसार त्यस गुणकीर्ति महाविहारस्थित विभिन्न देवदेवीको यीनै दण्डपाणि वज्राचार्यले प्रीतिपूर्वक शास्त्रोक्त विधिले जिर्णोद्धार गरेका थिए । उनले त्यस महाविहारको चैत्यमा ध्वजारोहण गरेर, सुवर्ण छत्र र सुवर्ण पुष्पमाला चढाएर आफ्नो सालिक समेत चढाएको पनि ज्ञात हुन्छ । त्यस अभिलेखका अनुसार यिनकी स्त्रीको नाउँ रत्नमथि र छोरामनसोहनसिं (?) वज्राचार्य थियो ।

५५. यहाँ गुथिज शब्दको प्रयोग गरिएको छ । यहाँ आएको प्रत्यय - जले प्राचीन शास्त्रीय नेपालभाषामा बहुवचन जनाउँथ्यो यथा फुकिंज ।

५६. यसरी खेतको आम्दानी बुझाउन नल्याउनेलाई खबरदारी गरिएको सम्भवतः यो दुर्लभ प्रमाण हुन पुगेको देखिन्छ ।

५७ यो हरफ दोहोरिएको देखिन्छ । मूलमा यसरी यो वाक्य दोहोरिएको भए त्यसो किन भन्ने प्रश्न उठाउनु ठीक हो । सम्भवतः यसरी खरिदविक्री भै गरेर श्रीबालकुमारीको कुनै वार्षिक कर्म गर्ने थिति बसाउँदा खरिदकर्ताले त्यो खेतको आयस्तालाई निजी ढुकुटीमा हुल्ने सम्भावना प्रवल हुन्छ । त्यसैले यसरी दोहोर्‍याएर त्यसो नगर्न खबरदारी गरिएको हुनुपर्छ भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

५८. रो नस्य ?

५९. यो अक्षर पढ्न सकिएन ।

६०. यहाँ दण्डपाणिको थर उल्लेख भएको छैन । तथापि यिनी वज्राचार्य नै हुनु धेरै संभव छ ।

६१. यसरी सटही व्यवस्थाका आधारमा देवीकहाँ चाहिने बलिको चाँजोपाँजो मिलाउन स्पष्ट निर्देशन दिइएको देख्दा त्यतिबेलासम्म खेतको आयस्ता तिर्ने मानिसमा जिम्सी बुझाउनु साटो नगद बुझाउने प्रवृत्ति बढेको र खेतको कृत ठेक्के दातामा चाहिँ यसले भलो गर्दैन भन्ने चेतना चढेको बुझिन आउँछ ।

६२. माथि पादटिप्पणी संख्या २७ हेर्नुस ।

६३. हिजोआज वामुने भनिने टोल ।

६४. यहा स्पष्टतः बुको पु पढिएको छ ।

६६. यहाँ देव अगाडि र मल्ल पछाडि परेको देखिन्छ ।

६७. यहाँ शब्दशः अनुवाद चाहिँ म भूपतीन्द्रमल्लले प्रीति गरी चढाएँ भन्ने हुन्छ । तर यहाँ आएको उत्तम पुक्षको प्रयाग तात्कालिक अभिलेखहरूमा अत्यन्त दुर्लभ भएकाले पत्याई हाल्न सकिन्न ।

६८. छोक्वछ्वाक्व ? अभिलेख संख्या ११ हेर्नुस । यो विधानको नामसित मिल्ने कुनै अरु नामको विधान हिजोआज थिमिको विस्केत जात्राका बेला गरिन्छन् कि भनेर खोज्दा भेटिएन । तर यहाँ वर्णित विधानसँग मिल्ने एउटा विधान तःगमरी तिनेगु भन्ने नामले व्यवहृत रहको भने पाइएको छ । त्यस विधानमा मन्दिरबाहिर बसेर खास गुथियार सदस्यले योमहि फ्यालेर देवी विराजमान भएको गर्भगृहसम्म पुर्‍याउने प्रयत्न गर्दछन् । यो योमहि बीचै हावाबाटै टिपेर लिन सक्यो भन्ने पुत्रलाभ हुने विश्वास थिमिका वासिन्दामा रहेको छ (मालेकुले २०५५: २२) । केहि समय पहिलेसम्म भक्तपुरमा गहुँ काट्ने बेला कोहि नेवारभट्टले खेतमा तलासिस फाये भन्ने विधान गर्दथ्यो । त्यतिखेर गहुँको पहिलो थुप्रोमा तिलुवा फ्यालेर चढाउने गरिन्छ । त्यसलाई हावैबाट टिपेर लिन सके धनधान्यले सम्पन्न हुने खेतका किसानहरू विश्वास गर्दथे ।

९१ यहाँ खेर १ जं मार भन्ने पदावलि लिप्यन्तरण भएकाले पं. चित्तहर्ष आफै अनुवाद गर्दा अलमलिएका देखिन्छन् । त्यो पाठ खे वजं मार यसो हुनु पर्ने देखिन्छ ।

९२. यो वाक्य त्यतिखेरका अन्य अभिलेखमा प्रायः नपाइने व्यहोराको देखिन्छ ।

९३. पछिको हरपले यो शब्द पेचातलनं हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

९४. यहाँ यी दुइ पद खुट्याउन कठिन छ । तर पेचा-पिचा मानेर अनि सापाय नंडकोलाई सा पायनं डको यसरी पदविच्छेद गर्दा हामीले अर्थात्को भाव देखिन आउँछ । यो व्यहोरा असामान्य देखिन्छ । यदि यो अनुवाद सही हो भने यसरी खेत मात्र होइन, खेतमा लाग्ने हलो गोरु र धान भित्रयाउने पेटारोसमेत देवीकहाँ चढाएको देखिन आउँछ ।

९५. यहाँ आएको पद शुक्रको अर्थ खुट्याउन सकिएको छैन ।

९६. यहाँ ब्रम्हहत्या पद दोहोरिन गएको देखिन्छ ।

© योगेश राज २०६३ ।

श्री १४१४ साल माराजा जयधिति महाराज यापारी
 श्री १४१४ साल माराजा जयधिति महाराज यापारी
 श्री १४१४ साल माराजा जयधिति महाराज यापारी

पुस्तकखातावा ८

सन्त १४१४ साल माराजा जयधिति महाराज यापारी
 माराजा नीमने काथितिका ८ धिमिदेहाका श्रीवालकुमारीमाई
 कादेवलभिज वैबाधसक्रीतिकार्दि न श्रीवालकुमारीमाई
 कायापनाभने पूजामानिखरवोकावलिदीराति पूजागरे
 निखरवोकाको कयालरसिङ्गसभने २ हेपसिमनेकान
 धुआभने सुख १ मे भने प्रधो १ जोटा सुमिभने श्रीवालकुमारी
 दोरे कप मजने कोजाई देवतासिद्धिगो
 योनयादिने दुगफिलि प्रमपोनपसाहने २ हेप
 नोमापुसाति रतालाई चजाईसकेपाहेभरे म १७
 १२ पाभमाएखे देवतालाई बकासिके पाहेदेतमवाही
 किदेवताकाठउमादेवताअदीरे करे थमा हावन कासने
 पविन्द्रुपट्टि मीकरिउपट्टि हामु थोभने लुकाडुपट्टि
 रामाकोभक्तोलास्याबिदिनाकोसुपरुध्विध्याएपलाफु
 किडाडडाउमादेहुकोदेवतालाई बकासुपट्टि चरगेदाभूमी
 ईगुठीहाउभिवयगतिनिसुलाई भोजपुडाउपट्टि भोजन
 लाईमासु धार्मिकदानगतैला ईभोजनलाईस्याबिमने भोजे
 बादिने भयो योकामलाई नर कोषुभने लेवेन रोपिते १। एक
 रोपिते १० १० १० १० एक भएका बाहिविने ५ चामि ५ नवितक
 मेता २ सोराध भने माघसी क्रतिको अखिलोदिन कपाल
 खोर जु सिकोने भने गुपट्टे उषवासभने बस्नुपट्टि माघसी
 क्रतिकोदिन श्रीवालकुमारीमाई पूजागर्नाउपट्टि पुजा
 तिध्याचावल १५ - यडपाठहेसु थोभनेव माइतु पट्टे
 यत्को गुठिहाउदेषरक काबिपरह करमीषरक कोरवावर
 क ४ जनारहे ले भानीपा लोगाछ पा लोतिलिपट्टि धोरवेनको
 पोताफदिले कीनतिर्नपदेन - नले मजयधिति महाराज
 माराजा नीमने पुतिभने विदिने कानको भने कानति
 ने २२ सो इन्द्रि भयो नगरे यंनमहा पापभवोले यरुका
 यरने न २ २ २ २ २

सन्त १४१४ साल माराजा जयधिति महाराज यापारी
 माराजा नीमने काथितिका ८ धिमिदेहाका श्रीवालकुमारीमाई
 कादेवलभिज वैबाधसक्रीतिकार्दि न श्रीवालकुमारीमाई
 कायापनाभने पूजामानिखरवोकावलिदीराति पूजागरे
 निखरवोकाको कयालरसिङ्गसभने २ हेपसिमनेकान
 धुआभने सुख १ मे भने प्रधो १ जोटा सुमिभने श्रीवालकुमारी
 दोरे कप मजने कोजाई देवतासिद्धिगो
 योनयादिने दुगफिलि प्रमपोनपसाहने २ हेप
 नोमापुसाति रतालाई चजाईसकेपाहेभरे म १७
 १२ पाभमाएखे देवतालाई बकासिके पाहेदेतमवाही
 किदेवताकाठउमादेवताअदीरे करे थमा हावन कासने
 पविन्द्रुपट्टि मीकरिउपट्टि हामु थोभने लुकाडुपट्टि
 रामाकोभक्तोलास्याबिदिनाकोसुपरुध्विध्याएपलाफु
 किडाडडाउमादेहुकोदेवतालाई बकासुपट्टि चरगेदाभूमी
 ईगुठीहाउभिवयगतिनिसुलाई भोजपुडाउपट्टि भोजन
 लाईमासु धार्मिकदानगतैला ईभोजनलाईस्याबिमने भोजे
 बादिने भयो योकामलाई नर कोषुभने लेवेन रोपिते १। एक
 रोपिते १० १० १० १० एक भएका बाहिविने ५ चामि ५ नवितक
 मेता २ सोराध भने माघसी क्रतिको अखिलोदिन कपाल
 खोर जु सिकोने भने गुपट्टे उषवासभने बस्नुपट्टि माघसी
 क्रतिकोदिन श्रीवालकुमारीमाई पूजागर्नाउपट्टि पुजा
 तिध्याचावल १५ - यडपाठहेसु थोभनेव माइतु पट्टे
 यत्को गुठिहाउदेषरक काबिपरह करमीषरक कोरवावर
 क ४ जनारहे ले भानीपा लोगाछ पा लोतिलिपट्टि धोरवेनको
 पोताफदिले कीनतिर्नपदेन - नले मजयधिति महाराज
 माराजा नीमने पुतिभने विदिने कानको भने कानति
 ने २२ सो इन्द्रि भयो नगरे यंनमहा पापभवोले यरुका
 यरने न २ २ २ २ २

श्री १४१४ साल माराजा जयधिति महाराज यापारी
 श्री १४१४ साल माराजा जयधिति महाराज यापारी
 श्री १४१४ साल माराजा जयधिति महाराज यापारी

सन्दर्भ सूची

- तूबन्जाःश्रेष्ठ, राजेन्द्र
२०६१ ऐतिहासिक थिमि, मालेकुले, थिमि ।
- नःघःभनौ, तीर्थलाल
२०५५ "नेपाःया जुजुपिनि ई", पासूका, वर्ष ३ अङ्क १, सुथां, भक्तपुर । नेपालभाषामा ।
- पन्त, महेशराज
२०६२ "संसारदेवीको प्रतिमास्थापना गरी राखिएको ताम्रपत्रको सिद्धिहर्ष वज्राचार्य (वि. सं. १९३६-२००९) ले पढेको पाठ र गरेको उल्था", पूर्णिमा, पूर्णाङ्क ११८, संशोधन-मण्डल, ललितपुर । वाङ्मुख ।
- पन्त, मोहन
२०५२ "ठिमी शहर वस्तीको विकासक्रम र कालखण्डको विभाजन" नेष्टार पृष्ठ २, नेष्टार क्लब, थिमि । पृष्ठ ४५-५५ ।
- वज्राचार्य, धर्मसुन्दर
२०६० थिमि देया बाहा व वज्राचार्य संघ, मध्यपुर थिमि वज्राचार्य संघ, थिमि । नेपालभाषामा ।
- मल्ल, कमल पि. र अरु
२००० ई. सं. अ डिक्शनरी अफ् क्लासिक्ल् नेवारी, नेपाल भाषा डिक्शनरी कमिटी, च्वसापासा, काठमाण्डु । अंग्रेजीमा ।
- मालेकुले
२०५५ मालेकुले अनुसन्धनात्मक प्रकाशन, मध्यपुर थिमि । पृष्ठ १८-२९ ।
- मुनंकर्मी, लीलाभक्त
२०४९ "भक्तपुरका श्रीभैरव र जात्राको एक चर्चा", र्व्वप्राङ्, भक्तपुर विकास सहयोग संघ, काठमाडौं ।
- योगेश राज
२०५६क "भक्तपुर मल्ल राजपरिवारसित सम्बन्ध राख्ने ऐतिहासिक टिपोट", पासूका, वर्ष ४ अङ्क ४, सुथां, भक्तपुर ।
- योगेश राज
२०५६ख "अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएको एउटा ऐतिहासिक घटनावलि", पासूका, वर्ष ४ अङ्क ५, सुथां, भक्तपुर ।
- योगेश राज [सं]
२०५६ग सुथां अभिलेख प्रकाश, भाग १, सुथां, भक्तपुर ।
- योगेश राज
२०५७ "ने. सं. ५००-६०० सम्मका केहि अभिलेख", पासूका, वर्ष ४ अङ्क १, सुथां, भक्तपुर ।
- योगेश राज
ई. सं. २००५ "नोट अन् दि इभोल्युशन् अफ् नेवारी इन्फिटिवल् सफिक्स् -ए", यादव, योगेन्द्र र अरु [सं] कन्टेप्रेरी इश्यूज् इन् नेप्लीज् लिग्विस्टिक्स्, लिग्विस्टिक् सोसायटी अफ् नेपाल, काठमाण्डु । पृष्ठ ४५१-४६२ ।
- राजवंशी शङ्करभान

- २०४४ भूमि सम्बन्धी तमसुक ताडपत्र, भाग ४, राष्ट्रिय अभिलेखालय, श्री ५ को सरकार काठमाडौं ।
लाछी, सुभाषराम
- ने.सं.१२२० "मध्यपुर थिमि नेवाःत व थी थी जात", मध्यपुर थिमि ह्यसिका, ल्यायूह्य पुचः, थिमि । नेपालभाषामा ।
शर्मा, विनोदराज
- २०५४ "योसिंधो - केही जानकारी", पासूका, वर्ष १ अङ्क ९, सुथां, भक्तपुर ।
श्रेष्ठ, बैकुण्ठहरी
- २०५१ "थिमि बालकुमारी", नेष्टार पृष्ठ १, नेष्टार क्लव, थिमि ।
श्रेष्ठ, पुरुषोत्तमलोचन
- २०५५ "जहंचोकका कलाकृति", भक्तपुर मासिक, वर्ष १७ संख्या ३, भक्तपुर नगरपालिका, भक्तपुर ।
श्रेष्ठ, पुरुषोत्तमलोचन
- २०६० भक्तपुरको नवदुर्गा गण, बबिता श्रेष्ठ, भक्तपुर ।
श्रेष्ठ, पुरुषोत्तमलोचन
- २०६१ "दुमाजुदेवी - भक्तपुर", प्राचीन नेपाल, संख्या १५६, पुरातत्व विभाग, श्री ५ को सरकार, काठमाडौं । पृष्ठ ११-२४ ।
श्रेष्ठान्वार्य, इश्वरानन्द [सं.]
- २०५४ नेवार-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, काठमाडौं ।
स्लसर, मेरी शेफर्ड
- १९९८ ई.सं. नेपाल् मण्डलाः कल्चरल् स्टडी अफ् दि काठ्माण्डु भ्याली, मण्डला बुक् प्वाइण्ड्, काठ्माण्डु । अंग्रेजीमा ।

पाल्पाका रणदल पाँडे र भारतीय डाँका गिरफ्तारी सन्दर्भ

डा. भवेश्वर पंजेनी*

नेपाल एकीकरणको पूर्व सन्ध्यामा पाल्पा चौबीसी क्षेत्र अन्तर्गतको एउटा छुट्टै राज्य थियो।^१ विक्रमको सोह्रौं शताब्दीको उत्तरार्द्धतिरदेखि यहाँ सेनवंसी राजाले शासन गर्न थालेका थिए। यस वंशका दोश्रा राजा मुकुन्द सेन 'प्रथम' ले वि.सं. १५७५ देखि १६१० सम्म शासन गरेका थिए। यसै समयमा उनले पाल्पा राज्यलाई विस्तार गरी पूर्वमा दूधकोशीसम्म पुऱ्याएका हुन्।^२ तर उनले विजय गरेको यो विशाल क्षेत्रलाई उनका छोराहरूले विभाजन गरेको देखिन्छ। उनको मृत्युपछि जेठा छोरा विनायक सेनले वुटवल, माहिला मणिक्य सेनले पाल्पा, साहिंला भृङ्गी सेनले तनहूँ र कान्छा लोहाङ्ग सेनले मकवानपुरलाई स्वतन्त्र राज्यका रूपमा शासन गर्न लागे।^३ एउटै सेन राज्य विभिन्न स-साना राज्यहरूमा विभाजित गरिए तापनि पाल्पा राज्यको हैसियतमा कमि भने आएन। वि.सं. १८३९ मा पाल्पाली सेन राजा बाबु मुकुन्द सेन 'द्वितीय' को मृत्युपछि उनका जेठा छोरा महादत्त सेन राजा बनेका थिए।^४ उनको समयमा गुल्मी, अर्घा र खाँची पनि पाल्पा राज्य अन्तर्गत नै रहेका थिए। राजा महादत्त सेनको सिमावर्ती भारतीय राज्य अवधसँग राम्रो सम्बन्ध थियो। त्यसैकारण अवधका नवाव आसफुद्दौलाले मधेसको ठूलो भूभाग कम तिरो

तिर्ने गरी महादत्त सेनलाई जागिरका रूपमा दिएका थिए।^५ यसप्रकार नेपाल एकीकरणको पूर्वसन्ध्यामा पाल्पा राज्यको सीमाना दक्षिणतर्फ गोरखपुरसम्म पुगेको थियो भने पूर्व र उत्तरतर्फ कालीगण्डकी अर्थात् कास्कीराज्यसँग जोडिएको थियो। पाल्पा राज्य अन्तर्गत तराईका कतिपय भूभाग पनि पर्ने भएकोले यसको आर्थिक अवस्था राम्रो थियो। त्यतिमात्र नभएर अवधसँगको सुसम्बन्धका कारण यसको शक्ति पनि त्यति नै सशक्त मानिन्थ्यो। यस्तो अवस्थामा पाल्पाको सहयोग नपाएका खण्डमा पश्चिमी नेपालको एकीकरण कार्य असम्भवप्रायः ठानेर नै नायक बहादुर शाहले त्यहाँका राजा महादत्त सेनकी छोरी राजकुमारी विद्यालक्ष्मीसँग वि.सं. १८४२ माघ १० गते विवाह गरेका हुन्।^६ यो वैवाहिक सम्बन्धसमेतबाट ज्वाइँ बहादुर शाहलाई नेपालको एकीकरण अभियानमा अव पाल्पाले पनि सघाउने भयो। पाल्पाको सहयोगबाट नै नायक बहादुर शाहले सजिलैसँग पर्वतलगायत चौबीसीमात्र नभएर वाइसीराज्यहरूसमेत विजय गरी नेपालको सिमाना पश्चिममा सतलजसम्म पुऱ्याउन सफल भएका हुन्। यो पश्चिमी विजयाभियानमा पाल्पालाई पश्चिमी राजधानीका रूपमा प्रयोग गरियो। त्यसैकारण पाल्पाको महत्व अझ बढ्न गयो। यति

* डा. भवेश्वर पंजेनी, इतिहास केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर, काठमाडौँ नेपाल।

१. फ्रान्सिस बुचानन हेमिल्टन एम.डी., एन एकाउन्ट अफ द किङ्गडम अफ नेपाल, न्यू दिल्ली: ई.सं. १८६६, पृ. २३८।
२. शंकरमान राजवंशी (सम्पा.), सेन वंशावली, काठमाडौँ; श्री ५ को सरकार पुरातत्व विभाग, वि.सं. २०४०, पृ. २४।
३. हेमिल्टन, पाद टिप्पणी नं. १, पृ. १३०-१३१।
४. विष्णुप्रसाद घिमिरे, पाल्पा राज्यको इतिहास (भाग-१), चितवन: श्रीमती पदमा घिमिरे, वि.सं. २०४५, पृ. ४८।
५. काशीप्रसाद श्रीवास्तव, नेपालका इतिहास, दिल्ली: आत्माराम एण्ड सन्स, ई.सं. १९८६, पृ. ८४।
६. घिमिरे, पाद टिप्पणी नं. ४, पृ. ५१।

भए तापनि बहादुर शाहले पाल्पालाई भने एकीकृत नेपालमा विलय गरेनन्, बरु आफ्नो अभियानलाई सघाएको इनामस्वरूप कतिपय राज्यलगायत उपहारहरू पनि दिएका थिए ।^{१०}

वयस्क भएका राजा रणबहादुर शाहले आफैँ मुलुकको शासन संचालन गर्न लागेका समयमा पनि पाल्पा स्वतन्त्र राज्यका रूपमा नै रहेको थियो । केही वर्षमात्र राज्य संचालन गरेका रणबहादुर शाहले वि.सं. १८५५ साल फागुन सुदि २ रोज ६ का दिन एउटा ताम्रपत्रद्वारा आफ्ना १७ महिनाका छोरा गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहलाई राजगद्दी सुम्पेर आफूले सन्यास लिएका हुन् ।^{११} नावालक छोरालाई राजा बनाएपछि भारदारहरू वीच भएको सत्ता संघर्षकै परिणामस्वरूप स्वामि महाराज रणबहादुर शाह बनारस जान बाध्य भएका थिए । साथमा भएका भीमसेन थापाको सहयोगमा उनी चार वर्षजतिपछि वि.सं. १८६० सालमा काठमाडौँ फर्कन सकेका हुन् । रणबहादुर शाह काठमाडौँ फर्कनासाथ पाल्पा राज्यलाई नेपालमा मिलाउनका लागि वि.सं. १८६१ जेठ ४ गते अमरसिंह थापा (भीमसेन थापाका बाबु) र दलभञ्जन पांडेलाई आवश्यक तयारिका साथ त्यसतर्फ खटाइयो ।^{१२} उनीहरूले पाल्पालाई नेपालमा गाभ्न सफल भए । यसप्रकार कुनै ठूलो लडाईँ नै नगरी पश्चिमी नेपालको राजधानीका रूपमा रहेको पाल्पा वि.सं. १८६१ सालमा नेपालमा विलय हुन गयो ।^{१३}

एकीकृत नेपालमा मिलाइएपछि पनि पाल्पाको महत्वमा कमी भने आउन । पश्चिम नेपालको प्रशासनमा पाल्पाले ठूलो भूमिका निर्वाह गर्न सक्दथ्यो । यही यथार्थतालाई ध्यानमा राखेर नै अब पाल्पा गौंडा अर्थात् जिल्लाको प्रशासन संचालनका लागि तत्कालिन मुस्तिखार, जनरल, काजी वा शासक आफैँले आफ्ना विश्वासिला व्यक्तिलाई त्यहाँ पठाउन थाले । यसै सन्दर्भमा भीमसेन थापाको समयमा उनकै बाबु अमरसिंह थापा, विश्वासिला भतिजा उजीरसिंह थापा तथा भाइहरू वख्तावरसिंह थापा र रणवीरसिंह थापाहरूलाई प्रशासक बनाएर पाल्पा पठाइएको थियो ।^{१४} उल्लेख्य कुरो के पनि छ भने ई.सं. १८१४-१८१६ मा ब्रुटवलबाट नेपाल-अंग्रेज कमाण्डर जनरल उड (मेजर जनरल सुलिभान उड)^{१५} लगायत उनका सैनिकलाई पराजित गर्न सफल उजीरसिंह थापाहरू पनि पाल्पा गौंडाका प्रशासक नै थिए ।^{१६}

३१ वर्षसम्म शासनमा हालिमुहाली गरेका जनरल भीमसेन थापाको ई.सं. १८३७ जुलाई (वि.सं. १८९४) मा पतन भएको थियो ।^{१७} उनलाई पदच्युत गरिएपछि मुलुकको शासनव्यवस्थामा पांडेहरूको प्रभाव पर्न गयो । फलस्वरूप पांडे वंशका नेताका रूपमा रहेका रणजंग पांडे दरवारीया राजनीतिमा प्रभावशाली बन्न पुगे । सम्भवतः यसै मौकाको फाइदा उठाएर उनले दाजु रणदल पांडेलाई पाल्पा गौंडाको तैनाथी दिलाएको हो ।^{१८}

७. दिनेशराज पन्त, "आश्रीत राज्य उपर बहादुर शाहले लिएको नीति", पूर्णिमा, वर्ष-२, अंक-२, पूर्णांक-६, वि.सं. २०२२, पृ. ५२ ।

८. चित्तरञ्जन नेपाली, श्री ५ रणबहादुर शाह (व्यक्तित्व र शासनकाल), काठमाडौँ: श्रीमती मेरी राजभण्डारी, वि.सं. २०२०, पृ. २९ ।

९. बाबुराम आचार्य, "गोरखा विजयकालका घटना", पूर्णिमा, वर्ष-७, अंक-३, पूर्णांक-२७, वि.सं. २०२९, पृ. १७२ ।

१०. भवेश्वर पंगेनी, "काजी अमरसिंह थापा र पाल्पा विजय", पाल्पा दर्पण (पाल्पाली संगमको प्रकाशन), अंक-३, वि.सं. २०४९, पृ. ४१-४८ ।

११. भवेश्वर पंगेनी, पाल्पा गौंडाको तैनाथवाला र तिनको परिचय: वि.सं. १८६१ देखि २००७ सम्म, त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत इतिहास विषयको स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक परिपूर्तिका लागि इतिहास केन्द्रीय शिक्षण विभागमा प्रस्तुत शोध-पत्र, वि.सं. २०४५, पृ. १८-४४ (अप्रकाशित) ।

१२. भवेश्वर पंगेनी, "अमरसिंह थापा", त्रिभुवन युनिभर्सिटी जर्नल, भोलम-१५, ई.सं. १९९२ जुन, पृ. १३१-१३२ ।

१३. जोन पेम्बल, द इनभेजन अफ नेपाल, अक्सफोर्ड (लण्डन): क्ल्यारेण्डन प्रेस, ई.सं. १९७१, पृ. २३९ ।

१४. भवेश्वर पंगेनी, "पाल्पाका युवा प्रशासक कर्णेल उजीरसिंह थापा र नेपाल-अंग्रेज युद्धसन्दर्भ", पाल्पा दर्शन, काठमाडौँ: जीवन मासिक, वि.सं. २०६१, पृ. ९१-१०७ ।

१५. भवेश्वर पंगेनी, "भीमसेन थापाको पतनका मुख्य दीर्घकालीन कारण", नेपाली संस्कृति (चौमासिक सांस्कृतिक पत्रिका), वर्ष-७, अंक-१, वि.सं. २०४७ पुस-चैत, पृ. ४१ ।

१६. काजि दामोदर पांडेका ५ भाइ छोराहरू थिए । तिनमा जेठा ललितबम, माहिला रणदल, त्यसपछि रणजंग, करवीर, जंगकेशर र कान्छा रणकेशर पांडे थिए । भीमबहादुर पांडे क्षेत्री, राष्ट्रभक्तिको भूलक: पांडे वंशको भूमिका (वि.सं. १५६९-१९०४), काठमाडौँ: रत्नपुस्तक भण्डार, वि.सं. २०३४, पृ. २५४ ।

आधुनिक नेपालको इतिहासमा देखा परेका पाँडे भारदारहरूमध्ये रणदल काला पाँडेको वंशजका थिए।^{१०} प्रस्तुत लेखमा अंग्रेज अधिकारीसमेतले गिरफ्तार गर्न नसकेका भारतीय प्रख्यात डाँकाहरूलाई पाल्पाका प्रशासक उनै रणदल पाँडेले गिरफ्तार गरेको घटनासँग सम्बन्धित विषयको शुद्ध अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको छ।

पाल्पा गौँडामा रणदल पाँडेको हैसियत

पाल्पा गौँडा पश्चिम नेपालको महत्वपूर्ण प्रशासनिक क्षेत्र भएकाले केन्द्रीय राजनीतिमा हालिमुहाली गर्ने व्यक्ति वा शासकले आफ्नो विश्वासिलो एवम् निकटतम व्यक्तिलाई यहाँको प्रशासक नियुक्त गरेको पाइन्छ। त्यसैकारण नेपालको एकीकरणपछि पाल्पा पठाइने व्यक्तिको केन्द्रसँग निकटतम सम्बन्ध हुनु स्वाभाविकै थियो। यसै सन्दर्भमा तीन दशकभन्दा लामो समयसम्म मुलुकको शासन संचालन गर्ने भीमसेन थापाको पदच्युतीले नेपालको सत्ता राजनीतिमा प्रत्यक्ष एवम् परोक्ष प्रभाव पार्नु स्वाभाविकै थियो। वि.सं १८९४ साल आषाढ सुदि ११ रोज ५ का दिन भीमसेन थापाबाट फौजी तैनाथी खोसियो भने अर्को महिना अर्थात् साउनमा उनलाई पदबाट नै हटाइएको थियो।^{११} थापाको पदच्युतीपछि केन्द्रीय राजनीतिमा पाँडे भारदारको प्रभुत्व बढ्यो। फलस्वरूप थापा विरोधी पाँडे समुहको नाइकेका रूपमा रहेका रणजंग पाँडेले मुलुकको शासनव्यवस्थामा प्रभाव पार्न लागे। यस अवस्थामा उनले आफ्ना विश्वासिला व्यक्तिलाई नै मुलुकका महत्वपूर्ण पद एवम् क्षेत्रमा नियुक्त गराउन लागेको देखिन्छ। यसै सिलसिलामा रणदल पाँडे पाल्पा गौँडाको प्रशासक बनेका हुन्।

मुलुकको केन्द्रीय राजनीतिमा भाइ रणजंगको प्रभाव शक्त बनेकाले पाल्पा गौँडामा पठाइएका उनका दाजु रणदल पाँडेको प्रभुत्व बढ्नु स्वाभाविकै थियो। त्यसका अतिरिक्त पाल्पा गौँडाको प्रशासकका रूपमा सम्भवतः उनलाई तुलनात्मक हिसावले बढी अधिकार पनि दिइएको हुन सक्दछ। यसको एउटा उदाहरण गोरखपुरभारतका जिल्ला मजिस्ट्रेटसँग पाल्पाका

प्रशासकका हैसियतबाट उनको सुसम्बन्धलाई पनि लिन सकिन्छ। भारत स्थित इष्ट इण्डिया कम्पनी सरकारका अधिकारीहरूसँग नेपालभारत सिमा क्षेत्रका प्रशासकहरूले केन्द्रको आदेशमा मात्र निश्चित विषयमा पत्राचार एवम् भेटघाट गर्ने अधिकार पाउँदथे। अन्यथा साधारण कर्मचारीलाई विदेशीसँग भेटघाट तथा पत्राचार गर्ने अधिकार थिएन। यस्तो अवस्थामा गोरखपुरका मजिस्ट्रेट अलकसुन्दरसँग नेपाल तराईको जंगलमा शिकार गर्ने तथा शिकारका लागि नै अलकसुन्दरले रणदल पाँडेलाई बेलायती गोली एवम् वारुद उपलब्ध गराउने जस्ता कार्यबाट दुवैबीच सुसम्बन्ध रहेको कुरा अलकसुन्दरले ई. सं. १८३७ अप्रिल ४ (वि.सं १८९४) मा गोरखपुरबाट रणदल पाँडेलाई पाल्पामा पठाएको पत्रको हिन्दी रूपान्तरबाट स्पष्ट हुन्छ, जुन यसप्रकार छ,^{१२}

“साहेव मेहरवान्, मेहरवान्गि के ज्यादे कर्नेवाले, दोस्तों के वकसीस् रप्नेवाले, दोस्तों के सलामत् रषे भगवान् पिछेसै, सौषमुलाकात् लिष्नेसै. कलम्के ज्यादै हैं. दोस्तीके. पिज्मतमो. कवुलहोगा. आपका षत्. मैं सौगात्. हमारे पास मो पहुचा. आवनेसैँ व्हत् षुसि हांसिल भया. हम्को भि सिकार खेलने. मिनार दष्नेको वास्ते. ईलाके. तराइ मो गयेथे. इरादाथा कि षुप् सिकार षेलैंगे. लेकिन्. फेर. फिर्नेका इत्तफा पडा. मिनार सव् वेस हैं. हम भि आपकों. दोस्तों जान्कर्के. छर्वावारुद. बेलायतीकों. सिकार. षेलने के वास्ते भेजा हैं. आपके पासमे पहुंचैगा. दोस्त जान्कर्के. मंजुर किजीयेगा. मिति चौठी ४ अप्रैल. सन् १८३७ इस्वि”

त्यतिमात्र नभएर पाल्पाको प्रशासकको हैसियतमा उनलाई विभिन्न समयमा भारतका अंग्रेज अधिकारीहरूले गोली, बारुदलगायत विभिन्न किसिमका सामान सौगातका रूपमा पठाउने गर्थे। त्यसवखतको नियमानुसार व्यक्तिगत रूपमा नै भए तापनि विदेशीले दिएको उपहारका वारेमा केन्द्रलाई जानकारी गराउनु पर्दथ्यो। यसै सन्दर्भमा एक पटक रणदल पाँडेलाई अंग्रेज अधिकारीले १ थैलो बारुद एवम् डेढ गज

१० लुडविग एफ. स्टिलर, एस. जे. (सम्पा.), लेटर्स फ्रम काठमाडौं: द कोट म्यासेकर, कीर्तिपुर: रिसर्च सेन्टर फर नेपाल एन्ड एसियन स्टडिज, ई.सं.

१९८१, पृ. ७६।

११. चित्तरंजन नेपाली, जनरल भीमसेन थापा र तत्कालीन नेपाल, काठमाडौं: रत्नपुस्तक भण्डार, वि.सं. २१०३५, पृ. ३६-४४।

१२. गोरखपुर-भारतका जिल्ला(?) मजिस्ट्रेट अलकसुन्दरले ई.सं १८३७ अप्रिल ४ (वि.सं १८९४) मा पाल्पा गौँडाका प्रशासक रणदल पाँडेलाई लेखेको फारसी पत्रको हिन्दी अनुवाद, यो पत्र राष्ट्रिय अभिलेखालय, काठमाडौंको क्रम संख्या-६२ मा रहेको छ।

वनात कपडा बकसका रुपमा पठाइदिएका थिए । अंग्रेजबाट आफुलाई प्राप्त यी सामग्रीका बारेमा रणदल पांडेले केन्द्रलाई लिखित जानकारी दिएका थिए । सोही जानकारीका आधारमा राजा राजेन्द्रको निर्देशानुसार ति सामानहरू रणदललाई नै लिन भनिएको थियो । त्यतिमात्र नभएर उनलाई प्रशासनिक अधिकार पनि तुलनात्मक रुपमा धेरै दिइएको देखिन्छ । उदाहरणार्थ आवश्यकताअनुसार एक हजार सैनिक भर्ना गर्ने वा व्यवस्था गर्ने अधिकार पनि उनलाई दिइएको पाइन्छ । यसबाट पश्चिम नेपालको राजधानीका रुपमा रहेको पाल्पामा रहेको सैन्यशक्तिले मात्र सुरक्षाको बन्दोवस्त मिलाउन नसक्ने भएकाले नै उनलाई त्यति धेरै सैनिक भर्ना गर्ने अविभारा दिइएको हुनुपर्दछ । उनलाई विश्वास गरेर नै पाल्पा जस्तो महत्वपूर्ण क्षेत्रमा थप एक हजार सैनिकको व्यवस्था मिलाउने जिम्मा दिइएको हो ।

पाल्पामा रहने सैनिक संख्याको सन्दर्भमा रणदल पांडेले केन्द्रमा दिएको जानकारीलाई अध्ययन गर्दा वारुदखाना, सिलखाना, मेगजिन, तोपको कवायत्, पल्टनको काम एवम् अन्य काम तथा हातिघोडाको स्याहारसम्भार गर्ने, घाँस काट्ने, बगैँचामा १४६ जना, १०३ जना घर विदामा र प्युठानामा वन्दुक लिन १०१ जना गएकासमेत जम्मा ३५० जना पल्टनका तल्ला तहमा कार्यरत देखिन्छन् । यो संख्या केवल पिपा, षलासि एवम् सोही दर्जाका जामादारसम्मको हो । यति ठूलो संख्यामा तल्लो दर्जामा कार्यरत पाल्पा गौंडामा सो भन्दा माथिल्ला दर्जामा अझ एक हजार सिपाही थपिनु ठूलै संख्या मानिन्छ । यति धेरै शक्ति रणदल पांडेलाई दिइनुबाट पनि उनको हैशियत चानेचुने नरहेको कुरालाई पुष्टि गर्दछ । यसै सन्दर्भमा बुटवल, स्युराज, खजहनी, माफखण्डलगायत दक्षिणी तराईका जिल्लाको सुरक्षासमेतको व्यवस्था आफै मिलाउनु पर्ने कुरा रणदल पांडेले वि.सं. १८९६ प्रथम जेष्ठ सुदि १ रोज ३ मा तानसेन-पाल्पाबाट श्री ५ को नाममा लेखेको अर्जिबाट स्पष्ट हुन्छ । यो अर्जिमा अन्य कुराका अतिरिक्त देहायका विषय उल्लेख छन्^{२०}

“... वभनिका राजाको र. नवाफ्को चक्लेदारको. नवाफिकौडिमा नमिलि, तक्रार हुँदा लडाङ्गिरी. राजा भागी आयापछि चक्लेदारले लष्णौ वसून्या अंगरेजसंग.

तेस् राजालाई पक्राइदेउ भन्या को हो भन्छन्. आजभोली र. उस् चक्लेदारको पनि वदली भयो भन्यां षवर आउँछ राजा र. हाम्रो जगा षजहनीमा गै वसून्याका छन्. अंगरेजले आजसम्म त् षोजी गन्याजस्तो बुफिदैन. राजा भन्या सरण. पिछामा आइरह्यांछु नवाफका अम्वल्मा. मेरो बन्दोवस्त होइसक्नु कठिन् छ; केहि काला वंजर जगा. ठीका. गरि वक्सनु भन्या. आफ्ना रैयत् पनि जाहिं भिकाइ वसूता हु. मेरा. यो. अर्जि विंती १ मा जाहेर गरिदेउ भनि. वारंवार. जाहा भनि पठाउँछन्. इन्लाई क्या जवाप दिन्यां हो. जो हुकुम् कुंडुल्याका हुलाक्को मोहर सौपिदिज...

...जाहां पल्टन्मा. पिपा. षलासि जामादार समेत् सवै ज्या. ३५० भर्ना छन् येस्मध्ये. जाहां वारुदषना. सिलषना. मेगजिन्. तोपको कवायत्. पल्टनको काम काममा र १ का हाति घोडाको सहयार संभार. गन्यां घास काट्न्या काम. बगैँचामा १४६ जना रह्याका छन् १०३ जना घर विदामा गयाका सहयार संभार. गन्यां घास काट्न्या काम. बगैँचामा १४६ जना रह्याका छन् १०३ जना घर विदामा गयाका छन्. हाल्. पिउठानामा वन्दुक लिन जान्या १०१ जना छन्. जाहां वर्साद हुन लाग्याको. आज १२ दिन् भयो. दिनहुँ पानि पर्छ वर्साद हुन लागिरहेछ वर्षाको याम् आयो. रस्तामा. वन्दुकको संभार पुग्छ पुग्दैछ. आज भोलि. जाहाँबाट. प्युठाना मेगजिन्मा. पिपा पठाई. सक्यासम्मका वन्दुकहरू. जाहां भिकाई वर्षावद् जाहाँबाट. वन्दुक बोकाई चहाई पठाउन्या काम् गन्या. वन्दुकको सहयार . संभार रहला कि भन्या भै लाग्छ. वन्दुक वोक्न्या पिपाहरू पठाउँछु हाल वन्दुकहरू जाहां भिकाउन्या हो कि. पिउठानैबाट वोकाई सरासर हजूरमा चहाइ पठाउन्या हो. जो हुकुम्.”

पाल्पाको प्रशासकका रुपमा रणदल पांडेको हैसियतका बारेमा माथिका पत्राचारहरूबाट जानकारी पाउन मद्दत मिल्दछ । गौंडा प्रशासकका रुपमा मात्र नभइ केन्द्रीय राजनीतिमा पनि उनको प्रभाव रहेको देखिन्छ । जस्तो भारतमा रहेको कम्पनी सरकारका अधिकारीसमेतले गिरफ्तार गर्न नसकेको डाँकुहरूलाई गिरफ्तार गर्न नेपाल सरकारले दिएको

२०. विस्तृत जानकारीका लागि पाल्पा गौंडाका प्रशासक रणदल पांडेले वि.सं १८९६ प्रथम जेष्ठ सुदि १ रोज ३ मा तानसेनबाट श्री ५ सरकारका नाममा लेखेको अर्जि, यो अर्जि राष्ट्रिय अभिलेखालय, काठमाडौंको क्रम संख्या-९३, खाम नं.-९३ मा रहेको छ ।

निर्देशनलाई उनले सहजै कार्यान्वयन गरेका थिएनन् । डाँका गिरफ्तार गर्ने सम्बन्धी केन्द्रको निर्देशनका सम्बन्धमा पुनः विचार गर्नका लागि पांडेले पत्रमार्फत् सरकार प्रमुखलाई अनुरोध गरेका थिए । केन्द्रका पकड भएकै कारण उनमा त्यस किसिमको आँट आएको हो । केन्द्रमा उनको सम्बन्ध कहिलेदेखि कस्तो रहेको थियो. भन्ने विषयको जानकारीका लागि तत्कालीन नेपालको दरवारी राजनीतिमा ध्यान पुऱ्याउनु बाञ्छनीय देखिन्छ ।

वि.सं. १८९४ सालमा भीमसेन थापाको पदच्युती हुनासाथै रंगनाथ पण्डितलाई मुख्तियार बनाइएको थियो । तर, उनी एकलै मात्र मुख्तियार थिएनन् । उनको साथमा अन्य व्यक्ति पनि थिए । रंगनाथको मातहतमा मुलुकी बन्दोवस्त र परराष्ट्र विभाग थियो । त्यस्तै दलभंजन पांडे र रणजंग पांडेलाई जंगीतर्फ मुख्तियार बनाइएको थियो ।^{२१} आजको शब्दमा त्यसवखत संयुक्त मन्त्रिमण्डल थियो ।^{२२} त्यसपछि मात्र रणजंग पांडेलाई उनको जफत भएको पारिवारिक जमिन फर्काइयो भने उनका दाजु रणदल पांडेलाई काजी दर्जा दिइयो ।^{२३} यहीँदेखि दरवारीया राजनीतिमा रणजंग पांडेको प्रभुत्व बढ्न गएको हो । वि.सं. १८९५ भदौ महिनामा रंगनाथ पण्डितले मुख्तियार पदबाट राजीनामा दिएपछि भर्खरै चीनबाट फर्केको नेपाली प्रतिनिधि मण्डलका नेता चौतरिया पुष्कर शाहलाई मुख्तियारी दिइयो । सोही वर्षको पुसतिर काजी रणजंग पांडेलाई मुख्य मन्त्री बनाइए तापनि मुख्तियारको दर्जा भने दिइएन ।^{२४} जेठी रानी साम्राज्यलक्ष्मीको दवावका कारण आखिरमा राजा राजेन्द्रविक्रम शाहले रणजंग पांडेलाई ई.सं. १८४० फेब्रुअरी १४ (वि.सं. १८९७ साल माघ महिनाको आखिरीतिर) मा मुख्तियार (Chief Minister?)^{२५} नियुक्त गरे भने ई.सं. १८४० नोभेम्बर १ (वि.सं. १८९८ साल कात्तिक महिनाको मध्यतिर) उनलाई सो पदबाट हटाइयो ।^{२६}

यसप्रकार केन्द्रसमेतमा पारिवारिक प्रभुत्व बढेका कारण नै प्रशासक काजी रणदल पांडेले पाल्पाबाट पत्रमार्फत् कुटनीतिक रूपमा केन्द्रमा यसप्रकार सल्लाह दिएका हुन्ः^{२७}

“... डाँकु पक्रन्या. नपक्रन्या सल्लाह. अधिदेखि काम्गरी आयाका. बुढा पाका चौतरिया. काजि. भारदारसित सल्लाह लि वक्सनुभयाकै होला. अंगरेज् सितको दोस्ति परसम्म रहन्या ठहराइ. डाँकुपक्ति. अंगरेजलाई सपुर्द गन्या बढियाहोला भन्या विंति. भारादारहरूबाट पन्याकै हुनान्. डाँकु पक्रि. अंगरेजलाई सुपुर्द गर्नु भन्या हुकुम आयो अंगरेजसितको दोस्ती. परसम्म. ठहर्न्याभया. आजकाल. अंगरेज् ठूलो भयाको छ ति. डाँकु पक्रि. अंगरेजका सुपुर्द गर्नु बहुत् बढिया देषिंछ. कदाचित् सरणमा आयाकालाइ मान्नु. पक्रनु पक्रियाकालाइ सपुर्द गर्नु भन्या पछि फेरी. दोस्तीमा गड्बडै देषियो भन्या तांहा नेरा १ मा. बहुत् असजिलो पर्ला कि भन्या. सेवक्का चित्तमा आयो र विन्तिगरी पठयाको हो. डाँकु पक्रन असजिलो मानिकन होइन कौसल भै १ वाट हुकुम आयाका. कुरालाई कति विलम्ब हुन्या छैन...”

भारतीय डाँका मंगलसिंह र फत्यसिंहको गिरफ्तारी प्रसंग

नेपाल र भारतबीच खासगरी तराई क्षेत्रमा आवत्-जावत् सहज भएका कारण एउटा मुलुकमा आपराधिक क्रियाकलापमा संलग्न भएका अपराधी सुरक्षाका लागि अर्को मुलुकभित्र प्रवेश गर्ने परम्परा लामो समयदेखि भएको पाइन्छ । फलस्वरूप नेपाल-भारत सिमावर्ती तराई क्षेत्रमा भारततर्फबाट आउने डाँकालगायत विभिन्न आपराधिक व्यक्तिहरूले प्रायः दुःख दिइरहन्थे । उनीहरूद्वारा गरिने लुटपाट एवम् विभिन्न

२१. चित्तरंजन नेपाली, “मुख्तियार रंगनाथ”, शारदा, वर्ष-२०, संख्या-६, ७, जेठ-असार, वि.सं. २०१२, पृ. १३४-१३९ ।

२२. त्रिरत्न मानन्धर, नेपाल: द इयर्स अफ ट्रबल (१८७७-१८८५), काठमाडौं: पूर्णदेवी मानन्धर, ई.सं. १९८६, पृ. १२ ।

२३. एफ. स्टिलर, एस. जे., द साइलेन्ट क्राइ; द पिपुल अफ नेपाल: १८१६-१८३९, नेपाल: सहयोगी प्रकाशन, ई.सं. १९७६ पृ. २७५ ।

२४. पांडे क्षेत्री, पाद टिप्पणी नं १६, पृ. १६३ ।

२५. स्टिलर, एस. जे. (सम्पा.), पाद टिप्पणी नं. १७, पृ. ३ ।

२६. विलियम विल्सन हन्टर, लाइफ अफ त्रिएन हर्टन हड्सन: ब्रिटिश रेसिडेन्ट आएट त कोर्ट अफ नेपाल, न्यूदिल्ली: एशियन एडुकेशनल सर्विसेज, ई.सं. १९९१, पृ. १९१ ।

२७. विस्तृत जानकारीका लागि पाल्पा गौडाका प्रशासक रणदल पांडेले वि.सं १८९७ भाद्र सुदि १२ रोज ३ मा तानसेनबाट श्री ५ सरकारका नाममा लेखेको अर्जि, यो अर्जि राष्ट्रिय अभिलेखालय, काठमाडौंको क्रम संख्या-१५०, खाम नं.-१५० मा रहेको छ ।

अपराधिक गतिविधिलाई नियन्त्रण गर्न नेपाल सरकारले समय समयमा सम्बन्धित जिल्लाका प्रशासकलाई विभिन्न अधिकार, निर्देशन, सुरक्षावल एवम् हातहतियारसमेत उपलब्ध गराएको पाइन्छ।^{१८} तर एउटा मुलुकको प्रयासबाट मात्र सिमाना क्षेत्रमा हुने त्यस्ता गतिविधिलाई नियन्त्रण गर्न निकै गाह्रो थियो। यही यथार्थताकै परिणामस्वरूप सोही प्रयोजनका लागि नेपाल र भारत अर्थात् अंग्रेज इष्ट इण्डिया कम्पनी सरकारकाबीच विभिन्न समयमा सम्झौता पनि हुनेगरेका थिए।

नेपाल-अङ्ग्रेज युद्ध (वि.सं. १८७२-७३) पछि वि.सं १८७३ पौष वदि ४ रोज १ मा भएको सुगौली सन्धि^{१९} ले नेपाल र भारतबीच सिमाना निर्धारण गरे तापनि सिमावर्ती क्षेत्रमा हुने गरेका अपराधजन्य क्रियाकलापमा भने कुनै कमी आएको थिएन। फलस्वरूप सुगौली सन्धिको एक दशकजतिपछि अर्थात् वि.सं. १८८४ सालमा दुवै मुलुकबीच यसै विषयमा एउटा सन्धि गरिएको थियो। सन्धिअनुसार कम्पनी सरकारका कुनै नागरिकले आफ्नो देशमा विष दिई वा आगो वाली कसैको हत्यागरी भागी नेपालभित्र बसेको छ भने नेपाल सरकारका अधिकारीलाई हुलियासमेत दिई सूचित गरेमा नेपाल सरकारले त्यस्ता व्यक्ति खोजी दिइएको हुलिया मिल्ने व्यक्ति भेटाइएमा कम्पनी सरकारका अधिकारीलाई सपुर्द गर्ने तथा नेपाल सरकारका नागरिकले यस्तो अपराध गरी कम्पनी सरकारको इलाकामा गई बसेको छ भन्ने हुलियासमेतको सूचना नेपालबाट दिएपछि कम्पनी सरकारले खोजी हुलिया मिल्न आएमा पक्रि नेपाल सरकारलाई सपुर्द गर्ने भन्ने थियो। तर दुवै मुलुकबाट बताइएका व्यक्तिवारे दिइएको हुलिया मिलेन भने त्यसमाथि कुनै प्रकारको शंका भएन वा त्यो आफ्नो नागरिक ठहरेमा सपुर्द गर्न नपर्ने कुरासमेत दुवै मुलुकले मन्जुर गरेका थिए।^{२०}

उक्त सन्धि गरिएको भए तापनि सिमावर्ती क्षेत्रमा हुने डाँकाको लुटपाटबाट दुवै मुलुक आक्रान्त थिए। फलस्वरूप त्यस्ता क्रियाकलापको नियन्त्रणका लागि नेपाल र कम्पनी सरकारका बीच डाँका सपुर्द गर्ने विषयमा वि.सं. १८९१ सालको कार्तिक महिनामा एउटा सन्धि गरियो। सन्धिमा जुन सरकारको इलाकामा डाँका लाग्दछ, त्यस सरकारले त्यस्ता डाँकालाई गिरफ्तार गरी सजाय गर्ने भन्ने उल्लेख गरियो। यसअनुसार नेपाल सरकारका रैतीले कम्पनी सरकार इलाकामा गई डाँका माच्यो भने साविती डाँकालाई कम्पनी सरकारले सजाय गर्ने तथा कम्पनी सरकारका रैतीले आई नेपाल सरकारका सिमानाभित्र डाका माच्यो भने नेपाल सरकारले सजाय गर्ने भन्ने कुरामा दुवै सरकार राजी भए। त्यस्तै समातिएका डाँका आफ्नो नभई अर्को सरकारको रैती ठहरिएमा सो व्यक्ति डाँका हो होइन भनी दुवै सरकारका प्रतिनिधि वसेर पुर्पछे गरिने कुरा पनि सन्धिमा उल्लेख थियो।^{२१} यसै प्रसंगमा उल्लेख्य कुरा के पनि हुन सक्दथ्यो। यस्तो अवस्थामा अपराधी सपुर्द गर्ने कम्पनी सरकारको प्रस्तावलाई कतिपय अवस्थामा नेपाल सरकारले स्वीकार नगरेको हो भन्ने भनाइ पनि पाइन्छ। यति हुँदाहुँदै पनि नेपालले कम्पनी सरकारसँग उपरोक्त सन्धिहरू गरेको थियो।^{२२} यो सन्धिलाई कार्यान्वयन गर्नका लागि नेपाल सरकारले दक्षिणी सीमावर्ती जिल्लाहरू खासगरी डोटी, दाङ, सल्यान, पाल्पा, बुटवल, चितौन, पर्सा, बारा, रौतहट, सर्लाही, सप्तरी, महोत्तरी, मोरङ र विजयपुरका प्रशासकलाई निर्देशन दिएको थियो।^{२३} त्यतिमात्र नभएर कुनै व्यक्ति चोरी र डाँका मारेको कुरामा सावित भएमा ज्यान सजायसम्म हुने कुरा आफ्ना प्रशासनिक क्षेत्रभरिका जनताले थाहा पाउने गरी सार्वजनिक सूचना दिन पनि सरकारले पाल्पा र बुटवलका प्रशासकहरूलाई निर्देशन दिएको थियो।^{२४} सन्धिबाट दुवै

२८. क. सुब्बा नैनसिंहलाई जिल्ला सप्तरी, महोत्तरीमा बसी काम गर्ने सम्बन्धी वि.सं. १८६१ साल आषाढ वदी ३० को सवाल। नौ बुँदा उल्लेख भएको यो सवाल जैशिकोठा, पोका नं. २९, सि.नं. ३२४५ बाट उतारिएको हो।

ख. सुब्बा चन्द्रवीर थापाले विजयपुर, मोरङ, भोटगाउँ, कोसिका दरियावदेखि पूर्व त्रिसोतादेखि पश्चिम गई गर्ने कामसम्बन्धी वि.सं १८६७ साल मिति मार्गसिर वदी ३ रोज ३ को सवाल। १९ बुँदा उल्लेख भएको यो सवाल जैशिकोठा, पोका नं. ९, सि.नं २५ बाट उतारिएको हो।

२९. योगी नरहरिनाथ, इतिहासप्रहाशमा सन्धिपत्रसंग्रह (भाग-१), दाङ: आध्यात्मिक सम्मेलन, वि.सं. २०२२, पृ. ८६-८८।

३०. भवेश्वर पंगेनी, "अपराध नियन्त्रणको प्रयासमा वि.सं. १९०७ को सवाल", अभिलेख, वर्ष-२३, पूर्णांक-२२, वि.सं. २०६२, पृ. ४८-६९।

३१. नेपाली, पाद टिप्पणी नं. १८, पृ. १२६-१२७।

३२. रमाकान्त, इण्डो-नेपलज रिसेन्सन्स, दिल्ली: यस. चन्द्र एण्ड को., ई.सं १९६८, पृ. १३६-१३७।

३३. रेवतीरमण खनाल, नेपालको कानुनी इतिहासको रूपरेखा, प्रकाशन स्थान अनुल्लिखित, श्रीमती सरस्वती खनाल, वि.सं. २०५९, पृ. २२७।

३४. शमशेरबहादुर थापा, रणवीरसिंह थापा, ललितपुर: जगदम्बा प्रकाशन, वि.सं २०२३, पृ. १२४।

सरकारहरू पारस्परिक रूपमा अपराधीलाई हस्तान्तरण गर्न प्रतिवद्ध थिए । त्यतिभए तापनि दुवै सरकार आफ्ना नागरिकलाई हस्तान्तरण गर्न भने बाध्य थिएनन् ।^{३५} त्यसो त कतिपय अवस्थामा कम्पनी सरकारले यी सन्धिलाई वास्ता नगरेको घटनाहरू पनि नपाइने होइन ।^{३६}

आफ्ना क्षेत्रमा गिरफ्तार गरिएका विदेशी डाँकालाई सपुर्द गर्ने सम्बन्धी नेपाल-भारतबीच वि.सं. १८९१ सालमा गरिएको सन्धिको मसि सुक्न नभ्याउँदैमा पाल्पा जिल्लाको प्रशासनिक क्षेत्र बुट चारतप्पातिर प्रसिद्ध भारतीय डाँका प्रवेश गरेकाले तिनीहरूलाई गिरफ्तार गर्न नेपालका लागि वेलायती रेसिडेण्टले नेपाल सरकारलाई अनुरोध गरेका थिए । यसवखत विलियम हग्टन हगसन (William Houghton Hodgson) नेपालका लागि वेलायती रेसिडेण्ट थिए । उनी ई.सं. १८२९ देखि १८३१ सम्म अफिसियटिड रेसिडेण्ट र १८३३ देखि १८४३ सम्म रेसिडेण्टको हैसियतमा काठमाडौँ बसेका थिए ।^{३७} नेपाली क्षेत्रमा आएका डाकाहरूलाई गिरफ्तार गरी कम्पनी सरकारलाई सुम्पनका लागि हगसनले नेपाल सरकारलाई पटक-पटक अनुरोध गरेका थिए । उनको सोही अनुरोध अनुसार सरकारले पनि पाल्पाका प्रशासक रणदल पांडेलाई यसका लागि निर्देशन दिएको थियो । यसैक्रममा ती डाँका गिरफ्तार गर्नका लागि पाल्पा क्षेत्रमा तैनाथ सुरक्षा दस्तालेमात्र नसक्ने भएमा आवश्यक फौजलगायत हातहतियारसमेत केन्द्रले उपलब्ध गराउने कुरा निर्देशनमा उल्लेख थियो । डाँकाको समुह भाग्न नपाउने गरी जसरी भए तापनि गिरफ्तार गरी अंग्रेज सरकारका तर्फबाट सो कार्यमा खटिएका अधिकारीलाई बुझाउने निर्देशन पांडेलाई दिइएको थियो । यो कार्यका लागि आवश्यक सुरक्षाबलका साथ कुम्भेदान अर्थात् आफ्ना मातहतका कर्मचारीलाई सो कार्यमा खटाउन पनि निर्देशन दिइएको थियो । आफ्ना सर हदभिन्न आएका डाँकालाई गिरफ्तार गर्ने कार्यमा नेपालका तर्फबाट ठूलो सहयोग हुने कुराप्रति कम्पनी सरकार ढुक्क

थियो । त्यस्तै यस कार्यमा पाल्पाली प्रशासक रणदल पांडेलाई सचेत गराएको थियो । डाँकाहरूलाई गिरफ्तार गर्ने क्रममा आवश्यक परेका खण्डमा हतियार पनि चलाउने निर्देशन सरकारले पांडेलाई दिएको थियो ।

डाँकाको गिरफ्तारीका लागि केन्द्रले दिएको निर्देशनबमोजिम रणदल पांडेले पनि आवश्यक तयारीका साथ कुम्भेदान (राजा र जनपदका बीचमा रही काम गर्ने सैनिक भारदार)^{३८} मित्रलाल अधिकारी र सुवेदार जसिवन्त कुंवरलाई खटाएको थिए । उनीहरूले डाँकाका बारेमा सुनेका, देखेका एवम् भोगेका विभिन्न कुराहरू विस्तृत रूपमा लेखेर रणदल पांडेलाई पठाइ रहन्थे । सोही आधारसमेतमा पांडेले पनि केन्द्रमा आवश्यक जानकारी पठाउने गर्दथे । पांडेले चिट्ठीमार्फत् एक पटक केन्द्रमा डाँकाका बारेमा यसप्रकारको जानकारी दिएका थिए;^{३९}

मंगलसिंह, फत्यसिंह लगायत उनीहरूको टोलीलाई गिरफ्तार गर्नका लागि अंग्रेजले लामो समयदेखि नै प्रयास गरिरहेका थिए । तर उनीहरूका साथमा महिला पनि भएको, महिला पनि हातहतियारबाट सुसज्जित भएका, डाँकाको ठूलो समुह भएकाले सुरक्षाको दृष्टिबाट उनीहरू विभिन्न समुहमा विभिन्न स्थानमा बस्ने गरेको, यसरी समुहमा बस्दा पुरुषहरूले चौबीसै घण्टा आ-आफ्ना समुहको सुरक्षाका लागि सशस्त्र पहरा दिनेगरेको, मंगलसिंह र फत्यसिंहहरूले आफु जस्तै मंगलसिंह र फत्यसिंह नामका मानिस बनाएका रहेछन्, त्यसैकारण कामका मानिस उनीहरूलाई भेट्न आएमा पनि नक्कली मंगलसिंहसँग मात्र उनीहरूलाई भेट्न र आवश्यक कुरा गर्न दिइने परम्परा भएको कुरा प्रचारमा आएको थियो । यसप्रकार सुरक्षाका साथ बसेका ती डाँकालाई लामो समयदेखि प्रयत्नरत भए तापनि अंग्रेजसमेतले आफ्नो मैदानी भूमिमा गिरफ्तार गर्न सकेनन् । त्यतिमात्र नभएर

३५. त्रिल्ल मानन्धर, "नेपाल एण्ड ब्रिटिश इण्डिया एक्सट्राडिशन इन्सुज", जर्नल अफ नेपालिज लिटरेचर, आर्ट एण्ड कल्चर, भोलम-४, नं-२, ई.सं. २००२, पृ. १७-२४ ।

३६. ऐजन ।

३७. पर्सिभल ल्याण्डन, हिस्ट्री अफ नेपाल (भोलम-१), दिल्ली: आदर्श इन्टरप्राइजेज, ई.सं. २००१, पृ. २५८-२५९ ।

३८. वासुदेव त्रिपाठी (सम्पा.), नेपाली वृहत् शब्दकोश, काठमाडौँ: नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, वि.सं. २०४०, पृ. २५० ।

३९. विस्तृत जानकारीका लागि पाल्पा गौडाका प्रशासक रणदल पांडेले वि.सं १८९७ भाद्र सुदि १२ रोज ३ मा तानसेनबाट श्री ५ सरकारका नाममा लेखेको अर्जि, यो अर्जि राष्ट्रिय अभिलेखालय, काठमाडौँको क्रम संख्या-१५०, खाम नं.-१५० मा रहेको छ ।

उनीहरूलाई गिरफ्तार गर्न खटिएका अंग्रेज अधिकारी स्वयम् यो गिरफ्तारीका लागि हिचकिचाएको आभास पाइन्छ । त्यसैकारण उनी आफुले नभएर नेपाली सुरक्षाबलले गिरफ्तार गरी आफुलाई बुझाइदेउन् भन्ने चाहना राखेको कुरा पनि सार्वजनिक भएको थियो ।

यसवखत उनीहरू नेपालको तराई क्षेत्रको भावरमा पर्ने मैदानमा बसेका थिए । भएजति सबै एकै ठाउँमा बसेको भए ठूलो सैन्यशक्तिद्वारा घेरा दिएर भए तापनि गिरफ्तार गर्न सजिलो हुने थियो । तर उनीहरू १/२ कोसको फासलामा समुह-समुहमा बसेकाले गिरफ्तार गर्न पनि निकै कठिन भएको कुरा नेपाली सुरक्षा अधिकारीले महसुस गरेका थिए । यस्तो अवस्थामा धोकाद्वारा सरदार मंगलसिंहहरूलाई गिरफ्तार गर्ने प्रयास गरिए तापनि सक्कली मंगलसिंहहरूलाई भेट्न नै नपाइने थियो ।

अर्कातर्फ त्यस वर्ष तराईमा पानी नपरेकाले ढड्डी (एक किसिमको जंगली घाँस) बढेकाले खालि खुट्टाले हिँड्न निकै कठिन छ । त्यसैकारण हात्ती नभएसम्म तराईको जंगली क्षेत्रमा हिँड्न नसकिने कुरा पनि कुमेदानहरूको पत्रका आधारमा रणदल पांडेले केन्द्रमा जानकारी गराएका थिए । यस्तो अवस्थामा ठूलो संख्याका डाँकुलाई गिरफ्तार गर्नका लागि नेपाली तथा भारतीय संयुक्त फौजमात्रले निकै ठूलो लडाईँबाट मात्र सकिने जस्तो नेपाली अधिकारीले अन्दाज गरेका थिए । यसरी हुने लडाइँ ठूलो हुने र यसमा आफ्नो पक्षको पनि मृत्यु हुनजाने कुरा प्रति पनि अधिकारी सचेत थिए । यस्तो प्रयासबाट पनि गिरफ्तार गर्न नसकेका खण्डमा भने पछि मंगलसिंहहरूबाट सम्बन्धित क्षेत्रका नेपाली अधिकारीलाई खतरा हुने कुरा तर्फ पनि रणदल पांडेले सरकारको ध्यानाकर्षण गराएका थिए । सामान्यतया: असम्भव जस्तो ठानिएको यो कार्य आफ्नो बहादुरीले भन्दा नेपाल नरेशको प्रतापबाट मात्र सफल हुने कुरासमेत पांडेले व्यक्त गरेका थिए ।

नेपालको तराई क्षेत्रमा आएका मंगलसिंहहरू कामका मानिस हुन्, निकै शक्तिशाली छन्, गोरखा बहादुर (नेपाल

सरकार) को शरणमा आएका छन्, त्यसैले शरणमा आएका मानिसलाई मरण गर्नु हुँदैन भन्ने नेपाली परम्पराअनुसार उनीहरूलाई नेपालले के गर्दछ भने मधेसका राजा, जिमिदार लगायत मानिसहरूले चर्चा गरेको सन्दर्भको पनि पांडेले सरकार समक्ष जानकारी गराएका थिए ।

मंगलसिंहहरूलाई गिरफ्तार गर्न निकै कठिनमात्र नभएर असम्भवप्रायः भएको जानकारी गराए तापनि रणदल पांडेले सो कार्यका लागि आवश्यक प्रयास भने जारिराखेका थिए । पाल्पा गौडामा पर्याप्त मात्रामा सुरक्षाबल नभए तापनि पल्टनका सुवेदार वाजवर्ण थापा र दुई कम्पनी कोत्यासमेतलाई आवश्यक हातहतियार दिएर त्यसको भोलिपल्ट मंगलसिंहहरूलाई गिरफ्तार गर्नका लागि पठाउने र प्यूठानमा रहेका प्रशासक गभू पांडेलाई पनि आफ्नो क्षेत्रमा रहका मेगजिनको काम, पहरा, चौकीको सुरक्षाको बन्दोबस्त मिलाई कमसेकम ३/४ पट्टि (सैनिकको सुवेदारका मातहतको स्यानो टोली)^{१०} डाँका गिरफ्तार गर्न तराईमा पठाउन निर्देशन दिइसकेको केन्द्रलाई जानकारी गराएका थिए ।

यथासम्भव: आवश्यक तयारीपछि, नेपाली सेनाले गिरफ्तार गर्न सकेकाखण्डमा ती डाँकाहरूलाई कसको जिम्मामा दिने भन्ने पनि महत्वपूर्ण विषय थियो । त्यसैकारण रणदल पांडेले यसका लागि पनि केन्द्रको निर्देशन मागेका थिए । गिरफ्तार गरिएका डाँकालाई सो कार्यमा खटिएका अंग्रेज अधिकारी 'होर्लिस(?)' साहेव बसेको ठाउँमा पुऱ्याएर उनलाई हस्तान्तरण गर्ने हो वा के गर्ने भन्ने उनको जिज्ञासा थियो । यी भारतीय डाँकाहरूलाई गिरफ्तार गर्ने कार्यका खटिएका कुमेदान, सुवेदार हरूलाई आवश्यक घोडा, हातहतियारलगायत रूपैयाँ र खाद्यान्न पनि दिइने कुरा राजधानी काठमाडौँमा रहेका ब्रिटिश रेसिडेण्टले भनेको भन्ने कुराको रिपोर्ट राजासमक्ष परेको भन्ने विषयमा कुमेदानहरूसँग यथार्थ जानकारी लिएर सोहीबमोजिम रिपोर्ट गर्ने पनि रणदल पांडेले केन्द्रमा लेखि पठाएका थिए ।

डाँकाको गिरफ्तारी

मंगलसिंहहरूलाई गिरफ्तार गर्न आवश्यक प्रयास गरिरहेको बेहोरा उल्लेख गरी श्री ५ को नाममा अर्जि लेखेको भण्डै एक महिनापछि रणदल पांडेले पुनः एउटा अर्जि श्री ५ को नाममा

लेखेका थिए । यस पटक भने उनले नेपाली अधिकारीको प्रयासमा अंग्रेजले निकै अधिदेखि खोजी गरिरहेको प्रशिद्ध एवम् खतरनाक डाँका सरदार मंगलसिंहलाई गिरफ्तार गरी सो कार्यमा खटिएका अंग्रेज अधिकारी 'हर्लिस' साहेव समक्ष पुऱ्याइदिने कुरा उल्लेख गरेका थिए । कुमेदान मित्रलाल पाध्या र सुवेदार जसिवन्त कवरको निकै ठूलो प्रयास एवम् मेहनतबाट मात्र यो कार्य सफल हुन सकेको थियो । डाँकाको सरदारको गिरफ्तारीबाट अंग्रेजले नेपालप्रति अझ सद्भाव राख्ने भएकाले सम्बन्धित अधिकारी प्रसन्न हुनु स्वाभाविकै देखिन्छ ।

मंगलसिंहलगायतलाई नेपाल भूमीमा नेपाली सेनाले गिरफ्तार गरेकोमा उनका बाँकी साथीहरू आक्रोशित भई नेपालका विभिन्न क्षेत्रमा लुटपाट तथा अन्य असामाजिक कार्यमा संलग्न भई शान्ति सुरक्षा भंग हुनसक्ने सम्भावनालाई पनि रणदल पांडेले नजरअन्दाज गर्न सक्ने कुरै थिएन । त्यसमाथि उनीहरूलाई गिरफ्तार गर्न खटिएका अंग्रेज अधिकारी हर्लिसले उक्त डाँकुको समुहमा २५ हजार मानिस संलग्न रहेको कुरा उल्लेख गरेर रणदल पांडेलाई पत्र पठाएको भए तापनि आफ्नो समुहमा ५० हजार मानिस संलग्न रहेको कुरा मंगलसिंहले बताएको भन्ने चर्चा पनि त्यसवखत व्यापक रूपमा फैलिएको थियो । उनीहरूको समुहमा २५ हजार वा ५० हजार जतिसुकै संख्यामा मानिसहरू संलग्न भए तापनि यो संख्या निकै ठूलो मानिन्छ । यति ठूलो संख्यामा रहेको डाँकाको समुहमध्ये नेपाली सुरक्षाबलले सरदार मंगलसिंह र उनका साथ जम्मा २१ जनालाई गिरफ्तार गर्न सकेका थिए । यस अवस्थामा बदलाको भावनाका साथ डाकाहरूले पाल्पा गौँडा तथा यसको छिमेकमा अव्यवस्था मच्चाएका खण्डमा उनीहरूमाथि प्रत्याक्रमण गर्न के कसो गर्ने हो भन्ने डर पनि रणदल पांडेलाई थियो । त्यसैकारण उनले यस्तो अवस्थामा उनीहरूले जुन क्षेत्रमा धावा गर्लान् सोही क्षेत्रमा गएर प्रत्याक्रमण गर्ने वा के गर्ने भन्ने सल्लाह एवम् निर्देशनका लागि पनि केन्द्रसँग अनुरोध गरेका थिए ।^{४१} उल्लेख्य कुरा के पनि देखिन्छ भने

अंग्रेजले गिरफ्तार गर्न नसकेको कुख्यात डाँकाको सरदार मंगलसिंहलाई नेपाली सेनाले गिरफ्तार गरिदिएको यो घटनाबाट सिमावर्ती क्षेत्रमा नेपालको हैसियत र शक्ति निकै राम्रो देखिन्छ ।

मंगलसिंहलाई नेपालको कुन ठाउँमा गिरफ्तार गरिएको हो भन्ने स्पष्ट पार्ने सामग्री प्राप्त नभए तापनि उनीहरूलाई सम्भवतः बुटवल चारतप्पा क्षेत्रमा गिरफ्तार गरिएको हुनुपर्दछ । किनभने यस गिरफ्तारीबाट उम्केका डाकाहरूले तुलसिपुरका गोठमा लुटपाट मच्चाएको र एक जना नेपाली अजितनको हत्या गरेको भन्ने कुरा पनि त्यसवखत सो क्षेत्रमा फैलिएको थियो । त्यतिमात्र नभएर गिरफ्तार गरिएका आफ्ना सरदार मंगलसिंहलाई छुटाउने प्रयास गरिएको भन्ने भनाइ पनि पाइन्छ ।^{४२}

डाँकाहरूको गिरफ्तारीका सम्बन्धमा पहिले पाएको जानकारीका अतिरिक्त रणदल पांडेले कुमेदान मित्रलाल पाध्याले पछि पठाएको जानकारीबमोजिम उनीहरू डाँकुका सरदार मंगलसिंह र फत्येसिंहलाई गिरफ्तार गर्न सफल भएका थिए । यसरी गिरफ्तार गरिएका डाँकुका सरदारलगायतलाई कुमेदान मित्रलाल पाध्याले सम्बन्धित अंग्रेज अधिकारी समक्ष वैधानिक रूपमा सपुर्द गरेका थिए । अर्थात् यो सपुर्दगीपछि उनले सोको लिखत अर्थात् रसिद लिने काम गरेका थिए । डाँका गिरफ्तार गर्दा विभिन्न कार्यका लागि रु. ४००/- खर्च भएको थियो । यो खर्च रकम सरकारले कुमेदानलाई उपलब्ध गराएको थियो । डाँकालाई गिरफ्तार गर्ने कार्य सकिएकाले सो कार्यमा खटिएका नेपाली अधिकारी कुमेदान मित्रलाल पाध्यालाई तराई क्षेत्रबाट पाल्पा बोलाइएको थियो । उनी पाल्पा फर्कदा सुवेदार दर्जासम्मका १/२ जनाको नेतृत्वमा त्यहाँ रहेको सबुज पल्टनका १०० नाल अर्थात् एक सय जवान सैनिकलाई डाँकाद्वारा हुनसक्ने खतराबाट बचनका लागि सतर्कताका साथ तैनाथ गरिएको थियो । अर्थात् डाँकाले पाल्पाको सदरमुकाम तानसेनमाथि पनि आक्रमण गर्नसक्ने सम्भावनाका कारण त्यस किसिमको सतर्कता अपनाइएको हो ।

४१. विस्तृत जानकारीका लागि पाल्पा गौँडाका प्रशासक रणदल पांडेले वि.सं १८९७ आश्विन सुदि २ रोज १ मा तानसेनबाट श्री ५ सरकारका नाममा लेखेको अर्जि राष्ट्रिय अभिलेखालय, काठमाडौँको क्रम संख्या-१६४, खाम नं-१६४ मा रहेको छ ।

४२. विस्तृत जानकारीका लागि पाल्पा गौँडाका प्रशासक रणदल पांडेले वि.सं. १८९७ कार्तिक वदि ९ रोज २ मा तानसेनबाट श्री ५ सरकारका नाममा लेखेको अर्जि, यो अर्जि राष्ट्रिय अभिलेखालय, काठमाडौँको क्रम संख्या-१२३, खाम नं. १२३ मा रहेको छ ।

मंगलसिंहहरूको गिरफ्तारीका सन्दर्भमा उल्लेख्य कुरा के पनि देखिन्छ भने नेपाल र कम्पनी सरकारकाबीच वि.सं. १८८४ सालमा भएको सन्धिमा अन्य विषयका अतिरिक्त गिरफ्तार गरिएका चोरलगायतसँग भएका सामानसमेत जफतगरी स्थानीय अमालीसमक्ष पुऱ्याउनु पर्ने कुरा उल्लेख थियो । सोही बमोजिमको शर्तलाई कार्यान्वयन गर्न पनि तराई क्षेत्रमा खटिने अधिकारीलाई निर्देशन दिइएको पाइन्छ।^{४३} सम्भवतः सोही शर्तअनुसार मंगलसिंहहरूलाई गिरफ्तार गरेकाले उनीहरूका साथबाट प्रशस्त धनमाल प्राप्त हुनसक्ने कुरामा नेपाल सरकार विश्वस्त देखिन्थ्यो । त्यसैकारण उनीहरूबाट प्राप्त भएका सम्पूर्ण नगद एवम् जिन्स सामग्रीको विवरण सरकारलाई दिनु पर्ने पनि रणदल पांडेलाई निर्देशन दिइएको थियो । त्यतिमात्र नभएर ती डाँकाहरूलाई गिरफ्तार गरी सघाउने नेपाली अधिकारीलाई अंग्रेजले ठूलो परिणाममा इनाम दिएको वा दिनेछ भन्ने पनि सरकारको धारणा थियो । त्यसैकारण प्राप्त हुने त्यस्ता इनाम वा बकस पनि सरकारलाई बुझाउन भनिएको थियो । यसका साथै डाँका एवम् अंग्रेजबाट प्राप्त भएका सम्पूर्ण सामग्री वा नगदको फिरेस्तसमेत सरकारमा जाहेर गर्न भनिएको थियो । सरकारको यो निर्देशानुसार डाँकाबाट प्राप्त भएका सामग्री तथा अंग्रेजबाट दिइएको इनामका सम्बन्धमा कुनै पनि जानकारी प्राप्त नभएकाले हालमा सो सम्बन्धमा आफुले केही पनि भन्न नसक्ने कुरा रणदल पांडेले पत्र मार्फत् श्री ५ सरकारलाई जाहेर गरेका थिए । त्यतिमात्र नभएर प्राप्त सामग्री एवम् नगदका बारेमा सम्बन्धित अधिकारी कुमेदान मित्रलाल पाध्याबाट जानकारी पाएपछि मात्र केन्द्रमा विवरण पठाउने उनले प्रतिवद्धता जनाएका थिए ।

डाँकाहरूलाई गिरफ्तार गरी अंग्रेजलाई हस्तान्तरण गरिंदासम्म तथा अंग्रेजलाई बुझाइसकेपछि मंगलसिंहसँग भएको वार्तालापको विवरण पनि रणदलले केन्द्रको जानकारीका लागि पत्रमा उल्लेख गरेका थिए । त्यस्तै मंगलसिंहहरूलाई

गिरफ्तार गरी सघाउने पाल्पाका प्रशासक रणदल पांडेलाई अंग्रेजले निकै ठूलो इनाम दिनेछ भन्ने भारतमा भएको चर्चासमेत रणदल पांडेले लेखेर यसप्रकार जानकारी दिएका थिए;^{४४}

“...अंगरेज् इनाम् दिया नदियाका कुराका अर्थ. मंगलसिंह सदा र पत्नी. सपूर्त गर्न जान्या जमादार. कांसिराम् धर्ति आइपुग्या र विस्तार सोध्दा. मंगलसिंहलाई षटौलाको सवारी गराइ. चौतरफी चारज्को हातसित. सिपाही राषी गयाका थिजौ. पैल्हे उस्लाई देशन्या. हल्कारा पठायो र. हेरि. हां. मंगल्सिंह सदा र है. भनिगयो. फेरी मुन्सी आयो. हेरी गयो. मुन्सि सितसँगै भै. आफु आयो र. मंगलसिंह वादसाह सलाम् भनि हात उठाइ. सलाम् गन्यो. मंगलसिंह पनि षटौलाबाट उत्री, सलाम् गन्यो. किउं मंगलसिंह वादसाह. हम्ने तुम्को षतिर षके. चिठी. कैद फे लिषा. तुम् किउं नआया. आउतेतो. तुम् वडा आदमि होता. तुम्को राज मिल्ता. राजाहोते. नआये. येत्ताफ जियत् पाया. भनि. मेघडवन् साहेव्ले भन्यो र. तुमारा. हमारा मुलाकात् होनेका हमारा करम्मे. इसितरह से लिषाथा. हुवा. अगाडि राज् मिल्ता तो. अब्धि मिलेगा. राज् नमिल्तातो. अबधि नमिलेगा. इसमे क्या है. जो हमारा किस्मत् मे लिषाहै. सोइ होगा. भनि मंगलसिंहले जवाफ दियो. रिसालाको जमादारले. किउं मंगलसिंह. जव् साहेवका परवाना गयाथा. तुम्को राज् मिलत् आउतेती. जैसा फजियेत् नहि पाउतेती. भनि भन्यो र. जव् हमारे हातमे. कवुजाथा. वडे वडे. राजे हमारे पयेरमें. गितेंथे. अब जैसे. जैसे गिदड भि. मंगलसिंह कहने लगे भनि. मंगलसिंहले भन्यो. किउं तुम्को कुछ षवर है. मंगलसिंह वादसाह. के दो चार ये पल्टन् नवाफ्का फौज. जगे जगेका राजाका फौज हो कर्क ६ सवा कोस् के धावा कर्क. मंगलसिंह वादसाह को. तिन् वरस हुवा. पकड्ने नहिसके. गोर्षा २ से दोस्ती होने से. हमारे साहेव्ने २ के हजूर मा....ए

४३. लेफ्टेन हिराप्रताप सिंलाई मोरङ, विजयपुर, सप्तरी, बारा, पर्सा, चितवन, वेलौन, सजौट कालीपूर्व मेची पश्चिम महाभारत दक्षिणका जंगल र सिमानामा गई गर्ने काम सम्बन्धी वि.सं. १८८५ साल वैशाख सुदी ९ रोज ३ को सवाल । १६ बुँदाको यो सामग्री जैशीकोठा पोका नं १६, सि.नं ७७ बाट उतारिएको हो ।

४४. विस्तृत जानकारीका लागि पाल्पा गौडाका प्रशासक रणदल पांडेले वि.सं १८९७ कार्तिक वदिमा तानसेनबाट श्री ५ सरकारका नाममा लेखेको अर्ज, यो अर्ज राष्ट्रिय अभिलेखालय, काठमाडौंको क्रम संख्या-४३८, खाम नं-४३८ मा रहेको छ ।

... मंगलसिं वादसाहको. पकड्नेके वास्ते. इतलाय किया. नाजिं वुटवलके काजी साहेव रणदल पांडेको मंगलसिं वादसाहको पकडो कहके. लालमोहर आया. वडा तर्किफ से. काजि साहेवने पकडा गया. क्या वात् है. इस्वातका वयान् लाट्साहेवसे. वेलायत् मे. जाहेर होगा. वेलायत्से. लट्साहेवको हुकुम आवैगा २ को तोफा चिज्. आवैगा काजिसाहेवको. तोफचिज् पल्टनको इनाम् नेपालम् मे रहनेवाला. रजिडंट साहेव के पास. आवैगा. फेर २ के हजूमै साहेव्लोग से. तोफाचिज्. गुज्रेगा २ से काजिसाहेवके पास आवैगा. काजिसाहेवने. पल्टनका. इनाम. वांटाम जायगा. वडा इनाम् होगा भनि. साहेवले भन्या. इनाम् त दियेनन् भनि ज्मादार कासिराम घर्तिले विस्तार गन्या. मुन्सी आइपुग्यापछि. जे भयाको निस्तुक षवरलेषि चन्हाइ पठाउंला...

... डाँकुहरू छेउको. लुटपिटको हात लाग्याको. कसकस्छेउ. क्या क्या छ कति कति छ तांहां रहन्या वाट सो. षसोषास् लेषाइ लिनु आहांबाट पठायका सुवेदार. ज्मादार समेत् पट्टि तांहांराषी. हुकुम् वमोजिम फेला पन्याका डाँकुहरू पक्रि. अंगरेजका सपूर्तगरी रसित लिनु भन्या कुरा कुम्मेदानलाई लेषी पठांजा. उन्हरू आइपुग्यापछि. उन्हरूले कह्याको विस्तार समेत् डाँकु पक्रंदामा लुट्. पीट् गरी जसजस्ले ज्या ज्या लियाको होला. जनोजांत् तप्सील लेषी फर्द उतारी चन्हाइ पठाउन्या काम् गरुला. जो हुकुम भै आवला सो वमोजिम गर्नान्. मुन्सी आइपुग्यापछि ति डाँकुहरूका जियलाइ. केहि नहवस् भन्या बढिया वेहोराको मेरो चिठी. डाँकु पक्रन आउन्या साहेवलाई लेषी पठाउन्या काम् गरुला..."

समग्रमा आफ्नो प्रशासनिक क्षेत्रमा आएका कुख्यात भारतीय डाँकाहरूलाई गिरफ्तार गर्नु पाल्पाली प्रशासक रणदल पांडेका

निम्ती निकै चुनौतिपूर्ण थियो । तथापि उनले यस कार्यलाई सम्पन्न गरेर सरकार एवम् अंग्रेज समक्ष आफ्नो पराक्रम देखाइदिए ।

उपसंहार

नेपालको एकीकरण कार्यमा ज्वाइँ नायक बहादुर शाहलाई महत्वपूर्ण सहयोग गरेको पाल्पा राज्य नेपालमा मिलाइएपछि पनि केन्द्रीय राजनीतिमा उल्लेख्य योगदान दिएको थियो । यसको पहिलो एवम् उल्लेख्य योगदान नेपाल-अंग्रेज युद्धमा पाल्पा गौँडाको प्रशासक कर्णेल उजीरसिंह थापाले अंग्रेज कमाण्डर जनरल उडलाई नराम्रोसँग पराजित गर्नु नै थियो। उजीरसिंह पछि प्रशासकका रूपमा पाल्पा पठाइएका व्यक्तित्वहरूबाट पनि यस गौँडाको महत्व स्पष्ट हुन्छ । यसै सन्दर्भमा रणदल पांडे पाल्पा पुगेर केन्द्रलाई सल्लाहसमेत दिने हैसियत राख्नु पनि आफैमा उल्लेख्य देखिन्छ । त्यतिमात्र नभएर पाल्पा, बुटवल चारतप्पा, प्युठान, सल्यानलगायत पश्चिमी नेपालको सुरक्षामा पाल्पाको महत्वपूर्ण भूमिका देखिन्छ । त्यस्तैमा रणदल पांडेले अंग्रेजसमेतले गिरफ्तार गर्न नसकेका कुख्यात डाँकाहरूलाई आफ्नो प्रशासनिक क्षेत्रमा गिरफ्तार गरी अंग्रेजलाई नै हस्तान्तरण गरिदिएर कार्यकुशलताको प्रदर्शनमात्र गरेनन् अपितु उनले अंग्रेजको सामु पाल्पा गौँडा एवम् नेपालकै इज्जत राख्न सफल भए । त्यसो त मंगलसिंहहरूलाई गिरफ्तार गर्ने क्रममा कतिपय नेपाली सैनिकहरूको मृत्यु भएको थियो भने यो अभियानमा संलग्न भएका कतिपय विरामी पनि परेका थिए । यो सफलताका लागि प्रत्यक्ष संलग्न हुने कुमेदान मित्रलाल पाध्या र सुवेदार जसिवन्त कवरको योगदानको कदर गर्नु नै पर्दछ । तर, यो अभियानको नेतृत्वकर्ता रणदल पांडे जस्ता योग्य प्रशासकलाई पाल्पाली लगायत मुलुकले नै सम्मान गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

येसुदी गोजमा

ताहा पछी श्रीमिति र जनरल वाट श्रीजनरल श्रीर सस्तेर ज कुवरा
 गाजी के लेखी गयाको ये सुदी ४ तो ज १ का दित सुनागु स्वाही नु मुनी कु
 ती वाट फोज पल न ली जादा सुनागु स्वा देखी आवा पाउ बछे ये टि प्यार हे
 छ तेर टि प्यामा आड वनाई छु गाल बा श्री ल स्फ र कांतर गर उना निमि
 त छु गा शु प्यार्द भो व्या सि पा ही ह ह व स्पा कार स्या द न मो ख व र हा मी ले पा
 उदा भो व्या को सी मा फ ट का न होली तारि पारी को क ठे गरी फोज ले जादा
 भो व्या ह ह ले टि प्या वाट वन्दु के को फयेर गरि वीर व र हा न लाग्ना ये क छ डी
 सम्म हा नी सुनागु स्वा आड मा गया आड भन्या व ड न मज गुत संग वनाई
 फोज आड भिन्न व स्पा को रहे छ भन्या र सुनागु स्वा देखी बारी तिर ११/१२
 सय कदम मा का उनी गरि पले त फोज रा स्या का मग्या भो व्या ह ह ले दे र स
 वाट वंदु के को फयेर ग दी हामी ह ह का फोज लाई के ही ड न पायेत उनको
 फोज नौ सये हजार मो कर रहे छ भो लि सुनागु स्वा फ न्य ड न्ये छ भन्या
 विस्तार ले व्या का कु रा लाई भो व्या ले टि प्या मा छु गा शु प्यार को था हा पा ई
 को सि मा सा छु हा ली पारी तरी ११/१२ सय कदम मा पल न के का ई नी गरि
 आफ नु फोज व चाई रा स्यार ८/१० तोपको अवाज हानी डे रा गरि बछ्या का
 म बछी या गमा दौ ये से ख व दी री रा श्री दु स्म न को टा उ को आफ नु हान पारी
 तज वीज संग सुनागु स्वा सर गरि लिन तिमी जा न्ये दौ म कु ती देखी व छी
 सुनागु स्वा आ ड पु ग्ना जा हा देखी पनी व छ तु प नी छ म वा ट र सद को ब न्ये
 बस पुगी स क ला भन्या ज सो ला जे न जा रा म जु री ज्या ला जो त व न्ये व स ले
 ई छ ह जुर वाट नि गा हा व क्सा जाला भनी ले व्या का कु रा लाई ने पाल वा ट या
 सा त फे जान्या र सद ज ला पा थ ले ई छ चा डी पु ठा उ तु भनी क र्ण ले उ मा का त
 सा प को टा ला ड प नी ता की ना गरि म ग या को छ मि स्ती बा ता गो दा म को र सद
 कु ती त फे पु न्या उ न्या का म लाई सु वा ड भ री प्र सा द अ जी ल क प ता न रा

सु सुवासानसरोवर सुबाहु गनरसिं ताहा खदै छन् फेरि आहावाठ
 पनी पाहाड कारगली ले पुकी सकेन भन्ना ज्वालामजुरिको बन्दो बल
 गरि कनुपनी रसद चाडो गरि कुती तर्फ पुन्याउनु भनी सुबासिवन
 रसिंलाई ताहा प्रगयाको छ सबैकास धवाहले जसो गरि कुतीमा चाडो छ
 द पुगन्या काम देखा गन्या छन् आहावाठ पनी हातीमा ताकी तागन्यै
 को ताहा तिमीलेपनी इनी ह हलाई ताकी तागन्या काम भयाव छी याहो
 ला ओरुगावाट श्री भाइ जनरले जगत्समेर जङ्गले लेखा कोचिठी को
 नकल पठायाको छ पुगी तैसैले विस्तार बुझौला शुभम्

ये भुदी गोज ४ मा

श्रीमिनिस्त्र जनरलवाट आगुन् कुं ग्वानुर्व मोसागी राजाके ले श्री
 गमाको श्री बरे अपलन ली कपतान अन्वरसिं कुवर राणाजी मो
 साडः मा मैबला श्री पसकीर को जंगी काम हो भनी आफना ज्यज्यवा
 वादे श्री साचिरास्याको अनाज छु कुठी खोली द्युमा पिबाई पलन
 लाई साज विहात को रसद तुन तिउन वासर भैडा र वसु दो चास
 सिपाल द्योडा स्मेत कपतान ले तोकाको भाउमा दुइ हजार पाच सय सर्चग
 रि रसद पुमाई श्री पसकीर को निमक सुमफि पलन लाई सुबाईन्या का
 म बढत बछी यागन्याको यस्कु रामा हा मी सु सी भर्षी कपतान ले तोका
 को भाउमा तिमा सर्च भयाको दुई हजार पाच सय रुपैया कपतान वा
 ट पायाको भया बछि ये भयो रुपैया तपायाको भया कपतान का भपी
 ई वमोजिम रुपैया तिमीलाई मिलला मो हांको जनावर दुइ हजार
 र दुइ सय बढुक् हात हतियार स्मेत कपलन का सीग मा पठाउताला
 ई तयार गन्या काम बढत बछी या भये छ तिमीले तयार गन्याका दु
 इ सय सिपाही पलन का सीग मा पठाइ दिनु भन्ना तिमा ताउमा द

अतः गरिपठायको हो। पुण्यो हो सो वसो जिम् पल न सो लो बाठ जुगा
 माप ठोइ दिया काम गरु सो लो गी राजका को रिंदा तिर्था अबला रे
 तिलाई साइ न चम काई काम गर दुख न दे उ भीन्मा का बतान लाई लेखी
 पठाय जाव सु भ ति लेखी पठाय का कुए लाई वही गले आ दे श्री वरष
 पल न लाई ताहा वक्षु पदी तिस ह लाई भी ड पर्न गय को हो अव पल न जु
 गा त फे हि द्रा पदी तिमी हरु लाई अव उ सा कुला भि ड पर्न जावे न ही
 देहन मानी ते स न फे को ख व दीरी राभी रह न्या काम गर ह ल्कार पल
 ही ग भो आ ह ले पठायको कुचिन को दो धान १ वना ५ को दो चाथा
 न ३ आइ पु गी श्री प्राइ म मिनि सर दो नै ज्य लाई च द्वा इ पठायको अ
 जिरे दो चा जुगामा च द्वा इ पठायको दू ते स चिठी को जवाफ प दिले
 श्री आउ न्या काम हो ला शु भ

ये शुदी ८ हे जज ५ मा

तही विच श्री प्राइ म मिनि सर वाट श्री मिनि सर ज न र ल लाइ लेखी आया
 को म सक अघी सि काइ पठायको हो ताहा आइ पु गी को हो ला १२ गोठ
 रात हा रु गरि म सक प ठोइ दे उ १० दिन स म्म को भा खा गरि ता लेये
 गय को दु नाले वाहा स म्म स का स म्म को र सद ज्मा ग न ला ग्या का को
 ये द्यारे दिन मा यो को बन्दो व ल भ ये न भ न्या टि गरि डि ग ची तर फ ल
 छाई ग न्यी काम गर ले पानी कि क न्या क ल प ठोइ दि आ भी न्यार च द्
 जित भो द्या घर मार हे न दू ते ते ति र ग यो भी न्यार ३ पर्नी तो प पान है गी
 ला प ठोइ दि आ भी न्यार सो ली गी राज ले पठायको चिठी हे रि प ठो आ भी
 न्यार उ ह लाइ जुगा त फे जि न्या इ न्या दि बिलार लेखी पठायको चिठी आ
 यो सु ना ति व मा फि क्क ग न्या को सु ली गी लाई मै ले पर्नी ते ही बे हो रा
 को जवाप लेखी को क प ठोइ दि त मु काम जुगा कि धन शु भ

ये शुदी ८ रो ज ५ मा

श्री प्राईममिनि छरवाट मेजर कपतान हरिहर सिंह व्यात कपतान
 नवलवहाडर पाडे लेफ्टेन अंस्वरवहाडर भद्रा रिलाइ लेखी गवाको
 भोली होवार आहावाट उठी होम भन्ना का ठाँसा जी को आफनाफो
 जकोस जिलो पारि दुस्सनको थापलो पारि हा मोला भी न्या बिलार वठीया
 ले व्या को लेखी गवाब मे जि मे देवर गुम्बा हानी गुम्बाका वर परमाविक
 हजगा हेरी उर स ठाँ उसाउसको थोपलो आफु हात पर्या गरि आड किष्वा
 मजे गुत सी गवनाई र सद गे ह जा गरि रा की आफनासिपाही खवदीरी रा
 की सीगर हन्या काम गर्नु शपनी तो पर गोल गिरा फ पनी पठाई दीयाको छ
 पुगला लये चिगुन्नाको कानुलामा लाइ तसध्वद गरि लामास्मेत १४ घर र
 येत लाई आफनाफो जका पछाडी पाये राखन्याको सबेसगन्या देओ अवप
 नी तसलसालाई ति सोग धन सुनी हासोग धन माथी दू तिमीले कौनै
 कुराको सीदे हन मानु पदेन भनी वडुतै तर ह सीग चाहिन्या कुराको वन्देव
 तगरि राखन्याका मगर यो आउन्या लामाको गाउव्या तिस चालिस जो
 हारसाकन येक फेरा रगतने कि कारोग आइ मदीर साकन सदा चलिआ
 यावमो जिम रगतकी उपाये गर भनी दिन्या होकी भनी ले खोका कुराला
 इ चलिआ यावमो जिम हा मो फो जलेन देखन्या गरि ई लाजगर भनी तु
 नाइ दिनु भक्षगन्या कुरा लाई औले नया अम्वल मन्याको मुलुक छ ते
 स्माहा मो पुरानुरित गर्नु दुदैन उहेरुका चलिआ यावमो जिम कारित
 सीग हासा फो जका मानिस ह ह ले न देखन्या गरि भक्ष गर्नु ई दू भनी उ
 दिदी आफुलाइ चाहिन्या सबै कुराको हो सिया री खवदीरी रा की वक्ष्या
 काम गर देवर गुम्बा दे की ली गुरत फ व छना लाइर आहावाट लेखी न
 आयासम्ब व छन्या काम न गर्नु शुभम्

ये शुदी रोज दमा

श्री प्राईममिनि छरवाट श्रीमिनी छरजनरल लाई लेखी आयाकोर

सूरगेइ को च लान वरोवर गदै की भनी ले आदो वठी या हो कुती मापनी
 की दू भाइ ले सुना गुम्हा हान ग या क न पाउ भर सा भो घ्या ले टि प्या सा कु
 गाल डाई ल कर गार द ग रा उ नानि मि न्. ठे रे छु गा थु प्या ई भो घ्या सि पा
 ही ह ह व सा कार ह्या क न मो ख व र पाई को ही मा फ क्ती हाली परि को वा
 टो गरि फौज ले जा दा भो घ्या ह ह ले टि प्या वा ट वी दु क को फ ये र गरि हान्या
 क न १४ घ डी सम् हानी भागी सुना गुम्हा को आड सा ग या क न आड भ न्या
 ब ड ते स ज गु त सि त बनाई फौज ब सा को र हे क सुना गुम्हा दे की वी रि ति र
 १११२ हो ये क द म मा द्वा उ नी गरि फौज ए ब न्या का म ग रे क न आ का का
 सि पा ही ३४ घ डी डी न वा की दु दाल डे न क न भो लि सुना गुम्हा फ न ग
 को भ न्या बि सार ले श्री प ठा ग क न हानी ले प नी २० दिन जा दा घा भ ने न
 भ न्या स सि सा हान ज न्या कु सा हो सम् को फौज लाई र स द आ गरि सु ना
 गुम्हा सा आड स ज गु त बनाई व स ये ता वा ट मै ले टि गरि मै द न पु ग्गा भ नी
 ले श्री प ठा उ ला त व ति सी ले प नी व ठी भै र व ली गु ए का ठ न्या का म ग रौ ला भ
 न्या ज वा प प ठा उ न्या का म ग रौ ता हा वा ट चि ठी का डा क ज पा ठा मा का मा
 ली लाल मो ह र २३ आ ड उ ग्गा को क मु का म कु गा कि ६३ शु भ

पे शु दी रोज द मा

त ले वि न् श्री मि ति हर ज न र ल का ह जुर सा श्री ज न र ल धी र स्त से र ज
 ड कु व र रा गा जी वा ट ले श्री च हा ड प ठा या को श्री प्रा ड स मि ति हर दा जै
 ज्य वा ट म नि भै टि गरि न ही नु कु ती दे की न व ठ नु भ नी ले श्री आ उ दा
 फे रि ह जुर मा सा ध क ले क नु प मो फे रि सु ना गुम्हा हान्या प कि ने स ज
 गा मा आड प्र ये ड व ली यो गरि र स द आ गरि आ फ ना ख व दी रि डे ति वा
 र सी ग र ह न्या व ठी या ग शि ले फौज ए ब न्या का म ग र्नि ती सी जी न्ये को भ
 नी ले श्री ब क्सा का अ र्थ लाई श्री प्रा ड स मि ति हर दा जै ज्य का ह जुर मा

बिदाहुद तिनीसगर भैरवलेगुरसमवठी भैरवलेगुरकोफेदिमाव
 ध्याकामगर मटिगरिभैदानपुगापकी मेरोचिठी आउला सो हिमफि
 कतिनीपनी वठन्याकामगरेला भनिमर्जिभयाकोहो हजुरवाट सुनागुम्
 वासा आउपयेड मजगुतगरिताहीबहु भनीलेखी आउछ हजुरवाट
 लेखीआयकोर श्रीप्राइममिनिहरदा जैज्यका मर्जिभयाको आसयेमि
 नैन श्रीप्राइममिनिहरदा जैज्यका आसयेबुकिहजुरवाट पत्रपठाईब
 क्या हामीलाइकामगर्नसजिले होला हजुरकोचिठीकोवेहोर येकथोक
 आउन्या श्रीप्राइममिनिहरदा जैज्यका मर्जिली हामीलेकामगदीरह
 जुरवाटलेखी आउदा हजुरको मर्जिनमानाजलोईछ हजुरवाट लेखी
 आउदा येकयेक अक्षरको अर्थलगाई आहाहामीलेकामगर्नुपर्छ अ
 वप्रान्त हजुरवाटलेखी आउदा श्रीप्राइममिनिहरदा जैज्यका आसयेबु
 कि सुलसगरिलेखी पठाइवक्याजाला हजुरवाटलेखीआउदा फेरिह
 जुरमासाधीकामगर्न नपरौस जुगातरफगसाका फौजलाई रसदकाडा
 कसा वसाअकारहाइन श्रीप्राइममिनिहरदा जैज्यका लडन्याफौज
 लाई रसदकाई निवीहाइन सकदोरहेनछ लाखडेठलाखरुपैयालापा
 पनी मजुरीदी रसदवोकाइकामचलाईनु भैमा मर्जि भैरसदकाडाक
 मारहाका फौजफिकीये भैमा खबर जुगातरफवाट आहाआयो येस्करा
 कोहिभया हजुरवाट केहीलेखी आयेन आंदासंसंग सबैपाचपलतआ
 याकाइन रसदवोकनपनी लडनपनी दुइथोककूनसकदोरहेनछ
 रसदकाकुरालाई हजुरवाटसदतगरि वक्तनु भयेनभन्ना कठीनप
 नजाला जुनवेहोरलेईछ हजुरवाट कुतीमारसद आइपुगन्यावेहोर
 गरिवक्याजाला सुनागुम्मा मावारीपुरीज्मा १३२ घररहेछ सुम्मासा
 ३००सयुलामारहीदारहाइन लाखहहररैयत सबैभाग्याइनईला
 मारैयतलोई पायासम्मतरतसध्वहगरिराखन्याकोमगरीला सुनागु

स्वभन्माके जामोद जगार हाइनु शुभ

ये शुदी २० जे १०

श्रीमि निहर जनर लका हजुरमा श्रीक म्पंडर क रेलि सन क सिंबत्री वा
 टले श्री चहाइ पठायाके पाले का कु ए लाइ आ हा आया के र सद चलाउ न्या
 लामके अडालाइ मात्र ठिक भयो ताहालाइ चाहिओ भन्मा ने पाल माले श्री
 पठाउनु पयो हजुरवाट ले श्री वक्तु दुई छ तपनी मेलाइले श्री पठाउ भ
 नी मजिई छ तपनी भनी लेखा का अ थलाई नेपाल मा तिमी ले लेखा पा
 लजिकाउ न्या काम गर आहा वाट पनी ले श्री जीइ स्पा फु टि मुया कार सद
 चलाउ न्या बन्दो व सवा श्री सका मेजर क पतान्द लजित विहर पनी आहा टि मु
 या आइ पुगार आहा के र सद चला नगर्ने उनेव स्मा बुधे वार का दिन केही त
 फेरवाना भया केहं पुगदुर सनु पि थो ह ह पि धाउ न्या गर्नु भनी लेखाके
 अर्थलाई स्पा फु टि मुया मा मेजर क पतान्द लजित विहर व स्पाइनु व छिया
 हो तिमी ले केहं मा सनु पि थो पि धाई जे भयाके च्युर स्मेत जागरि फोजला
 ई मैना दिनलाई पुग न्या गरि र सद चलाई वाहो पछी तिमी ले आउ न्या
 काम गन्या व छी या होला तिमी यता आया पछी मेजर क पतान्द लजित
 विहर ले स्पा फु टि मुया केहं इति ठाउमा र सद को काम वरा वर चला
 उनु भनी आहाई आउ न्या काम गर सुक्रवार २० दिन जादा हामी हीन जा
 न्नाछौ १० तो पल पल न का पि पा बलासी स्मेत फोज गे इलाई स्मेत आनाला
 इ पुगन भन्मा तिमी जानौला शुभ

वाम भिद्रको पुजि

हाल जुगात फेको वैषवर का अर्थ श्री प्राइम् मि निहर वाट पठाइ वक्तु
 भयाके तकल उतारी वे जिनी स च हाइ पठाया के छ नजर भे जाहेर होला
 ताहा वाट पठाउनु पन्या कुरा जाई हो हि वे जिनी स का चिठी व मो जि मताकी
 तागरी पठाइ वक्तु दुई छ जे शुदी १० जे १० शुभ

जेठ शुदी एरो ज द मा.

तलौदा बत् श्री प्राइम मिनिस्टर का हजुर मा श्री जनरल वडी नर सिं कु वाराः
 गाजी बाट ले श्री चूडाइ पठायाको श्री वरष पलन मानवार मन्त्रो भन्दु न भ
 न्ये जगे र हाका ३ म्थे सापटी वाडी दिनु मुस्ता गीरा जले र धो जे धो प
 काल विछले जमा याको सिपाही स्मे त ली श्री वरष पलन ले चाडो रुगा
 मा जानु भनी कपतान अम्बर सिं कु वारा गाजी काना उसा ले श्री ग याको
 द्द सोवने जिम पठाउनु भनी ले श्री ग याको हो भनी ले श्री वक्त्याका अर्थ अ
 धी पलन आहा वाट विदा भै जादा जगे र का ३ हजार मध्ये पुग्पास म्मसा
 पटी वाडि दिन्दा मुस्ताइ पुग्पापट्टी पाल दो वावखुन भै दु दोर हेन द्द मने
 र मानवाहार मन्त्रो भनी नीज कपतान ह हले ले श्री पठ र्छ दा ले आ को हो
 मुस्ता गीरा जार धो जे धो प काल विछले जमा याको सिपाही स्मे त र सट व
 र्छे जात गै ह् पल न ली चाडो रुगा मा जानु भनी अधी हजुर वाट चिठी आ
 ई पुग्नी मात्र ले श्री पठ र्छ मसौदा चडाइ पठा याको हो र बोना भया ह्नु
 कीपनी अंबलवार वाट डा कु पक्की ल्या याका कुरा ताहा वाट जमा नी मुचु
 ल्का पठाया वमो जिम तज वीज गरि आहा बडा मा हे वलाई याद दा सले श्री
 जा न्दु २४ दिन पट्टी ठे गाना गरि जबाफ आउला पलन वाट वे रमी
 भै आउ या सिपाही २ लाई अहे ने ले मा रा श्री को ड न्या का मगर भनिले
 श्री वक्त्याका कुरा लाई हजुर वाट ज सो सिक्षा आउला सोवमो जि मडा
 कुर पलन का सिपाही लाई सजाये रानी का महोला भु भ

ये शुदी एरो ज द मा.

श्री प्राइम मिनिस्टर का हजुर मा श्री मिनिस्टर जनरल वाट ले श्री चडा
 ई पठायाको जेठ शुदी ४ रो जषका दिन रुगा कि धना दे श्री वछो दे उगली
 मा रज गरि व क्ती ते सज गा मा श्री जनरल भाइ स्मे त अरु पग री ह्नु
 भेट न आ याको विचार सहित को सिक्षा पेत्र आउदा चिन्त मा वड्ने

आनन्द भयो आहा आया का तले ये हह संग घामिले न भन्या तिडां डामा
 बसा को डु स्म न लो हान पठा उ डु तिनी ह डले चाडो ताकी ता गरि जेगी
 छजाना र भुया कार सद सनु चुरा पि ठो चाडो प ठा उ जगा जगामा पनी
 ताकी ता गर भनी सिध्या आया को कुरा लाई सुलुकले र सुद पु न्या उ तु भी
 न्या उ दि डु दा भुया को सनु गे इ टि सु न्या मा पु न्या मा पु न्या या को डु अघी च
 लान गरि प ठा उ तु भनी टि सु न्या मा ताकी ता गरि प ठा आ आहार चर्मना
 रात लाई भुया को सनु चुरा गे इ तै ले पु न्या उ तु भनी मर्जि भयो को हो हाल
 ५० हजार रुपैयाले अरु रुपैया पक्षी दिउला भनी ५० हजार रुपैया तर
 इ मा डु डी गरि वक्तु भया को हो तेस मध्ये मोहर रुपैया १४२३५ मात्र
 लियो को र हे डु तेस मध्ये र सद मरी द गरी अघी चलान गमा को र आहा
 वाकी रसा को गरि चावल भारि २०५६ चुरा भारि ४२५ भुया को ग डु भारि
 १२२ सके भारि २२० जमा भारि ४७३ धर्मनो रान ले अघी देखी आज सम्म
 भारि कस्यो को सबै ये तिकै र हे डु तेस मध्ये भारि १४६५ अघी चलान भ
 या को र हे डु बाकी भारि २५४७ आही र सा को र हे डु तोपनी ताकी ता गरि
 चलान गमा को क सु गमा ला सा बाट आया का तले ये ये दी र दो मा मा संगे वान
 चित भयो को स सु प ठा ड वक्तु भया को आई सबै बिलार बुझा वक्तु सु
 ना सि ब गरि वक्तु भये डु जु मलामा मर्जि भयो कान आपल न काज वा
 न ३७ को पर्द आइ सु गो डु स्म न ह डु डे ठ को स सम्म मा ६ १० हजार को
 जर १ हजार सवार आइ व स्या को डु भि न्या स वर सुनी दार सद मा रसा का
 पल न प रि काई प ठा आ ती सा मेल भया पक्षी र सद लाइ क ठी न प न्या ड
 बाड बालो बाहू द सान्या घा सी र क मी न गाई र सद र न पु गमा को खजाना
 वो काई प ठा उ तु भनी सिध्या आया का कुरा लाई ब की घाले भी आये डु र स
 द नु नु नु खजाना लाई बाड बालो बाहू द सान्या र क मी लाई अघी पक्षी को
 डा को छैन वरा वर वो काई प ठा उ डे गमा को डु अब पनी भर मग डुर ता
 की ता गरि प ठा उ न्या का मग रै ला भु म्

ये-शुदी-१०रेज१मा

ताहापदि श्री प्राइमनिनिहरवाठ श्रीमिनिहरजनरल लाई लेखी भाया
को श्री काया भाइवाठ सुना गुन्ना हान गया का बिस्तार काचि ठी को के जिनि
स पठाइ दिया द्यो आई पु गो आहापनी पठा या का र हा छ न र ति मी ले ले
आकता जिम को जवा प ये ता बाठ प नी ले खी गया को छ जुवाइ ग जे राज सिंथा
पाले ले खी पठा या का चिठी पठाइ दिया द्यो हाल लडा श्री भया को वसत दो
होरो चमका चमकी प या को छ अके भा स प नी द्येन साहेब का मानि सु को
सै सं भा र प नी पु ग न्या द्येन मे ल डा श्री को ये क ठे गाना भया प दि स म ये
माल मा डा क ट र हो कर सा हे व जाहा सु स ग या का छ न बाहा स म जान न
यो स ल था म न्या का म ग र भ नी जुवा लाइ ले खी पठा उ न्नी का म ग नु मु का
म जु गा कि ध्रा शु भ

ये-शुदी-१०रेज१मा

तलै विच श्री मिनिहरजनरल का हजुर मा श्री कम्पांडर कर्णेल सन क हिं च
बाठ ले खी च द्वाइ पठा या को पल न पल न का पि पाला व पठाइ दिनु भ न्या
बे हो रा अलि पठा या के चिठी ले व जो हो ला अव ए रु गा कि ध्रा वा ठ लडा
श्री मा जान्ना तो प ज्मा १४ ठ हरियो त स र्थ त प सिल व मे जिम का के ता
ह ह का जि म्मा का पि पा ह रु लाई ये क ठे का चावल उनका आफ न्ना हो म ल
सै ते वो का ई पठाइ दि न्यो का म ग र आज भो द्या के थि क ट र सा को ज गा
हे न ग या थ्ये फ ला ता क र्णेल ले फ ला ना वा ठ फ ला ता क र्णेल ले फ ला ना वा
ठे ग रि ३ सु य भे हां न जा न भ न्या क र्णेल ह ह लाइ उ र्दि दि आ ति मी ले
र स द को चा डो त की त ग रि पठा य न भ न्या आ हाल कर या ना वा र म न्या
छ सो ति मी ज दै द्यो शु भ

तपसिल

श्री महिदुदल पलन को केता डिठा सुरवीचुदानको पदी — ५

श्रीमहिन्दुदल पलनको कोत्ता वागदलधापको पद्यको	५
ऐ-पलनको कोत्ता प्रिथिवलविष्को पद्यको	५
श्रीरामदल पलनको कोत्ता नन्दवीरको पद्यको	५
ऐ-पलनको कोत्ता जहासखत्रीको पद्यको	५
श्रीमहिन्दुदल पलनको कोत्ता चिपसिं धापको पद्यको	५
श्रीरामदल पलनको कोत्ता भाजुवीरको पद्यको	४

दफे श्रीमिनिहरजनरलका हजुरमा श्रीकस्यंडर कर्णेल सनकसिंबत वा
 टले श्रीचहाइपठायको जेसु भुदी टरोजईकादिनमा कैही आइपुग्दाके
 संभर अमलमा जो भयाको गाउंन्या जनवर गैह लाई जालामजुरीकोब
 न्दोवस मिलाई रसदको भारी रुगागठी पुन्याउनावन्दोवस वाधी २३दिन
 ओहोवसी रुगातर्फे जानाकासगईला रुगातर्फे कोहाल सुरधकोअर्थ
 ए श्रीप्राइममिनिहर साहेव वाट पठाइवक्तनु भयाको चिठीकोनक
 लउतारि वैजिनी सचहाइपठायको सु नजर भै जाहेर होला शुभ

जेसु भुदी १०रो जुमा

ताहापद्यी श्री प्राइममिनिहरका हजुरमा श्रीमिनिहरजनरलवाट लेखी
 चहाइपठायको जेसु भुदी परोभ २कादिन दुस्मनका फौजले ३सुखग
 री ४।पहजारले अले गामाघेरदी लडन आउदा तजवीजसंग पलन अफी
 सरह लई सटाई अडावाधी लडात्री गरी दुस्मनका फौजलाई कत्तलगारि
 सुनागुस्वारगन्याको विहारले श्री आउदा फत्तनामाको २१तोपकोवठाई
 भयो गौडा गौडामापनी अधी धीगयाको वमोजिम सुसीनामाको वठाइग
 नुभनी ले खीपठाय भाइवाट लेखी आयो सुनागुस्वारगन्याको मला
 ई लेखीयाको चिठीफईलेत कपतानकरवीर खतमा फिर्त बडासाहे

बलाइ देखाउन पठाउदा बडत अकल वन्दी संगल डाऊन् वकीया भ मेरु
 भनी भिन पठाया ये स पठक जनरल भाइ धीर स्मसेर जङ्गले बडत रुहि
 यारी गरी आफतु फौज वचाई दुस्मन लाइ ठेरै क नलगरि जिमाऊन नी
 ज भाइ को जामदि देखता बडतै सुही लागेति ज भाइ वाट मलाइ लेखी आ
 याके वैजिनि सु चिठीर मी हीनेत् गन्यार घाइ त्याह रुको फर्दर साल अ
 सवापको फर्द चहाइ पठायाकेरु नजर भे जाहे र होला शुभ

मे १० दी १० राज १ मा

तेसैवेहा श्रीमिति छर जनरल वाट कपतान महाइ डबत के लेखी गयाकेजे
 छ छुदि परोज २ कादिन कुतीकाइलाकेके हुना गुन्ना भंन्याजगामा दुस्मन
 को फौजले घेरादीन आउदा लडा जी गरी आफतु फौज वचाई दुस्मन काफौ
 जलाइके नलगरि हुना गुन्नाद अल भयो २१ तोपको सला मी गम्यौ भंन्या श्री
 भाई जनरल धीर स्मसेर जङ्ग कुवर राणा जी वाट लेखी आउदा ताहापनी
 फरान्तना माको २१ तोपको वछाई गम्यौ काम गम्यौ ताहापनी खुसिना माको २१
 तोपको वछाई गम्यौ काम गर शुभ

- सिधुली सालु जङ्ग कं पनी कापगरी डडा सिपाही गैड के सदर
- इलाम सुबेदार के सर थापा के सदर
- धनकुटा विगेडी यर कुवर राणा जी के सदर
- फलाकलाम्वगर मेजर कपतान हरिहर शिव श्यात कपतान बलवहाडु
- रपाडैले फटेन अम्बर वहाडुर भडारी के सदर
- दोति काजी कनके हिं महत के सदर
- पाल्पा श्री जनरल बडी नर सिं कुवर राणा जी के सदर
- पूठाना नारानदल पलन कापगरी डडा सिपाही के सदर

जे १० दी १० राज १ मा

तेसेवसुत् श्रीमिनिहरजनरल श्रीजनरलधीरसम्भरजङ्गकुबरगणा
 जीलाईलेखीगयाके सुनाम्नामाआडगरिवसाकाहुस्मन्हहसीगल
 डात्रीगरी सुनागुम्भारभयाके विसारलेखीपठाउन्नाकामवठीया
 गन्नाकोपत्रलेसवैविसारबुझियो जेह्रुदीपरोज२कादिनहुस्मन्
 कोफौजले सुसगरी ४।पहजारले सर्लगासाद्येगदी लडनआउदात
 जबीजसंगपलनअफीसरहहलईसगई अडावाधीलडात्रीगरिहु
 स्मन्कोफौजलाई कतलगरि सुनागुम्भारगरि फत्तनामाको २१तोष
 कोवठाई गन्नीकामबहुतवठीयागन्नाको येसलडात्रीमातिमीले आफ
 तुजमामर्दिगरीवाफज्यादाकोनामसमफी आफनाअकलबुद्धिले श्री
 प्राइममिनिहरयान्दाजेजूको अैनदिलमागरी आफनाफौजलाईव
 वाई होमीइजसदिलायो जनरलले गन्नीकामभैदापनी ज्यादागन्नाये
 समाहामीवडतबुष्टीभयो तिसामामर्दि कोवयानहामीकाहातकग
 री आहापनीपन्नामाको २१तोषकोवठाईभयो अरुगौडा गौडालाई
 पनी लेखीगयो अरुगौडा गौडा पनी सरगन्नीकामगन्नेको मिहीनेत
 गन्नीहहकोर द्याइत्याहहको नामासीफर्दर सुनागुम्भारसरगदी मि
 ल्याकामाल असवापकाफर्दपठयाको आइपुगी विसारबुझाप
 लतकाअफीसर सिपाहीहहलेपनी सर्कारकोनिमकबजीरकोगु
 नसमफी बडतै मिहिनतगन्नादन् अवपनीयलैगरी जसदिलाउन्ने
 दन् पलतकाअफीसरलगायतपिपातकलाई मेरोपनीबडतैसलाम
 द् श्रीपसर्कारका निमकबायाकोर आफनामहतारीकाहुदयायाकोसा
 फर्द्रेगरी निमकहलालगन्नादन् येस्करामा श्रीप्राइममिनीहरदाजे
 ज्वाठदजीअनुसारबठगरिवकहतुडनैदुयो सुनागुम्भारफत्तभयाको
 तिमीले मलाई लेख्याकोचिठी फर्दस्नेत आहावाठ डाकडरसादेवला

ई देखा उन पठ उदा बड़त अकी लंबी गरिल द्या दून् वठी या भये दू भनी
 कपतान करवीर मत्री माफित भनी पठया लडन पनी बड़तै अकिल वंदी
 सगल द्यो तर आफु घेरमा पन्ना पकीत नलडी दुहेन लडनै पछ दुस्मन
 जना शलाई वंदु कले हानी मान्यो वठी ये भयो अब प्रा न तर ये हो साह संग
 रि आफु ले लडा श्री का विच मान रहनु तोप कादरे सको वी चरारि आफनी
 जिये को बड़तै वचाउ गरि फौज लाइ लडा उन्ना काम गन्ना वठी या होला ख्याके
 लिङ सा दुस्मन का फौज रद्या को आहा वाट आया का पांच पलन ले मुडडा
 रहनु एर सद को डाकरा मना लाई कारित संग रा मन्ना हो भनी लेख्या का कु
 गलाई दुस्मन सगल डा श्री जोरिया का वषत्ता र सद मा पलन को लामवां
 धी दुहेन जुगा तेर फपनी पलन को लामवां धी या को फिकी जाला मजुरी
 को वंदो वलवां धी र सको का उन्ना काम जुन लागी रहेछ ताहा लाई पनी सु
 बाइ श्वरि प्रसाद अजाल सुवा मान सरोवर कपतान रा सु सुवा दु गिन र
 सिं इ चार जना का ना उमा पाहाड का मारली ले पुगि सके न भन्ना मुना ही
 व माफिक जाला मजुरी दी गोदा म मा ज्मा भया को र सद कुती पुम्मा उनु भी
 न्याद स्म तर गरि पठया को छ के ह तर्फ मजुरी को वन्दो वल गदी ठि मुम्मा दे
 धी के ह सस्म चावल पा धी १ के पैसा ॥ ठि मुम्मा दे धी जुगा सस्म चावल पा
 धी १ के पैसा ॥ कादरे ले मजुरी दी बोका उन्ना को म गन्ना दून् ताहार जग
 को टा खान जि क हे रि प छै तवर सीग मजुरी को वन्दो वल गरी दुँ छ तापनी
 लिखिका रै तिलाई से मा माफ गरि दुँ छ तापनी जुन कुराले चाडो र सद कु
 ती पुगन्ना ए श्री प सकी र को वठी या दुन्ना ठ हके तिमा तजवी जले वन्दो व
 ल गरी अइइ पठया का कुरा मा हा मीला इ मी जुर दू ते सतर्फ को का
 म ज्मा दा तिमी ले बुझा को डनाले यो वे हो र लेख्या को ताहा तिमी ले जोना
 पा ठले ताहार सद ज्मा दुँ छ सो कुरा को तकी नगर्न लगाई र सद सुना गु
 न्ना मा ज्मा गर्न लगाउ न्या का म भे मा वठी या होला तोप व म का तय ता क

मानी विग्रहको कागज पठाया द्यौ आइ पुनी मात्र जैगी मेग जीन मात
 पार गर्न लगाया को द्यौ तयारइनी विनि कै चाडो चाडो गरि पठाउ न्याका
 मगरि येला श्री प्राइ ममि निहर दा जै ज्यु रुगा कि धरा पुगनु भै हेतारि
 न अम्बा वाट आया काता लये हे हरु सीग ज वा पस्तवाल भया का फुट पठा
 ई वक्तनु भया को रहे छ सो फुट को न कल पठायो को द्यौ विस्तार तेहेले बु
 जौला लडात्री फन्त भयाको चिठी लेखी पठाउदा सो कुरा जहा बडा सा
 हे बलाई दे आउनु पठाउनु पद अरु सुदा कुरा अर्को पुजि माले खी पठा
 उ न्या काम गया शुभ

ये शुदी १० रोज १ मा

ते सै व वत श्री मिनि हर जनरल वाट श्री जनरल जगत स्म हेर ज द कु व
 ए गणा जी लाई लेखी गया को श्री भाई जनरल धीर स्म हेर ज द कु व ए गणा
 जी ले सुना गुम्बा फन्त गया को विस्तार मिहिने त ग न्यी हरु को ए द्या द न्या
 हरु को माल असवाफ को फुट स्मेत श्री प्राइ ममि निहर दा जै ज्यु का ह जु
 रमा च द्वा ई पठाय को द्यौ ते सै जे स वै विस्तार बु जौला लडात्री मा मिहिने
 त ग न्यी ए द्या द न्या हरु को कागज बरुत दुस गरि पठाय को रहे छ ये सै ग
 रि ओ लि लेखी आया किताव माले आउना लाई बछी या ड न्यार हे छ अफी स
 र फौज को डिल पनी ओली कन लेखी दिदा कड ए रा खी दिया मनी डिल
 बठन जाँ छ ते सत फ पनी लडात्री जिया कौ ठा उ को ये सै गरि ओली ले
 खी पठाउ न्या काम गया बछी या होला शुभ

ये शुदी ११ रोज १ मा

ते सै विव श्री प्राइ ममि निहर वाट श्री मिनि हर जनरल लाई लेखी आया को
 कु ती वाट श्री कौ द्वा भाई ले सुना गुम्बा फन्त गया को विस्तार ताहापनी ले व्या ड

न उहेलेबुआहो बडुत न्नामदिअ न्नाकन खाइत्ता १४ जनापठाइ दिन्नाक
 न सहाइ सीमार हांग राबना कामगनु मोरियाको भोद्याजना १४१ र हेव
 पकीयाकाजना २२ लाई ताहापठाइ दिआ भनी ले आकार हाइकन तिनला
 इकेदीका सरहमा रोजके २ मानाघानदी जंगी मेगजीनमा कामलाउनु
 र सद पुगन कलापौठले कामगनीहो भनी विहार ले आकार हाइकन ता
 हावाट बडुताकी तागरि र सद पुगना कामगरि देउता कलाघारपनीले
 डात्रीनगरि सरभयो भनी सुवाविर भंजनमाफिले चिठीपठायाको श्रीमे
 जरजनरल भाइवाट ले श्री आयाको देन नेपालकापालामा नेपाल्या राजला
 ई चिनी जभोया अक्षरको श्री चिनवाद साह वाट गरि क्याकालाल
 मोहर २ श्री पशुपतीनाथका दुकुरी म डारमाइ तिलालमोहर फिकाइवक्सा
 याको वन्दो वजनाइ चादिन्नाक भनी पाठ न्यादो मा ह्यालेसंसंग विनिगन्यातस
 थ यो चिठी पुनी वित्रिके न्यो मोहर र हेव भन्या खोजीपठाउन्ना कामगर सुका
 मजुगकि ६३ शुभम

येभुदी ११तेज १मा

तलेव बतभरिमितिखुजत लकाहजुरमा श्रीजनरलधीरसस्तरजङ्गकुव
 ररागानी वाटले श्री चहाइपठायाको र सदकोतरताकी तिलाइ सुवास्तिवन
 र सिंजाईपठायाको छ भाहावाटपनीतरताकी तिगनेदौ भनी ले श्री वक्त
 नुभमाको अर्थ बडुतवठीया भयो हजुरवाट र सदकोताकी ती चाडो भये
 न भन्या पलन भोकरहनजान्नाकन सुनागु स्वाभन्याको जगामा फलाक
 तर्फवाटपनी आउन्नावाटोरहेव टिगरिवाटपनी आउन्नावाटोरहेव डोवा
 ठोपनीगयाको छ अदी श्री प्रार्थनामितिखरदा ज्येष्ठवाटपनी सिपाही पुग्देन
 १पदी थपीदिनु भनी मर्जिभयाको करारसिंदल कास्कीमीनी प्रसादका
 पदी फिकाइ राबना कामगन्या लिहिगोदासका कामलाइ र सार उठाउन्ना

कामलाई २ पदी सिपाही पठाई बक्तनु भयेन भन्या लस्कर बठदा ३०/४/५५
 नाले पहरा चौकी रहदा २४ सये आइ गोदा मसा लुटि दिन ११२ मै न्हा लि
 सि गोदा मसा कामचलोई फिती गरि दिन्दा कामगरी ला सर्वथा २ पदी सिपाही
 पठाई बक्त्या जाला र सद कामजु जाला दिनालाई मेजर कपतान हहमा वे
 सई मानदार लाई ताहाका तजवीज सेग राखनु भन्या हजुर बाट तजवीज डैक
 भन्या खबर मैले आहा सुन्या मेजर कपतान आहा आजाका सा मेजर कपता
 न पहलमान सिंह वज्रातको गाला सुनीयाको छु अह आहार लाका मेजर क
 पतान मा र सद मा खटाई बक्तनु भयो भन्या गौली फेर हान्या छे दुखलाग
 न्या छ तर हजुर बाट आहार लाका मेजर कपतान हरू लाई खटाई बक्तनु हु
 न्हाकेन मुकाम सुनागुन्या शुभ

ये शुदी ११ रोज १ मा

तेसै बेला श्रीमिति हरजनरलका हजुरमा मेजर जनरल कछ भोज कुवर रा
 गाजी बाट ले खीच हाइ पठयाके वैसाखका दिन १९ जादा को सायेत मा श्री ३ प्रा
 द्ममिति हरदा ज्येष्ठ श्री ५ सकीर साविदा भै जे छु वदी ५ रोज २ का दिन श्री
 र फल श्री लेटर श्री राजदल पलन ली कै ह कुगात फ पावला गनु भयो अ
 बउ प्रान आहा चिठी लेखदा हा मनाउ मा ले खी पठाउ न्या कामगनु भनि
 ले खी बक्त्याको र हेरु वडत वठी या भयो वैसाखका दिन ११ जादा को साये
 त गरि ताहा बाट कुच भै वैसाखका १२ दिन जादा का सायेत मा भोटको मु
 लक कुलवनु भन्या बेहोरा को पत्र श्री ३ प्राद्ममिति हरदा ज्येष्ठ बाट हा
 श्री लाई लेखी आउदा ११ दिन जादा गल्या बाट उठी २३ दिन जादा को सा
 येत मा भोटको मुलक कुलचि २३ दिन जादा भो च्या र सदा २३ दिन
 जादा ता कला सारको कोट सरग रि सलामीको वछाइ गर्नु भन्या बेहा
 राको विनिपत्र श्री प्राद्ममिति हरदा ज्येष्ठ का हजुर मा चहाइ पठया
 को हो गुन्या भन्या जगा सर भयो ताहा पती वछाइ गर्नु भन्या श्री प्राद्म

निनिहर दाजे जूवाठले सी-आउदा मजि आया व मो जिम् व छाडू गमूं हा
 सीले ताकला सार सा आड कि धरा बनाउना को न जुमा सा लागी रसा छो ग
 तुक ठाना को पाकु भन्या जगामा भो टेले फौज आगर्न लागी रहेछ भन्या सब
 र आभोर वरुन मानिस पठाइ राखा को छ जो सबर आउला विनि चहाइ पठा
 र्ना काम गरौला भन्या वे होरा को विनि पत्र चहाइ पठाया को हो ताहा पछि
 जुगा कि धरा सरभयो व छाडू गनु भनी लेखी आउदा जुगा कि धरा सरभया को
 व छाडू गनु व रावर आड कि धरा बनाउन लागी रसा छो ठाना तर्फ मानिस पठा
 या को हो हा सो मानिस फर्कि आई पुग्ना ठाना मा व ध्या छे वा हरुले सरवर देखी
 उभो कातुप्य ह ह मा क ही तु ह प्या ह ह जागरि पुवन फ का जडा श्री मा पठायेछ
 वां कि तु ह प्या ह ह प्या ह ह यहा आडनु पर्छ भनि भन्दा के ही तु ह प्या ह ह ले अधी
 देखी को हो सो अडये दि हो ये हा को ही आयो भन्या हामी ये ही लड्छौ ताहा आ
 उदेनो भन्या जवाफ दियो छुन के ही तु ह प्या ह ह भरकर आगर्न लागी रहेछ
 येति फौज आभयो भन्या थाहा भन्या के ही छैन भन्या सबर ल्यायो जाज को
 ब्रा सा हेव जङ्ग वहाड र साह व खभोज साह २ भाई से जवान सिपाही ली आ
 हा आड पुग्ना भन्या वे होरा को विनि पत्र चहाइ पठाया को हो ताहा पछि ताक
 ला सार काइला काले भेटन्या पुर्गना गाउ काहा का हो हो भनी ये हा का मु
 सीया भला मानिस रा सी सो खभोज गर्न लाग्या का भिन्ना सापका अन्व
 लमापनी १०११२ गाउ ताकला सार लाई सितो तिर्ना छुन भन्या कुरोग या का
 भिया ते सै बेला मा अलोडा व ध्या असि टंटा रामजी साहे वले मलाइ चिठी
 लेखी पठाया र सो चिठी ताहा हजुरमा चहाइ पठाया को छ निज रामजी
 साहे व लाई र तिमी ले लेखाको कुरो नेपाल श्री ३ प्राई म निनिहर दाजे जू
 का हजुरमा विनि चहाइ पठाया को छ वाहा वाट जो डू कुम् आउला सोता
 हाले सन्या का म गरौला भन्या वे होरा को जवाफ लेखी पठाउना का म गरौ
 ये सतर्फ के वे होरा वरुदा ताकला सार सा काठ पात डु दोर रहे न छ ताकला सार
 र लाई तिर्नु पर्ना सितो मध्ये बास का मानिस ले ताकला सार लाई के ही

काठतिरि आयाकोहो भनी भन्धन ताकलायारलाई काठपातको नजीक
 पनी व्यासपुर्नजादोरहेछ व्यासवाटकाठपातनसिकायात औडनपनीगा
 होहोलाकि भन्थाइदार ताकलायारलाई सितेतिनुपन्या व्यासका १०१२गा
 उ कामुवीयालाइपनी बन्दोवसलाई फिकनपन्यावेहो राइदा अंगेजवा
 टपनी ताहाकोबन्दोवस भयापछी येहालेखी आवसर येसतफिकासोदा
 गीरि पठाइदित्याकामगरेला भनीलेखीपठायकोइनाले हजुमीविंति
 चहाइपठायकोछ जोमजि भन्थावेहोराकोविंतिपत्र श्री ३ प्राइममिनि
 छर दाजेज्यकाइजुइमा चहाइपठायकोहो पुगीविस्तारजाहेर भयोहो
 ला ओवहांगी राजा भुपेद सिंहले जंगी काजमापठाउनालाई २० जवान
 सिपाही तयारीग्याकोइहाइछन ५० जवानली नीजराजाका माहिलाववचो
 तरीयाउछबसिंहजेछ भुदी पोजरकादिने येहा आइपुगे २०जवानली
 राजालेवर्षमावसी केही मानिसलेवर्षमा जगेरामा भन्थी थनकाउन्या केही
 मानिसलेरसामारसद चलाई ल्याउन्याकाज मालगाइ राख्याछन रसद
 निधीसकापछी तिमनिहपनी येहासामेलइत्याछन ताकलायारकोको
 टमाकेहीबन्दुकतरवार च्यापसा चाल नुनहइ फेलापयार कुनानभया
 कालेकरी जजाल साबुदनालभयाकार भानियाका टुकास्मेत ११तरवार
 रकेहीकवुजानभयाका केही कवुजानभयाका टुठहास्मेत ६६ च्यापसा ४०
 चाल छालाले मोदिरायाको भारी ४सिमकोटपठाउत्याकामगसा नुनमा
 ५०६० मुरी सिमकोटपठाइसकुं ६०५० मुरीकायेहावाकिरहाकोछ तीप
 नीअवसी मकोटपठाइदित्याकामगछ श्री प्राइममिनिछरदाजेज्यभो
 टतफेपावलागनुभयो ताहाआफ्नोहोसियारी भैरहनु भनीलेखीवक्या
 काअर्थर श्री प्राइममिनिछरदाजेज्य भोटतफेपावलागनुभैरहेछ भा
 हाकाअर्थलाईएवकावुदिले भन्थासम्मजानतभएइसियारी भैरहन्या
 कामगरेला मुकामताकलायारभुभ

जेछ भुदी ११ रोज १मा

तेहै ववत् श्रीमिनिहरजनरलका हजुरमा श्रीविगेडिये रजनरल बङ्गवहाडुर
 कुवराणजी वाटले श्रीचहाडपठयाके सुखीसकारजाले चिठीले श्रीआहा
 मानिसपठयाके रहेकर चिठीको विलारहेरी उ स माफिकजवाफले श्रीप
 गडन्याकामगया सुखिसकारजाले मलाइलेयाके र बैले राजजवाफले श्री
 पठयाके वैहोरा चिठीकोनकल उतारि सुखीसकारजाले श्रीब्राह्ममिनिहर
 रयानदाजैयु का हजुरमालेयाके चिठी स्मेत हजुरमारवाना गरि चहाड
 पठयाके हजुमाजोहेर होला भोटेको लस्कर शत्रुहजार हतिया च्यांतां आउ
 न्यार तोपका गोला मा आउन्यादेवाये थुंदा तार भन्याजगसीमानादेवी ३दिन
 कोवाये मा वस्याके द्वादहजार लस्कर वालु चुड आउन्यार हतिया च्यांतीतिर
 जोन्यावाये रमिरपका भन्याकोजगसीमानादेवी ३दिनकोवाये मा वस्याके द्वाद
 भन्याखवर तोपका गोला मा चोकी वध्याड दासि पाहीले लेयाके र देकर पाया
 सुन्याको खवर हजुरमाजोहेर गरि वस्याकाछौ गोदा म्घर मादा खिल भयोको
 रसदकोतेरिज २४दिनमातपार गरि चहाडपठउ न्याकामगहं ला मुका
 वालु चुड किधनाकाउती शुभ

ये शरी ११ गोज १ मा

तेहै घडि श्रीमिनिहरजनरलका हजुरमा श्रीसजांचिसिद्धिमानसिंगज
 भडारी वाट ले श्रीचहाडपठयाके महिन्दल राजदलका पिपाखलासीअ
 डाअडामारहाके पठाइदितु भनी कस्मीडेर क रौल सनक सिंखत्रीकाना
 उमाचिठीले श्रीगयो जेष्ट शरी १० गोज १ कादिन ४घडी रातजादा सुना
 गुम्वातर्फ काडलाक आई पुष्पो नजर भैजनेले करौलि मेजर कपतान ह
 र लाइ डाकतुपठउतु भै सुनागुम्वाफत्प भयाको चिठी पलतीजा फलता
 फलोनाले मान्यो भन्या नपशीलको कागज निस्ती आलमाल हातलाग्माको फ
 र्द होमा १४ जना थाई न्या भया नाउ नमेसीका फर्द स्मेत अफिसर पगरिलाइ
 आफ्ना फौज वचाई दुस्मन लाइ कटल गरि मेरो श्रीकांछाजनरलभाइले सु

नागु म्वा फन्च गयो भनि सुवेलाई सुनाई वक्तनु भयो भो लिव्या हान सुनागु म्वा फ
 न्च भयाका फन्चना माको तोषको बछाइ गरि वक्तनु भयो सुगाकि धाका भोटे ह
 हर पल नसि पाही लाजी म्मागे इ सुवेलाइ चिठी पठि सुनाई वक्तनु भयो चिठी
 जवाफ आहावा ट गयको आफ्नो जव चाई दु स्मनका फौज कटल गरि वै रि हता
 ई सुनागु म्वा स^{मा}को चिठी हेरि मवइत खुसी भयो धने ते राजा मर्द ते ए बुद्धि भ
 कल को बयान म गर्नु सकदैत निमक इलाल गरि बुबाबुको सितान ले ति म
 क मायाको बदला दि सकौ श्री वावु वाज्या ज्य का नाउ पनी भाम्मा से या काजी
 ले तिमी माथी बइत रि स राया को दू व चाई गर्नु तिमी जै नै देा भनी चि
 ठी ले खी पठाउनु भयो र सदको ताकी तिलाई मैले नेपाल मा श्री माहिला भिति
 हर जम ल भाई लाई ले खी पठायाको छ उनै वाट ताहा र सदको साने न गरि पु
 या इ दि त्या छन भनि ले खी गयो ताकला घर माल बाजी भयेन सलत नै सि
 तसर भयो भनी हुवा विर भ जन मा फिले अजि चहाई पठाया को र द्या छन चि
 ठी ताहा च हाई पठायाको छ नजर भै जाई होला सुकाम सुगाकि धरा ७ भै

ग्राम भित्रको

जेष्ठ बुदी १ रोज ४ का दिन ताकला घर बाहाल भयो ज रावर सिंह काल मछे
 उँगाका ताल ११ बन्दु कर तर बा १० धर द्या छन अरु ताबो पितल का भा
 डार केही जउ उ बा रहे छ पु राणा व खुलु गाल तार हे छ पछि मिल्छ ता
 कला घर कोट आधा मा दे वा निवा व सदा र द्या छन आ धाला मा टिया
 मा व सदा र द्या छन खुलो गठी ज सो द वी र रहे छ सबै को ठा देखि रहे
 छ ताकला घर को दे वा निवा भा ग्या छन अरु छोटा वडा सबै पिछ्या पन
 आयो दर दर को पनी जाचइ न लाग्नाको छ ठाना को दे वार ठानै मा छ भ
 छन ल स्कर फौज भन्या छन भै छन भार द्छ कि मिल्छन आउछ सबै
 विस्तार मे ज र जन र ल सा हे व वाट विनि च हाई पठाया को ले जा हे र
 न्ये छ मेरा अर्थ लाई र हु र को क मा छ भन्या आ हावा ट सि की व क्सा

ABOUT THE AUTHORS

Sukra Sagar Shrestha

- Chief Archaeological Officer
Department of Archaeology

Dr. Bhabeshwar Pangani

- History Department
Tribhuvan University

Yogesh Raj

- Research Scholar

“प्राचीन नेपाल” का निमित्त प्राग्-इतिहास तथा पुरातत्त्व, लिपिविज्ञान, हस्तलिखित ग्रन्थ, मुद्राशास्त्र, अभिलेख, संग्रहालय तथा ललितकलासंग सम्बन्धित मौलिक रचनाको माग गरिन्छ ।

रचना संक्षिप्त तर प्रमाणिक हुनुका साथै अद्यापि अप्रकाशित हुनुपर्दछ । तर कुनै प्रकाशित विषयको सम्बन्धमा नयाँ सिद्धान्त र प्रमाण प्रस्तुत गरिएको भए तिनको स्वागत गरिनेछ ।

रचनासंग सम्बन्धित चित्रहरू पठाउन सकिनेछन् । रचना पृष्ठको अग्रभागमा मात्र लेखिएको हुनुपर्नेछ । प्रकाशित लेखहरूमा व्यक्त गरिएको भावना वा मत सम्बन्धित लेखकको हुनेछ ।

महानिर्देशक
पुरातत्त्व विभाग
रामशाहपथ
काठमाडौं, नेपाल

Contribution of original nature dealing with pre-historic and field-archaeology, epigraphy, manuscripts, numismatics, archives, art, anthropology and architecture of Nepal and museum and other techniques connected with various aspects of art work are invited to "Ancient Nepal".

The contribution should be concise and well-documented and based on hitherto unpublished data, if not new interpretation of already known evidence.

The opinions expressed are those of the authors and do not necessarily reflect the views of the Editor of The Department of Archaeology.

Photographs and illustrations (Line drawing) may be sent. The typescript should be in double space and one side of the paper only sent to:

The Director General
Department of Archaeology
Ramshahpath
Kathmandu, Nepal